

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ

Παραδοτέο 1.4.(α)

Οδηγός διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού

Έργο

«Εκπόνηση επιμορφωτικού εκπαιδευτικού ενημερωτικού υλικού και προγράμματος σπουδών επιμόρφωσης»

που εντάσσεται στις Πράξεις «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού», των Αξόνων Προτεραιότητας 1 & 2 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», το οποίο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ).

Αθήνα, Φεβρουάριος 2015

ΕΙΔΙΚΗ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ
ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΔΡΑΣΕΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Οδηγός Διαχείρισης Περιστατικών Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού

Φορέας Υλοποίησης:

Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου <http://www.cecl.gr>

Το παρόν εγχειρίδιο εκπονήθηκε στο πλαίσιο των Πράξεων «Ανάπτυξη και λειτουργία δικτύου ενημέρωσης, επιμόρφωσης, πρόληψης και αντιμετώπισης των φαινομένων σχολικής βίας και εκφοβισμού» που εντάσσονται στους Άξονες Προτεραιότητας 1, 2 και 3 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», ΕΣΠΑ 2007-2013 και στο γενικότερο πλαίσιο των πρωτοβουλιών του Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ. για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού.

Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Υλοποιείται από την Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής Εκπαιδευτικών Δράσεων (ΕΥΕ ΕΔ) του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων σε σύμπραξη με το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ».

Φορείς πρότασης και λειτουργίας: Γενική Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	5
Ενότητα 1	
Κατανόηση φαινομένων σχολικής βίας και εκφοβισμού	8
1.1. Ορισμός σχολικής βίας και εκφοβισμού	8
1.2. Μορφές σχολικής βίας και εκφοβισμού	9
1.3. Πλαίσιο και παράγοντες επίδρασης	16
1.4. Συνέπειες της σχολικής βίας και του εκφοβισμού	20
Ενότητα 2	
Εντοπισμός περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού	29
2.1. Ο «νταής/εκφοβιστής»	31
2.2. Το «θύμα»	32
2.3. Ο περίγυρος	34
2.4. Α) Συνοπτική λίστα ενδείξεων εκδήλωσης περιστατικού σχολικής βίας και εκφοβισμού	36
Β) Συνοπτική λίστα ενδείξεων εμπλοκής μαθητή σε περιστατικό σχολικής βίας και εκφοβισμού	37
Ενότητα 3	
Πρόληψη και Διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού	41
3.1. Στόχοι και προσεγγίσεις των μέτρων και πρακτικών	42
3.1.1. Οικοσυστημική Προσέγγιση	43
3.1.2. Ολιστική Προσέγγιση του σχολείου (<i>Whole school approach</i>)	43
3.1.3. Η «φωνή του παιδιού» (<i>Children's voice</i>)	44
3.1.4. Σχολείο Φιλικό-προς-το-παιδί (<i>Child Friendly School</i>)	45
3.1.5. Προσέγγιση της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης	45
3.1.6. Ανάπτυξη συνεργασίας με τους γονείς, τους μαθητές και την τοπική κοινωνία	46
3.2. Πλαίσιο και επίπεδα οργάνωσης	46
3.2.1. Διαμόρφωση πολιτικών κατά της σχολικής βίας και εκφοβισμού	47

3.2.2.	Σχεδιασμός δράσεων και στρατηγικών κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.....	48
A.	Στρατηγικές και δράσεις πρόληψης.....	49
B.	Στρατηγικές διαχείρισης περιστατικών βίας και εκφοβισμού	52
3.2.3.	Ανάπτυξη ολιστικής προσέγγισης.....	54
3.3.	Μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης	56
3.3.1.	Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο του Υπουργείου και των Σχολικών Διευθύνσεων	56
3.3.2.	Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο του σχολείου.....	61
3.3.3.	Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο της τάξης.....	67
3.3.4.	Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο του μαθητικού πληθυσμού	70
3.3.5.	Προτάσεις μέτρων στο επίπεδο των εκπαιδευτικών	73
3.3.6.	Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο της οικογένειας.....	74
3.3.7.	Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο συνεργασίας με την τοπική κοινωνία και τους φορείς	75
3.4.	Δυσκολίες και ανάγκες στην υλοποίηση των μέτρων πρόληψης και αντιμετώπισης.....	76
3.5.	Καλές πρακτικές	80
3.5.1.	Εκπαιδευτικά Εργαλεία και Οδηγοί.....	81
3.5.2.	Οπτικοακουστικό υλικό	83
3.5.3.	Προγράμματα παρέμβασης.....	84
3.5.4.	Πρωτοβουλίες ευαισθητοποίησης	87
3.5.5.	Στρατηγικές και εργαλεία παρέμβασης	88
3.5.6.	Χρήση Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας.....	91
Παραρτήματα	94	
Παράρτημα 1 – Σημεία Ελέγχου	95	
Παράρτημα 2 – Οδηγός θεσμικού πλαισίου	99	
Παράρτημα 3 – Φορείς με αρμοδιότητα σε θέματα σχολικού εκφοβισμού	101	
Βιβλιογραφική τεκμηρίωση	102	

Εισαγωγή

Το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού έχει αρνητικές συνέπειες τόσο στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών όσο και στη διαδικασία μάθησης. Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου «Εκπόνηση επιμορφωτικού εκπαιδευτικού ενημερωτικού υλικού και προγράμματος σπουδών επιμόρφωσης», το οποίο εντάσσεται στην πράξη «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού» που σχεδίασε το Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», που συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ).

Η Πράξη «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού – ΑΠ1, ΑΠ2 & ΑΠ3» του Ε.Π. «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους και υλοποιήθηκε από την Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής Εκπαιδευτικών Δράσεων (ΕΥΕ ΕΔ) του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων σε σύμπραξη με το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ».

Στόχος της Πράξης είναι η συγκρότηση μιας υποστηρικτικής δομής - δικτύου για την προώθηση εξειδικευμένων δράσεων πρόληψης, ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης στη σχολική βία και τον εκφοβισμό, την εκπόνηση ψηφιακού και έντυπου εκπαιδευτικού υλικού, την επιμόρφωση εκπαιδευτικών και στελεχών της Εκπαίδευσης, την ενημέρωση μαθητών και γονέων πάνω στο θέμα καθώς και τη ανάδειξη καλών πρακτικών.

Ο παρών «Οδηγός διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού» αποτελεί μέρος του εκπαιδευτικού - ενημερωτικού και επιμορφωτικού υλικού και εκπονήθηκε από το **Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου - Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου**. Ο Οδηγός εγκρίθηκε από την Κεντρική Επιστημονική Επιτροπή των Πράξεων και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Ο Οδηγός διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού εντάσσεται στο πλαίσιο των προσπαθειών για πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου της σχολικής βίας και εκφοβισμού και έχει σκοπό την ενημέρωση και την ενίσχυση των σχετικών δράσεων των εκπαιδευτικών και των στελεχών της εκπαίδευσης. Το περιεχόμενό του βασίζεται σε τεκμηριωμένα στοιχεία και σε εμπειρικά δεδομένα από το εθνικό και διεθνές περιβάλλον, μέσα από θεωρητικές, ερευνητικές και πρακτικές προσεγγίσεις σχετικά με τρόπους αντιμετώπισης του φαινομένου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα πεδία πρόληψης και διαχείρισης περιστατικών βίας και εκφοβισμού στο σχολείο μέσα από την περιγραφή μέτρων και καλών πρακτικών.

Το φαινόμενο της βίας στο σχολείο καθρεφτίζει την κοινωνία μας στην οποία η έννοια της βίας έχει ενσωματωθεί σε κάθε πτυχή της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής των πολιτών. Οι σχέσεις εξουσίας, οι συγκρούσεις και η βία αποτελούν συνέπειες της υποβάθμισης των κοινωνικών αξιών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η αντιμετώπιση της βίας και του εκφοβισμού στο σχολείο θα πρέπει να αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης κοινωνικής και συλλογικής προσπάθειας για ενδυνάμωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της έννοιας της πολιτότητας και ενίσχυση των κοινωνικών αξιών του σεβασμού, της ισότητας και της αλληλεγγύης στο σχολείο, μέσα από οργανωμένες πρακτικές και εντατικά προγράμματα.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Οδηγός στοχεύει στην ανάπτυξη ολιστικών προσεγγίσεων για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, με τη συμμετοχή και τη συμβολή όλων των μελών της σχολικής κοινότητας και τη συνεργασία με φορείς και την τοπική κοινωνία. Ο όρος «σχολική κοινότητα» περιλαμβάνει τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές, τη διεύθυνση/διοικητικά όργανα, τους γονείς και το λοιπό προσωπικό (π.χ. γραμματεία, καθαριστές, κυλικείο), οι οποίοι υπάγονται στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Δεν υπάρχουν γρήγορες λύσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Στόχος είναι το σχολείο και οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων να προάγουν τον διάλογο μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας, να ενδυναμώνουν τις σχέσεις εμπιστοσύνης και συνεργασίας μεταξύ μαθητή και εκπαιδευτικού, ώστε ενωμένοι να δημιουργούν ένα ευχάριστο και ασφαλές σχολικό κλίμα και ήθος, καθώς και θετικά πρότυπα κοινωνικής συμβίωσης και συμπεριφοράς.

Ο Οδηγός χωρίζεται σε τρεις ενότητες και περιλαμβάνει συμβουλές, παρατηρήσεις, μελέτες-περίπτωσης, ερωτήσεις-απαντήσεις, λίστες και πίνακες βασικών ή σημαντικών σημείων. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι οι όροι «θύμα» και «νταής/εκφοβιστής» χρησιμοποιούνται στο κείμενο για χάρη του λόγου. Η χρήση τους, όπως και άλλων αρνητικών όρων (π.χ. θύτης, δράστης), στην καθημερινή πρακτική δημιουργεί «ταμπέλες», στιγματίζει και επηρεάζει την αυτοεικόνα των ατόμων. Για τον λόγο αυτόν, είναι πιο δόκιμο στην καθημερινή πρακτική να χαρακτηρίζονται οι καταστάσεις και τα γεγονότα, παρά τα άτομα και ως εκ τούτου να γίνεται λόγος για «εμπλεκόμενους σε περιστατικά βίας και εκφοβισμού» και να επιχειρείται συλλογική διαχείριση του περιστατικού.

Ακόμη, χρησιμοποιήθηκαν οι όροι «σχολική» βία και εκφοβισμός και όχι «ενδοσχολική», σύμφωνα με τους όρους της Πράξης στην οποία εντάσσεται το έργο και η προκήρυξή του.

Επιστημονικά Υπεύθυνη για το Παραδοτέο: Ηρώ Μιχαήλ, Ψυχολόγος –
Εγκληματολόγος, υποψ. Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου

Σημείωση: Τυχόν ονόματα ή και καταστάσεις που αναφέρονται στο κείμενο είναι τυχαία.

Ενότητα 1

Κατανόηση φαινομένων σχολικής βίας και εκφοβισμού

1.1. Ορισμός σχολικής βίας και εκφοβισμού

Οι έννοιες της «σχολικής βίας» και του «σχολικού εκφοβισμού» τείνουν να θεωρούνται συνώνυμες, καθώς η χρήση τους στη βιβλιογραφία και στην έρευνα είναι συγκεχυμένη και συνήθως αναφέρονται εξίσου στον όρο «bullying» (Αρτινοπούλου, 2001, 2010b). Για τους σκοπούς του παρόντος έργου, αναφέρονται οι ορισμοί όπως ορίστηκαν στη Διάσκεψη της Ουτρέχτης¹ (Αρτινοπούλου, 2001):

Ως **σχολική βία ή βία στο σχολείο** ορίζεται «η επιβολή της βούλησης ενός μέρους της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε κάποιο άλλο και η πρόκληση ζημιάς ή βλάβης».

Ως **σχολικός εκφοβισμός** ορίζεται «η βία που ασκείται από και σε βάρος μαθητών του δημοτικού σχολείου, μέχρι την ηλικία των 12 ετών και περιλαμβάνει επανειλημμένες αρνητικές πράξεις βίας...».

[Παρόλο που ο σχολικός εκφοβισμός ανήκει ουσιαστικά στο ευρύτερο φάσμα των μορφών της σχολικής βίας, οι δύο όροι θα χρησιμοποιηθούν ως κοινή αναφορά στο υπόλοιπο αυτού του Οδηγού, εφόσον η διάκρισή τους στην καθημερινή πρακτική είναι δύσκολη.]

 Πώς διακρίνεται ένα περιστατικό σχολικής βίας ή εκφοβισμού από ένα φιλικό πείραγμα μεταξύ των μαθητών;

Ο Rigby (1996) αναφέρει δύο τύπους εκφοβισμού: τον βλαπτικό/κακόβουλο και τον μη-βλαπτικό. Ο βλαπτικός τύπος εκφοβισμού αναφέρεται στα περιστατικά στα οποία ο εκφοβιστής επιθυμεί συνειδητά να

¹ Η Διάσκεψη της Ουτρέχτης με θέμα την ασφάλεια στο σχολείο πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 1997 με τη συμμετοχή εμπειρογνομώνων και εκπροσώπων από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

προκαλέσει βλάβη σε κάποιον ο οποίος τελικά αισθάνεται ότι θυματοποιείται. Από την άλλη, ο μη-βλαπτικός τύπος εκφοβισμού δεν προκαλείται συνειδητά.

Συνήθως, τα άτομα που εμπλέκονται σε τέτοια περιστατικά δεν έχουν φιλικές σχέσεις. Σε αντίθεση με το φιλικό πείραγμα μεταξύ των μαθητών που είναι ισότιμο και αμοιβαίο, η σχολική βία εμπεριέχει ορισμένα χαρακτηριστικά ισχύος και ελέγχου. Τέτοια στοιχεία και χαρακτηριστικά είναι:

⊕ Σχέση ασύμμετρων δυνάμεων: διαφορά (σωματικής ή ψυχολογικής) δύναμης, επιβολή βούλησης, κατάχρηση εξουσίας, απειλή εκφοβισμού

⊕ Συχνά στοχοθετημένη

⊕ Πράξεις ή συμπεριφορές που συμβαίνουν συστηματικά, κατ' εξακολούθηση ή και κατ' επανάληψη

⊕ Σκόπιμη ή εσκεμμένη πρόκληση βλάβης ή ζημίας, κακοποίησης ή κακομεταχείρισης.

⊕ Αίσθημα ευχαρίστησης του επιτιθέμενου

⊕ Αίσθημα καταπίεσης ή θυματοποίησης του δέκτη της συμπεριφοράς, ο οποίος ίσως δεν είναι σε θέση να υπερασπιστεί τον εαυτό του.

Σε κάθε περίπτωση, τίθεται το ζήτημα των ατομικών ή κοινωνικών ορίων. Επομένως, η σχολική βία και ο εκφοβισμός αποτελούν μια **υποκειμενική εμπειρία** για το άτομο με ποικίλες, όπως θα δούμε πιο κάτω, μορφές, ενώ προσδιορίζεται με βάση το συγκεκριμένο κάθε φορά κοινωνικό πλαίσιο. Ακόμα και ένα μεμονωμένο περιστατικό ή ένα φιλικό πείραγμα μπορεί να έχει επακόλουθες βλαβερές επιπτώσεις στο «θύμα» με ψυχολογικές προεκτάσεις. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό ο εκπαιδευτικός να μη στηρίζεται μόνο σε αυστηρά καθορισμένα/τυποποιημένα χαρακτηριστικά του φαινομένου, αλλά να έχει την ευελιξία να αναγνωρίζει το «ευάλωτο» του «θύματος» και της κατάστασης.

1.2. Μορφές σχολικής βίας και εκφοβισμού

Οι πράξεις βίας περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα συμπεριφορών ποικίλης έντασης και έκτασης. Υπάρχουν πράξεις στις οποίες και οι δύο πλευρές εκδηλώνουν εξίσου επιθετικότητα, δίχως αυτή να προκύπτει από κακόβουλο σχεδιασμό και τα εμπλεκόμενα μέρη είναι ίσης δύναμης. Π.χ. κατά τη διάρκεια ενός παιχνιδιού στο μάθημα της γυμναστικής, ένας μαθητής πέφτει πάνω σε έναν συμμαθητή του ο οποίος τραυματίζεται. Από την άλλη, υπάρχουν πράξεις οι οποίες χαρακτηρίζονται ως εγκληματικές και παραβατικές και μπορεί να περιλαμβάνουν ακόμη και τη χρήση φονικών

μέσων. Π.χ. περιστατικά μαζικών ανθρωποκτονιών σε σχολεία (school shooting incidents).

Περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού μπορούν να λάβουν χώρα σε όλους τους χώρους εντός και εκτός του σχολείου, π.χ. στην αυλή του σχολείου, στις τουαλέτες, στον δρόμο προς και από το σχολείο, στην τάξη.

Τα περιστατικά βίας διακρίνονται σε πράξεις βίας κατά πρόσωπου, βία κατά της περιουσίας (π.χ. βανδαλισμοί) και αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές (π.χ. χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών) (Χηνάς και Χρυσάφιδης, 2000). Τα περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες:

- **Άμεση βία και εκφοβισμός**, που περιλαμβάνει πράξεις φυσικής ή λεκτικής βίας.
- **Έμμεση βία και εκφοβισμός**, που περιλαμβάνει πράξεις και συμπεριφορές κοινωνικού αποκλεισμού και συκοφαντίας.

Οι βασικές μορφές της σχολικής βίας είναι οι εξής:

➤ **Φυσική/σωματική βία και εκφοβισμός** (π.χ. σπρωξίματα, χτυπήματα, κλωτσιές, τράβηγμα μαλλιών, γροθιές, δαγκώματα, κλοπή ή καταστροφή περιουσίας/προσωπικών αντικειμένων, απειλή με χρήση όπλου, εξαναγκασμός σε αντικοινωνικές συμπεριφορές, εκβιασμός)

➤ **Λεκτική βία και εκφοβισμός** (π.χ. βρισιές, προσβολή, επανειλημμένα πειράγματα, κοροϊδίες, ρατσιστικά σχόλια, διάδοση ψεύτικων φημών)

➤ **Κοινωνικός αποκλεισμός και ψυχολογική/συναίσθηματική βία** (συμπεριφορές και πράξεις απομόνωσης του παιδιού-στόχου από τους

Παρατήρηση

Ο έμμεσος εκφοβισμός τείνει να είναι πιο δύσκολο να ανιχνευθεί από τις σχολικές αρχές, καθώς προϋποθέτει υψηλό επίπεδο αναγνώρισης και μελέτης της δυναμικής των σχέσεων στο σχολικό περιβάλλον. Οι σχολικές αρχές τείνουν να δίνουν μεγαλύτερη προσοχή σε περιστατικά άμεσου εκφοβισμού, στα οποία οι συνέπειες είναι πιο εμφανείς σε αντίθεση με τον έμμεσο εκφοβισμό. Ως επακόλουθο, ο έμμεσος εκφοβισμός μπορεί να διαρκεί για χρόνια χωρίς να γίνεται αντιληπτός και χωρίς να αντιμετωπισθεί.

συμμαθητές, αποκλεισμός του από δραστηριότητες, αδιαφορία και περιφρόνηση).

Παρατήρηση

Τα παιδιά συχνά δεν έχουν πλήρη επίγνωση των διαφορετικών μορφών βίας και εκφοβισμού, ιδιαίτερα στην περίπτωση του κοινωνικού αποκλεισμού που τείνουν να τον αγνοούν ως μορφή σχολικής βίας.

Πέρα από τις πιο πάνω βασικές μορφές σχολικής βίας, υπάρχουν και πιο σύνθετες μορφές βίαιων και εκφοβιστικών συμπεριφορών, οι οποίες ενδέχεται να εμπεριέχουν μία ή περισσότερες από τις προαναφερθείσες βασικές μορφές σχολικής βίας:

➤ **Σεξουαλικού τύπου εκφοβιστική συμπεριφορά, βία ή σεξουαλική παρενόχληση**: οποιαδήποτε συμπεριφορά (π.χ. λεκτική, οπτική, ή χειρονομία) με σεξουαλικό περιεχόμενο ή υπονοούμενο η οποία είναι ακατάλληλη και ανεπιθύμητη. Τέτοιες συμπεριφορές ή πράξεις συχνά εμπεριέχουν, πέρα από την πιθανή άσκηση φυσικής/σωματική βίας, την άσκηση λεκτικού εκφοβισμού (π.χ. κοροϊδία, απειλές) και ηλεκτρονικού εκφοβισμού (με τη διάδοση του περιστατικού μέσω ηλεκτρονικών μέσων).

➤ **Ηλεκτρονικός εκφοβισμός** (φαινόμενο γνωστό και ως “cyberbullying”): αφορά στον εκφοβισμό ή στην παρενόχληση του «θύματος» με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων, όπως είναι το διαδίκτυο, το κινητό τηλέφωνο, το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ.λπ. Σε αυτήν την περίπτωση, χαρακτηριστικό αποτελεί η έκθεση των παιδιών-στόχων πέρα από το πλαίσιο της σχολικής κοινότητας.

➤ **Ρατσιστική βία και εκφοβισμός**: αφορά στις συμπεριφορές ή στις πράξεις βίας και εκφοβισμού με ρατσιστικό περιεχόμενο ή υπονοούμενο, με αφορμή κάποιο ατομικό ή κοινωνικό χαρακτηριστικό του παιδιού ή της ομάδας στόχου (π.χ. φυλή, θρήσκευμα, σεξουαλικός προσανατολισμός). Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια έξαρση των περιστατικών ρατσιστικής βίας και στα σχολεία, η οποία καθρεφτίζει ευρύτερες κοινωνικο-πολιτικές διαστάσεις (π.χ. Συνήγορος του Πολίτη, 2012, 2013, 2014).

Ο Πίνακας 1 (Αρτινοπούλου, 2010b, σελ. 28) παρουσιάζει μια ταξινόμηση των μορφών βίας, βάσει της φύσης τους και του τρόπου έκφρασής τους:

Πίνακας 1: Ταξινόμηση μορφών βίας και εκφοβισμού (Αρτινοπούλου, 2010β)		
	Άμεσος	Έμμεσος
Σωματική	Σωματική βία, σεξουαλική βία	Όταν προωθεί άλλον να κακοποιήσει το «θύμα»
Μη-σωματική, λεκτική	Λεκτική βία, σεξουαλική λεκτική βία	Διάδοση φημών, ηλεκτρονικός εκφοβισμός
Μη-λεκτική	Ψυχολογική βία, ηλεκτρονικός εκφοβισμός	Κοινωνικός αποκλεισμός, ηλεκτρονικός εκφοβισμός

Μελέτη περίπτωσης 1 – Κλιμάκωση βίας

Η μελέτη-περίπτωσης που ακολουθεί περιγράφει περιστατικό σχολικής βίας και εκφοβισμού μεταξύ αγοριών που φοιτούν στη Β΄θμια εκπαίδευση. Η περίπτωση αυτή παρουσιάζεται καθώς περιέχει διάφορες μορφές βίας και εκφοβισμού και επίσης συνήθειες αντιδράσεις του σχολείου.

Ο Ν. είναι ένα ήσυχο, μικροκαμωμένο δεκατετράχρονο αγόρι της Β΄ Γυμνασίου, με σχετικά καλούς βαθμούς σε όλα τα μαθήματα. Στο ίδιο τμήμα με τον Ν. είναι και ο Μ. ο οποίος είναι γνωστός στους συμμαθητές και στους καθηγητές για την επιθετική συμπεριφορά του.

Παρόλο που οι καθηγητές προσπαθούν να επιπλήξουν τον Μ. για τη συμπεριφορά του, ο ίδιος αδιαφορεί και συχνά παρενοχλεί λεκτικά και σωματικά τον Ν. στην τάξη ή στο διάλειμμα μπροστά στους υπόλοιπους μαθητές, ή ακόμα και όταν βρεθούν μόνοι τους σε κάποιο διάδρομο του σχολείου, κοιτώντας τον απειλητικά. Οι συμμαθητές τους λένε ότι δεν είναι λίγες οι φορές που ο Μ. ή φίλοι του σπρώχνουν ή βάζουν τρικλοποδιές στον Ν. και του λένε «Πώς είσαι έτσι ρε; Ούτε μισό μέτρο δεν είσαι! Σε λιώνω με μια μπουνιά!» και άλλα σχετικά. Άλλες φορές ο Ν. βρίσκει σκουπίδια στην τσάντα του, λερωμένα ή σκισμένα τα τετράδιά του, ενώ συχνά οι υπόλοιποι συμμαθητές του τον κοροϊδεύουν που δεν υπερασπίζεται τον εαυτό του.

Οι γονείς του Ν. τον έχουν ρωτήσει αρκετές φορές αν πάνε όλα καλά στο σχολείο, ενώ έχουν επισκεφθεί τον διευθυντή του σχολείου δύο φορές και έχουν μιλήσει με τον υπεύθυνο καθηγητή του τμήματος, οι οποίοι τους λένε ότι υπάρχει

κάποιο θέμα μικρής βαρύτητας, λόγω του ότι ο Ν. είναι ήσυχο παιδί, ενώ κάποια άλλα παιδιά είναι πιο παρορμητικά. «Είναι θέμα διαμόρφωσης της προσωπικότητας και θα περάσει». Τους διαβεβαιώνουν όμως ότι η κατάσταση είναι υπό έλεγχο και τους καθησυχάζουν ότι όλα αυτά συμβαίνουν και είναι φυσιολογικά από τη στιγμή που τα παιδιά βρίσκονται στην εφηβεία.

Μια μέρα ο Μ. έγραψε στο προφίλ του σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης «Ετοιμαστείτε! Αύριο έχει μεγάλα γλέντια στο σχολείο. Αναμένετε νέα». Την επόμενη μέρα, ο Μ. συναντά στο τελευταίο διάλειμμα τρεις μαθητές - έναν συνομήλικο της ίδιας τάξης και δύο άλλους της Γ' Γυμνασίου. Όλοι μαζί βρίσκουν τον Ν. και τον αναγκάζουν να τους ακολουθήσει στις τουαλέτες του σχολείου όπου και αρχίζουν να τον παρενοχλούν μέχρι που του σκίζουν τα ρούχα και τον φωτογραφίζουν και βγάζουν βίντεο. Τελικά, ο Ν. φεύγει τρομαγμένος, ενώ οι τέσσερις μαθητές ανεβάζουν το προσβλητικό υλικό στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης.

Όταν οι μαθητές σχολάνε, οι γονείς του Ν. τον ψάχνουν και ειδοποιούν τη διεύθυνση του σχολείου. Η καθηγήτρια της τελευταίας ώρας τους ενημερώνει ότι ο Ν. ήταν απών στο μάθημά της, ενώ κάποιοι συμμαθητές αναφέρουν ότι τον είδαν με σκισμένα ρούχα και ότι ακούγεται πως έχουν ανέβει κάποιες φωτογραφίες στο διαδίκτυο. Ο Ν. αγνοείται όλη την ημέρα, μέχρι που εντοπίζεται σε ένα έρημο πάρκο της περιοχής, φανερά αναστατωμένος και στεναχωρημένος.

Ορισμένα σχόλια – παρατηρήσεις:

- Ένα περιστατικό σχολικής βίας μπορεί να έχει διάφορες μορφές, διαφορετικής έντασης και έκτασης. Τα μικρής έντασης περιστατικά δε θα πρέπει να αγνοούνται, καθώς αυξάνονται οι πιθανότητες να κλιμακωθεί η ένταση της βίας.
- «Είναι θέμα διαμόρφωσης της προσωπικότητας και θα περάσει» είναι μύθος. Κανένας χαρακτήρας που αναπτύσσεται στη βάση της χρήσης βίας δεν έχει θετική έκβαση. Όπως θα δούμε πιο κάτω, η σχολική βία έχει ποικίλες συνέπειες τόσο στα «θύματα» όσο και στους «νταήδες».
- Συχνά οι σχολικές μονάδες τείνουν να ελαχιστοποιούν ή και να υποτιμούν τη σημασία ή και τη σοβαρότητα των περιστατικών σε μια προσπάθεια αποφυγής στιγματισμού του σχολείου ως χαμηλού επιπέδου και ποιότητας, και αποφυγής ανάληψης επιπρόσθετων ευθυνών από τους εκπαιδευτικούς και τη διεύθυνση. Παρόλα αυτά, τέτοιες αντιδράσεις δε συνδράμουν στην αντιμετώπιση του φαινομένου, ενώ μάλιστα η αδιαφορία αυτή ενδέχεται να οδηγήσει σε πολύ σοβαρότερες και βίαιες καταστάσεις.

Η σχολική βία δεν αφορά μόνο στη βία μεταξύ συμμαθητών/συμμαθητριών. Με βάση την ταυτότητα των μελών της σχολικής κοινότητας, η σχολική βία ενδέχεται να συμβαίνει:

⊕ Μεταξύ των μαθητών/μαθητριών του ίδιου τμήματος, ή της ίδιας τάξης, ή διαφορετικών τμημάτων και τάξεων

⊕ Μεταξύ μαθητών/μαθητριών και εκπαιδευτικών (είτε από μαθητή/τές, μαθήτρια/ες προς εκπαιδευτικό είτε από εκπαιδευτικό/ούς προς μαθητή/ές, μαθήτρια/ες)

⊕ Μεταξύ εκπαιδευτικών

⊕ Μεταξύ εκπαιδευτικών και διευθυντών (ή διοικητικών οργάνων)

⊕ Μεταξύ γονέων και εκπαιδευτικών/διευθυντών (και αντιστρόφως)

⊕ Βία από «επισκέπτες» ή βία από τρίτο πρόσωπο («third party violence» π.χ. γονείς, κηδεμόνες, εξωσχολικοί μαθητές)

Η σχολική βία και εκφοβισμός δεν είναι πάντοτε μια δυαδική αλληλεπίδραση μεταξύ του «εκφοβιστή/νταή» και του «θύματος», καθώς σε πολλές περιπτώσεις συμβαίνει μεταξύ ομάδων συνομήλικων παιδιών ή παιδιών διαφορετικών ηλικιών. Μάλιστα, η εκδήλωση βίαιων ή εκφοβιστικών συμπεριφορών μπορεί ενίοτε να εξυπηρετεί και τη διατήρηση της συνοχής της ομάδας. Άλλες μορφές βίας μεταξύ συνομηλικών που εκδηλώνονται αιφνιδιαστικά στο περιβάλλον του σχολείου σχετίζονται με συμμορίες και συχνά μεταφέρονται στο σχολείο από τη βία στους δρόμους. Στις περιπτώσεις ομαδικής ή μαζικής εκδήλωσης βίας, η διάχυση των ευθυνών δίνει την ευκαιρία για εκδήλωση παρορμητικών επιθετικών συμπεριφορών ή μίμηση αυτών, καθώς το αίσθημα ατομικής ευθύνης είναι χαμηλό.

Μελέτη περίπτωσης 2 – Κοινωνικός αποκλεισμός αλλοδαπού μαθητή

Η ακόλουθη μελέτη περίπτωσης παρουσιάζει περιστατικό που αφορά σε μία από τις αφανείς μορφές σχολικής βίας: αυτή του κοινωνικού αποκλεισμού εις βάρος αλλοδαπού μαθητή της Α΄βμιας εκπαίδευσης. Επιπλέον, η ιδιαιτερότητα αυτής της περίπτωσης έγκειται και στο γεγονός ότι εξελίσσεται από τον ίδιο τον εκπαιδευτικό προς τον μαθητή, ενώ επιπρόσθετα παρουσιάζονται και πιθανές αντιδράσεις/συμπεριφορές των γονέων.

Ο Ι. είναι 8 χρονών, κατάγεται από τη Βουλγαρία και ήρθε στην Ελλάδα μαζί με την οικογένειά του –γονείς, έναν μεγαλύτερο αδελφό 12 ετών και έναν μικρότερο 4 ετών– καθώς ο πατέρας του είχε βρει μια καλή δουλειά σε μια επιχείρηση τα τελευταία δύο χρόνια. Στο διάστημα των δύο ετών που ο πατέρας του δούλεψε στην Ελλάδα, η υπόλοιπη οικογένεια έμαθε λίγα Ελληνικά. Όταν ήρθαν στην Ελλάδα, η μητέρα του έκανε την εγγραφή του στο τοπικό σχολείο στη Γ' Δημοτικού και παράλληλα κανόνισε ώστε ο Ι. να παρακολουθεί επιπλέον μαθήματα Ελληνικών.

Από την πρώτη μέρα, η δασκάλα του Ι. θεώρησε ορθότερο ο Ι. να καθίσει μόνος του στο τελευταίο θρανίο με την αιτιολογία ότι οι υπόλοιποι μαθητές γνωρίζονταν μεταξύ τους και δε θα ήθελε να δημιουργήσει εντάσεις στην τάξη. Καθώς οι μήνες περνούσαν, παρατηρήθηκε ότι ο Ι. δεν έκανε παρέα με κανέναν συμμαθητή του και συνέχιζε να κάθεται μόνος του στο τελευταίο θρανίο. Στα διαλείμματα καθόταν συνήθως μόνος του στην τάξη, ή σε κάποια γωνιά στο προαύλιο, ή κάποιες φορές περνούσε λίγη ώρα με άλλα μεγαλύτερα παιδιά από τη Βουλγαρία που φοιτούσαν στο ίδιο σχολείο.

Μετά από κάποιους μήνες, η μητέρα του Ι. πήγε στο σχολείο με σκοπό να συναντήσει τη δασκάλα του, για να μάθει για την πρόοδο του γιου της. Η δασκάλα ενημέρωσε πολύ γρήγορα τη μητέρα του Ι. ότι δεν ήταν και πολύ καλός μαθητής και οι βαθμοί του είναι γενικά χαμηλοί, καθώς επίσης της επισήμανε να προσέξει, επειδή ο γιός της κάνει παρέα με μεγαλύτερα παιδιά. Όταν πήγαν στο σπίτι, μητέρα και γιος συζήτησαν για την κακή επίδοση στο σχολείο. Ο Ι. είπε στη μητέρα του ότι η δασκάλα δε δείχνει ενδιαφέρον για εκείνον και πολλές φορές αποφεύγει να του δώσει τον λόγο παρόλο που σηκώνει επανειλημμένα το χέρι, για να συμμετέχει στο μάθημα. Μάλιστα, ανέφερε περιστατικό κατά τη διάρκεια του μαθήματος που η δασκάλα του μίλησε ειρωνικά για την καταγωγή του, προκαλώντας τα έντονα γέλια και την κοροϊδία των συμμαθητών του προς αυτόν. Η μητέρα εμφανώς ενοχλημένη, αλλά ψύχραιμη, του είπε να μη δίνει σημασία σε μεμονωμένα περιστατικά και σιγά-σιγά να προσπαθήσει να κάνει φίλους στην τάξη.

Ο καιρός περνούσε και ο Ι. άρχισε να κάνει παρέα με έναν συμμαθητή του από την ίδια τάξη και αποφάσισαν ότι ήθελαν να κάθονται στο ίδιο θρανίο. Προς μεγάλη τους έκπληξη, η δασκάλα δε δέχτηκε την πρότασή τους, προβάλλοντας ως αιτιολογία ότι έχουν περάσει αρκετοί μήνες και δε γίνεται να αλλάξουν θέσεις, γιατί μετά όλοι οι μαθητές θα αλλάζουν θέσεις όποτε θέλουν. Όταν η μητέρα του Ι. διαμαρτυρήθηκε ότι δε γίνεται ο γιος της να κάθεται συνέχεια μόνος του, η δασκάλα της απάντησε ότι, εκτός των άλλων, ο Ι. ενδεχομένως να ενοχλούσε και να αποσπούσε την προσοχή του διπλανού του καθώς είναι πολύ πίσω στα

μαθήματα σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά. Η μητέρα εξαγριωμένη αναφέρει στο οικογενειακό τραπέζι τα λεγόμενα και την αδιαφορία της δασκάλας. Την επόμενη ημέρα, ο πατέρας του Ι. φθάνει θυμωμένος στο σχολείο και απαιτεί να συναντήσει τη δασκάλα η οποία αρνείται να του μιλήσει, διότι φοβάται τα νεύρα του. Ο πατέρας νευριάζει και εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά στο γραφείο του διευθυντή. Μέσα από μια έντονη συζήτηση, ο πατέρας μιλάει για την άνιση στάση της δασκάλας απέναντι στον γιο του, η οποία συμβάλλει στον αποκλεισμό του από τους συμμαθητές του. Τελικά, ο διευθυντής συμφωνεί ότι η στάση της δασκάλας είναι λάθος και υπόσχεται ότι θα φροντίσει ώστε η κατάσταση να διορθωθεί.

Ορισμένα σχόλια – παρατηρήσεις:

- Σε ένα περιστατικό σχολικής βίας μπορεί σταδιακά να εμπλακούν διάφορα μέλη της σχολικής κοινότητας.

- Η βία που ασκούν οι εκπαιδευτικοί εις βάρος μαθητών είναι σπάνια και ενδεχομένως να μη γίνεται εύκολα αντιληπτή. Γενικότερα, η βία από εκπαιδευτικούς μπορεί να είναι ψυχολογική, σωματική, ακόμα και σεξουαλική. Η πιο συνηθισμένη μορφή βίας από εκπαιδευτικούς προς μαθητές είναι η προφορική ταπείνωση.

- Η στάση των εκπαιδευτικών απέναντι σε κάποιο μαθητή ή ομάδα μαθητών ενδέχεται να επηρεάσει τη στάση των υπόλοιπων μαθητών προς αυτούς.

- Η βία από «επισκέπτες» είναι σπάνια και συχνά, στην περίπτωση των γονέων και κηδεμόνων, αποτέλεσμα συσσωρευμένου θυμού.

- Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις που αναπτύσσονται ευρύτερα στην κοινωνία, στην κοινότητα και στην οικογένεια μεταφέρονται στο σχολικό περιβάλλον και εμποδίζουν την ομαλή σχολική καθημερινότητα.

1.3. Πλαίσιο και παράγοντες επίδρασης

Οι έρευνες για τη σχολική βία και τον εκφοβισμό αποτελούν σημαντική πηγή και εργαλεία για τη μελέτη του φαινομένου. Όπως προκύπτει, η σχολική βία είναι ένα πολυεπίπεδο και πολύπλευρο φαινόμενο. Στη βάση της «οικοσυστημικής προσέγγισης», ατομικοί, κοινωνικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες φαίνεται ότι αλληλεπιδρούν και παίζουν ρόλο στην εκδήλωση περιστατικών βίας στα σχολεία.

Στο πλαίσιο των ατομικών παραγόντων εντάσσονται τα ατομικά/δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων (π.χ. φύλο, ηλικία, εθνικότητα, γνωστικές ικανότητες, προσωπικότητα) και το οικογενειακό

υπόβαθρο. Αντίστοιχα, στο πλαίσιο των κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραγόντων εντάσσονται το σχολικό κλίμα και ήθος, τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις, οι στάσεις απέναντι στη βία και στην επιθετικότητα, το εκπαιδευτικό περιβάλλον, το σύστημα αξιών και κανόνων, η κοινωνική οικολογία (π.χ. τοποθεσία σχολείου), οι πολιτικές του εκπαιδευτικού συστήματος, ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης κ.λπ.

ΜΥΘΟΙ & ΑΛΗΘΕΙΕΣ

Μύθος: *«Τα αγόρια ασκούν βία σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τα κορίτσια»*

Το φαινόμενο δεν κάνει διακρίσεις φύλου. Αγόρια και κορίτσια εμπλέκονται εξίσου σε περιστατικά σχολικής βίας ως «εκφοβιστές» και ως «θύματα». Η διαφορά τους έγκειται κάποιες φορές στους τρόπους εκδήλωσης των βίαιων ή εκφοβιστικών συμπεριφορών. Τα αγόρια τείνουν να χρησιμοποιούν μορφές βίας μέσω των οποίων επιδεικνύουν τη δύναμή τους (π.χ. σωματική βία, καταστροφή προσωπικών αντικειμένων κ.λπ.), ανεξαρτήτως του φύλου του παιδιού-στόχου. Αντίστοιχα, τα κορίτσια χρησιμοποιούν κυρίως μορφές συναισθηματικού εκφοβισμού και κοινωνικής απομόνωσης και λεκτική βία, κυρίως προς κορίτσια-στόχους. Ιδιαίτερα στη σύγχρονη εποχή με τη χρήση των τεχνολογιών (π.χ. ηλεκτρονικοί υπολογιστές, κινητά τηλέφωνα) και του διαδικτύου, η εμπλοκή των δύο φύλων σε βίαιες συμπεριφορές τείνει να εξισώνεται.

Μύθος: *«Ο εκφοβισμός αποτελεί φυσιολογική πτυχή της ανάπτυξης των παιδιών στο σχολείο»*

Η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν εμφανίζεται σε συγκεκριμένα αναπτυξιακά στάδια και δεν αποτελεί αποδεκτό μέσο ανάπτυξης των παιδιών. Αντιθέτως, τέτοιες συμπεριφορές έχουν ποικίλες αρνητικές συνέπειες τόσο για το παιδί-«θύμα» όσο και για το παιδί - «εκφοβιστή». Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν αναπτύσσουν καλύτερες δεξιότητες στον έλεγχο και στον χειρισμό της επιθετικής συμπεριφοράς, τόσο της δικής τους όσο και των άλλων, παρόλο που σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν αντίθετα αποτελέσματα και κλιμάκωση της επιθετικότητας με την εκφοβιστική συμπεριφορά να γίνεται πιο σοβαρή.

Η περίοδος της εφηβείας ενδέχεται να συσχετίζεται με συγκεκριμένες μορφές βίας και εκφοβισμού, όπως για παράδειγμα η

σεξουαλική παρενόχληση από έφηβους προς μικρότερους μαθητές. Η πληθώρα των σωματικών και ψυχολογικών αλλαγών κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου αποτελεί σημαντικό παράγοντα. Οποιαδήποτε αλλαγή (π.χ. σωματική διάπλαση) του ατόμου δεν ανταποκρίνεται στη «φυσιολογική αναμενόμενη» εξέλιξη, ιδιαίτερα στην περίπτωση της πρώιμης ανάπτυξης, μπορεί να αποτελέσει αφορμή και αιτία θυματοποίησης του/της μαθητή/τριας (π.χ. κοροϊδευτικά σχόλια, σεξουαλική παρενόχληση).

Αλήθεια: «*Η εθνικότητα ή και τα θρησκευτικά και ιδεολογικά πιστεύω αποτελούν έναν σημαντικό παράγοντα επίδρασης*»

Η εθνικότητα ή και τα θρησκευτικά και ιδεολογικά πιστεύω αποτελούν έναν σημαντικό παράγοντα επίδρασης, ιδιαίτερα για την εμφάνιση μορφών ρατσιστικής βίας και εκφοβισμού. Παρατηρείται ότι η καταγωγή κάποιων μαθητών αποτελεί συχνά αιτία στοχοποίησης σε περιστατικά βίας. Η θυματοποίηση εξαιτίας της εθνικότητας ή των πιστεύω των μαθητών σχετίζεται με το ευρύτερο φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού και της κοινωνικής ανισότητας, καθώς και με ευρύτερες ιδεολογικές ή και πολιτικές πεποιθήσεις. Η πολυπολιτισμικότητα των σύγχρονων κοινωνιών εμπεριέχει στερεότυπα και προκαταλήψεις μεταξύ διάφορων φυλετικών, θρησκευτικών ή ιδεολογικών ομάδων εξαιτίας τόσο του κοινωνικού status αυτών των ομάδων (π.χ. «οι Έλληνες είναι ανώτεροι») όσο και της άγνοιας των πολιτισμικών εθίμων και της κουλτούρας των ατόμων.

Αλήθεια: «*Η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των παιδιών*»

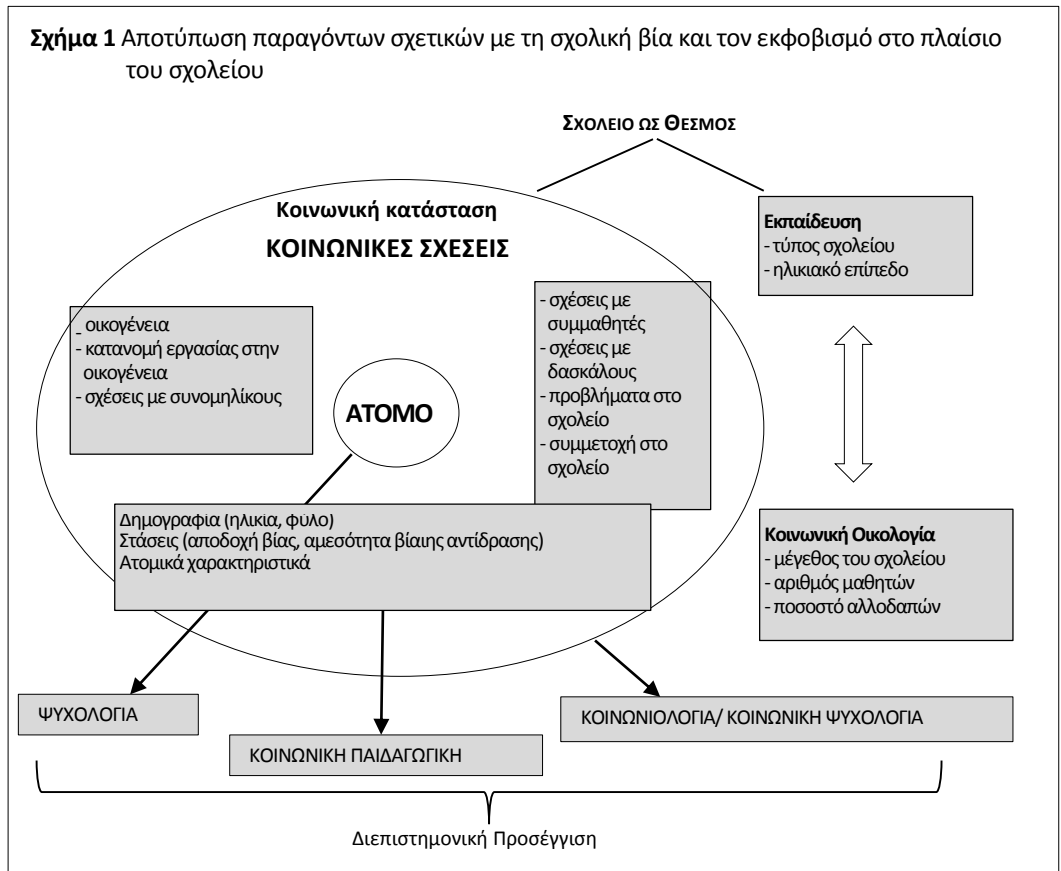
Η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών, καθώς το οικογενειακό περιβάλλον ασκεί επιρροή σε μεγάλο βαθμό στην υιοθέτηση ή ανάπτυξη αρνητικών συμπεριφορών ή και στην απόρριψη θετικών συμπεριφορών από τα παιδιά. Ο χωρισμός/διαζύγιο των γονέων, η απομάκρυνση των γονέων, θάνατος στην οικογένεια, αλλαγή στον τόπο διαμονής επηρεάζουν την ψυχοσυναισθηματική κατάσταση των παιδιών. Επιπλέον, η ενδοοικογενειακή ή και η γονεϊκή βία επηρεάζουν έντονα την ψυχική,

συναισθηματική και γνωστική ανάπτυξη των παιδιών εξαιτίας της έλλειψης ασφάλειας, θετικής συναισθηματικής αλληλεπίδρασης και γονικής στοργής καθώς και οριοθετημένων κοινωνικών συμπεριφορών και αντίστροφα της βίωσης έντονης απόρριψης, άγνοιας, αρνητικών ερεθισμάτων και συμπεριφορών (π.χ. χρήση αλκοόλ). Μια τέτοια κατάσταση ενδέχεται να οδηγήσει στην εμφάνιση βίαιων και επιθετικών συμπεριφορών από τα παιδιά, σε συναισθηματική αδιαφορία, παθητικότητα, ανεκτικότητα και ανοχή στον πόνο, και σε (αυτο-) καταστροφικές συμπεριφορές. Αντίστοιχα, αρνητική επίδραση ενδέχεται να προκαλεί και η υπερπροστασία εκ μέρους των γονέων, η οποία μπορεί να εμποδίσει την ανάπτυξη της αυτονομίας και αυτορρύθμισης των παιδιών, με αποτέλεσμα να αδυνατούν σε κάποιες περιπτώσεις να υπερασπιστούν τη θέση και τον εαυτό τους τόσο απέναντι σε βίαιες ή εκφοβιστικές ενέργειες συμμαθητών τους όσο και απέναντι σε αντίστοιχες συμπεριφορές μεγαλύτερων ατόμων (π.χ. εκπαιδευτικών, άλλων γονέων).

Μύθος: «*Η σχολική βία είναι αποτέλεσμα των ατομικών χαρακτηριστικών των μαθητών και το σχολείο δε φέρει καμία ευθύνη*»

Η φύση και η δυναμική του φαινομένου διαφέρει από το ένα πολιτισμικό πλαίσιο σε άλλο. Οργανωτικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες φαίνεται να επιδρούν στην εκδήλωση σχολικής βίας. Η «κουλτούρα» του σχολείου, το σχολικό κλίμα και ήθος αποτελούν σημαντικούς παράγοντες επίδρασης. Επιπλέον, η έλλειψη ενδιαφέροντος και κινήτρων για μάθηση, η έλλειψη κλίματος συνεργασίας και το υψηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητας φαίνεται να επιδρούν αρνητικά στην ήρεμη σχολική καθημερινότητα. Η στάση των καθηγητών σε σχέση με την επιθετικότητα φαίνεται να επηρεάζει τις αντιδράσεις τους απέναντι σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού και τους τρόπους αντιμετώπισής τους. Όπως προκύπτει από τα ερευνητικά δεδομένα, υπάρχουν εκπαιδευτικοί και σχολεία που είναι πιο αποτελεσματικά στην αντιμετώπιση και πρόληψη των περιστατικών σχολικής βίας, γεγονός που σχετίζεται με το σχολικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Το Σχήμα 1 παρουσιάζει σχηματοποιημένα τους παράγοντες επίδρασης στην εμφάνιση σχολικής βίας μέσα από μια διεπιστημονική προσέγγιση, όπως προκύπτει από το σύνολο των ερευνών.

Πηγή: Αρτινοπούλου, Β. (2001), *Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχιμο, σελ. 149.

1.4. Συνέπειες της σχολικής βίας και του εκφοβισμού

Τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι η σχολική βία και ο εκφοβισμός έχουν καταστροφικές και βλαβερές επιδράσεις στη ζωή τόσο των παιδιών-«θυμάτων» όσο και των παιδιών-«νταήδων» σε βραχυπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο επίπεδο. Η έκθεση στη βία, ακόμα και

ως απλός παρατηρητής, ενδέχεται να επηρεάσει τις στάσεις και τις συμπεριφορές των ατόμων. Όπως φαίνεται, η σχολική βία μπορεί να δημιουργήσει αρνητικά συναισθήματα και να αλλάξει τη δυναμική της αυτοαντίληψης και του αυτοελέγχου των ατόμων, σε σημείο μάλιστα που, σε σπάνιες περιπτώσεις, τα άτομα οδηγούνται ακόμα και σε απόπειρες αυτοκτονίας, ορισμένες από τις οποίες είναι δυστυχώς επιτυχείς. Σε κάθε περίπτωση, ο εκπαιδευτικός, αλλά και κάθε άλλος ειδικός, θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη ότι οι συνέπειες, οι αντιδράσεις και ο συναισθηματικός κόσμος των παιδιών που εκτίθενται στη σχολική βία και στον εκφοβισμό υπό οποιοδήποτε ρόλο, δε διαφέρουν από οποιαδήποτε άλλη μορφή βίας που συναντάμε στην κοινωνία.

Στους πιο κάτω πίνακες παρουσιάζονται συνοπτικά οι κύριες συνέπειες της σχολικής βίας και του εκφοβισμού σε βραχυπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο επίπεδο στην περίπτωση των παιδιών-«θυμάτων» και των παιδιών-«νταήδων».

Πίνακας 2: Συνέπειες σχολικής βίας και εκφοβισμού στα «θύματα»

Βραχυπρόθεσμες συνέπειες

- Χτυπήματα, μώλωπες, στραμπουλήγματα, γρατζουνιές κ.λπ.
- Ψυχοσωματική εξάντληση
- Συνδυασμός αρνητικών συναισθημάτων γι' αυτό που βιώνουν:
 - **Ντροπή:** σκέψεις ότι οι συμμαθητές και ο υπόλοιπος κόσμος τους θεωρούν δειλούς και αδύναμους
 - **Θυμός:** επειδή δεν μπορούν να αντιδράσουν
 - **Ενοχή:** αρνητικές σκέψεις ότι φταίνει οι ίδιοι για τη βία που υφίστανται (π.χ. «Με λένε γουρούνι... Αφού είμαι παχύσαρκος.. δε σταματάω να τρώω.. άρα είμαι γουρούνι..»)
 - **Φόβος:** φόβος ότι θα τους κοροϊδέψουν οι συμμαθητές, φόβος ότι θα «απογοητεύσουν» τους γονείς τους.
- Τείνουν να γίνονται πιο εσωστρεφή, απομονωμένα, μοναχικά άτομα - (κοινωνικό) άγχος, ανασφάλεια, αίσθημα αβοήθητου
- Μείωση της αυτοεκτίμησης, αυτολύπηση, συναισθηματική απόσυρση, δυσλειτουργικότητα, μείωση κοινωνικών δεξιοτήτων
- Κατάθλιψη, χαμηλός αυτοσεβασμός και αυταξία

- Εμφάνιση φοβιών (π.χ. σχολική φοβία), αποφυγή χώρων, σχολική άρνηση, απουσίες και κοπάνες, αποθάρρυνση για συμμετοχή σε συλλογικές δραστηριότητες
- Εμφάνιση ψυχοσωματικών προβλημάτων (π.χ. διαταραχές ύπνου, εφιάλτες, πονοκέφαλοι, δυσφορία, στομαχόπονοι, διαταραχές διατροφής κ.λπ.)
- Διαταραχές μετά-τραυματικού στρες
- Ακαδημαϊκές επιπτώσεις: μείωση ακαδημαϊκής επίδοσης, σχολική αποτυχία, μαθησιακές δυσκολίες, δυσκολία συγκέντρωσης και προσοχής, έλλειψη κινήτρων για μάθηση, διακοπή σχολικής φοίτησης
- Ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς
- Φαινόμενο «ντόμινο» (το παιδί-«θύμα» αρχίζει να εκφοβίζει άλλα παιδιά σε μια προσπάθεια εκτόνωσης των αρνητικών συναισθημάτων και αυτο-ενδυνάμωσης)
- Δευτερογενής θυματοποίηση από τους συμμαθητές (υποτιμητικά σχόλια, κοροϊδία κ.ά. μετά από το περιστατικό βίας και εκφοβισμού)
- Αντικρουόμενα συναισθήματα: θυμός και εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς προς τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς, εξαιτίας των αρνητικών συναισθημάτων που έχουν ως συνέπεια τα παιδιά να μη μαρτυρούν σε κανένα τη θυματοποίησή τους και να αποφεύγουν να ζητήσουν βοήθεια.
- Αυτοτραυματισμοί, σπανιότερα αυτοκτονία («bullycide», η οποία όμως μπορεί να είναι το αποκορύφωμα πολλών παραγόντων)

Μακροπρόθεσμες συνέπειες

- Μακροπρόθεσμες επιδράσεις στις διαπροσωπικές σχέσεις και στην ψυχική υγεία
- Χαμηλές κοινωνικές δεξιότητες, μειωμένη προσαρμοστικότητα
- Έλλειψη εμπιστοσύνης στις σχέσεις
- Άγχος, χαμηλή αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη
- Εμπλοκή σε παραβατικές συμπεριφορές, «κύκλος της κακοποίησης» (ενδοοικογενειακή ή συντροφική βία)

Πίνακας 3: Συνέπειες σχολικής βίας και εκφοβισμού στους «νταήδες»

Βραχυπρόθεσμες συνέπειες

- Νευρικότητα, άγχος, συμπτώματα κατάθλιψης
- Απουσίες και σκασιαρχείο
- Αυξημένες πιθανότητες εμπλοκής και σε άλλες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς (π.χ. κλοπές, βανδαλισμοί κ.λπ.)

- **Ακαδημαϊκές επιπτώσεις: μειωμένη ακαδημαϊκή επίδοση, σχολική αποτυχία, μαθησιακές δυσκολίες, δυσκολία συγκέντρωσης και προσοχής, έλλειψη κινήτρων για μάθηση, διακοπή σχολικής φοίτησης**

- **Απομάκρυνση από το σχολείο (οικειοθελώς ή από τη διεύθυνση του σχολείου εξαιτίας της συμπεριφοράς του παιδιού)**

- **Τάσεις φυγής από το σπίτι**

Μακροπρόθεσμες συνέπειες

- **Έλλειψη κινήτρων, δημιουργικής και εποικοδομητικής σκέψης**

- **Δυσκολίες στη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων**

- **Προβλήματα διαχείρισης θυμού**

- **Επιθετικοί, παρορμητικοί ή βίαιοι ενήλικες**

- **Ατημέλητος τρόπος ζωής**

- **Αυξημένες πιθανότητες για εμφάνιση αντικοινωνικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς ως ενήλικες (π.χ. κλοπές)**

- **Προβλήματα με την αστυνομία**

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός δεν επηρεάζουν μόνο τα άτομα που εμπλέκονται άμεσα σε σχετικά περιστατικά. Αντιθέτως, οι επιπτώσεις του φαινομένου αφορούν και τα υπόλοιπα μέλη της σχολικής κοινότητας που παρακολουθούν την εξέλιξη των περιστατικών στο σχολείο και βιώνουν το φαινόμενο ως θεατές. Στις περιπτώσεις αυτές, η σχολική βία δημιουργεί συναισθήματα ευρύτερου άγχους και φόβου στα παιδιά-θεατές τα οποία ενδεχομένως είτε να θεωρήσουν τους εαυτούς τους ως πιθανά «θύματα» στο μέλλον, είτε να αποδεχτούν τις επιθετικές συμπεριφορές και να προχωρήσουν σε παρόμοιες συμπεριφορές. Γενικότερα, η αυξημένη εμφάνιση περιστατικών σχολικής βίας δημιουργεί ένα αρνητικό κλίμα στο σχολείο, στο οποίο επικρατεί έντονη ανησυχία με συνέπεια να πλήττεται η εκπαιδευτική διαδικασία, ενώ θίγονται τα δικαιώματα των μελών της σχολικής κοινότητας για ένα υγιές και ασφαλές σχολικό περιβάλλον.

ΜΥΘΟΙ & ΑΛΗΘΕΙΕΣ

Μύθος: *«Έπεσα “θύμα” εκφοβισμού στο σχολείο, αλλά δε με επηρέασε καθόλου»*

Συνήθως τέτοιες εκφράσεις εμπεριέχουν ένα ύψος αυστηρότητας και αδιαφορίας ή ένα βαθμό επιθετικότητας. Τα άτομα αναπτύσσουν ποικίλους μηχανισμούς άμυνας με το πέρασμα του χρόνου, οι οποίοι τους βοηθούν να ξεχάσουν τον πόνο ή τη συναισθηματική φόρτιση που βίωναν κατά το διάστημα της εκδήλωσης των φαινομένων σχολικής βίας.

Αλήθεια & Μύθος: *«Εγώ έκανα ένα αστείο! Δεν ήξερα ότι θα τον ενοχλήσει τόσο πολύ...»*

Όπως προαναφέρθηκε, η σχολική βία και ο εκφοβισμός αποτελούν μια υποκειμενική εμπειρία, ενώ κάποιες φορές οι «εκφοβιστές» δεν αντιλαμβάνονται το συναισθηματικό κόστος που μπορεί να επιφέρουν οι πράξεις τους στο παιδί-«θύμα». Ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που το «θύμα» βιώνει περιστατικά εκφοβισμού όχι μόνο από έναν «νταή», αλλά από πολλούς συμμαθητές του. Είναι πιθανό κάποιες φορές η πρόκληση της βλάβης να μην είναι εσκεμμένη, παρόλο που τελικά κάποια συγκεκριμένη πράξη προκαλεί συναισθηματική φόρτιση ή βλάβη στο «θύμα».

Μύθος: *«Αυτό δεν είναι εκφοβισμός! Είναι απλά παιχνίδι και πειράγματα μεταξύ των παιδιών»*

Τα πειράγματα μπορεί να είναι και φιλικά. Όταν όμως βγαίνουν εκτός ελέγχου και προκαλούν βλάβη ή ζημιά στο παιδί-«θύμα», τότε παύουν να είναι παιχνίδι και θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, καθώς μπορεί να αποτελούν ενδείξεις για πιο σοβαρά περιστατικά βίας.

Μύθος: *«Καλά να πάθει... Αν έβλεπες τι έγινε, θα καταλάβαινες ότι πήγαινε γυρεύοντας!»*

Η χρήση βίας δεν μπορεί να είναι αποδεκτή σε καμία περίπτωση. Η ικανοποίηση του αισθήματος του δικαίου δεν εκπληρώνεται μέσα από την εκδήλωση επιθετικών και βίαιων ή εκφοβιστικών συμπεριφορών. Αντιθέτως, τέτοιες αντιδράσεις διαιωνίζουν τον κύκλο της βίας. Επιπλέον, ο

εκπαιδευτικός οφείλει να διατηρεί μια ουδέτερη στάση απέναντι σε κάθε περιστατικό (που δε στρέφεται εναντίον του) και να συγκρατεί τις προσωπικές του αποδόσεις αιτίου καθώς και τυχόν συναισθήματα θυμού, ώστε να καταφέρει να διαχειριστεί το περιστατικό με ειρηνικά μέσα.

Μύθος: *«Όταν σε ξαναχτυπήσει, χτύπα τον πίσω πιο δυνατά!»*

Τέτοιες εκφράσεις δεν ωφελούν σε τίποτα. Αντιθέτως, προωθούν την ιδέα ότι η βία και η επιθετικότητα είναι αποδεκτές συμπεριφορές. Η ειρηνική επίλυση συγκρούσεων θα πρέπει να προωθείται σε κάθε περίπτωση.

Μύθος: *«Το ξύλο και οι κλωτσιές μπορεί να σου προκαλέσουν ζημιά, τα επίθετα όμως δε σε βλάπτουν. Μην το παίρνεις τόσο σοβαρά.»*

Όπως αναφέραμε πιο πάνω, υπάρχει η τάση τόσο τα παιδιά όσο και οι μεγαλύτεροι να στρέφουν την προσοχή τους μόνο σε περιστατικά σωματικής βίας, στα οποία οι βλάβες είναι εμφανείς. Παρόλα αυτά ακόμα και μια απλή κοροϊδία ή χρήση επιθέτων με αρνητική πρόθεση (name-calling), μπορεί να έχει εξίσου σοβαρές συνέπειες στο άτομο-στόχο. Συνήθως, τέτοια περιστατικά μένουν στη μνήμη και μετά την ενηλικίωση.

Μύθος: *«Πρέπει απλά να μάθει να υπερασπίζεται τον εαυτό του. Η ζωή είναι σκληρή. Τί θα κάνει αργότερα στην κοινωνία;»*

Πράγματι, αν το παιδί-στόχος μπορούσε να υπερασπιστεί τον εαυτό του, τότε θα το έκανε! Τα παιδιά που τελικά ζητούν τη βοήθεια των γονέων ή των εκπαιδευτικών έχουν εξαντλήσει τα όριά τους να υπερασπίζονται τον εαυτό τους. Εάν η αντίδραση των ενηλίκων είναι τέτοια που να δείχνει αδιαφορία ή άρνηση να αποδεχτούν τα λεγόμενα του «θύματος», αυτό μπορεί να προκαλέσει μεγαλύτερη ζημιά στο «θύμα», κλείνοντάς του ουσιαστικά μια διέξοδο στο πρόβλημα που αντιμετωπίζει. Μάλιστα, πλήττει την εμπιστοσύνη του προς τους ενήλικες, με αποτέλεσμα σε κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις το «θύμα» να οδηγηθεί στην αυτοκτονία. Αντίθετα, η ένδειξη ενδιαφέροντος και η κατάλληλη υποστήριξη του «θύματος» θα το βοηθήσει να μάθει να αντιμετωπίζει τέτοιες συμπεριφορές και μελλοντικά ως ενήλικας.

Μελέτη περίπτωσης 3 – Επιπτώσεις σε «θύμα» και «νταή»

Η μελέτη-περίπτωσης που ακολουθεί περιγράφει τις επιπτώσεις της εμπλοκής των μαθητών ως «θύματα» και ως «νταήδες» σε περιστατικά βίας και εκφοβισμού, καθώς επίσης και τον ρόλο και την επίδραση του υπόβαθρου (π.χ. οικογενειακές συνθήκες) των εμπλεκόμενων στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών, ενώ ολοκληρώνεται με το μήνυμα ότι η συνεργασία των μελών της σχολικής κοινότητας συμβάλλει στην αντιμετώπιση των περιστατικών.

Η Ε. είναι 15 ετών και φοιτά στην Α' Λυκείου. Πριν από αρκετό καιρό η μητέρα της εγκατέλειψε την οικογενειακή εστία και έφυγε στο εξωτερικό, διακόπτοντας την επικοινωνία με τον πατέρα και τα παιδιά της για άγνωστους λόγους. Το γεγονός αυτό προκάλεσε κάποιο άγχος στα παιδιά της, όμως ο πατέρας κατάφερε να δημιουργήσει ένα ικανοποιητικό πλαίσιο εμπιστοσύνης με τα παιδιά του, ώστε να συζητούν κάθε πρόβλημα που προκύπτει στην οικογένεια.

Στην ίδια τάξη με την Ε. φοιτά και η Μ. η οποία πριν από τέσσερα χρόνια έχασε τον πατέρα της σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα στο οποίο οδηγός ήταν η μητέρα της. Η μητέρα της Μ., αν και με δυσκολίες, ανταπεξέρχεται στις προκλήσεις της μονογονεϊκής οικογένειας και φροντίζει την κόρη της με μεγάλη αγάπη. Η Μ. είναι αρκετά δημοφιλής μεταξύ των συμμαθητών και συμμαθητριών της.

Σε αντίθεση με την Ε., η οποία είναι άριστη μαθήτρια, η Μ. και οι φίλες της έχουν μέτριους βαθμούς στα πιο πολλά μαθήματα. Με αφορμή αυτό, η Μ. παροτρύνει τις φίλες της να εκβιάσουν με κάποιο τρόπο την Ε., ώστε να τους δίνει τις απαντήσεις στα διαγωνίσματα και να αριστεύουν και οι ίδιες. Έτσι, προσεγγίζουν την Ε. και αρχίζουν να την κάνουν παρέα. Μια μέρα η Ε. εκμυστηρεύεται στη Μ. και στις φίλες της ότι της αρέσει πολύ ο Π. από ένα άλλο τμήμα, αλλά ξέρεi ότι ο Π. δεν της δίνει καμία σημασία καθώς του αρέσει η Β.. Τα κορίτσια βρίσκουν την αφορμή και αλλάζουν στάση απέναντι στην Ε., απειλώντας την ότι αν δεν κάνει ό,τι της λένε, θα πουν το μυστικό της στη Β., για να τη δείρει, με σκοπό να την εξευτελίσουν μπροστά στον Π.. Η Ε. από φόβο κάνει ό,τι της πουν, τις αφήνει να αντιγράφουν στα διαγωνίσματα, τους δίνει τα χρήματα που έχει για να αγοράζει φαγητό στα διαλείμματα καθώς και άλλα αντικείμενα. Επίσης, τη χρησιμοποιούν όποτε κάποιος καθηγητής τους κάνει παρατήρηση, λέγοντας ότι η Ε. τους ενοχλεί.

Σε μια συνάντηση καθηγητών και γονέων/κηδεμόνων, οι καθηγητές της Ε. ενημερώνουν τον πατέρα της ότι το τελευταίο διάστημα, η Ε. έχει χάσει το ενδιαφέρον της στο μάθημα, είναι ακατάστατη, έχει κλειστεί στον εαυτό της και κάποιες φορές γίνεται επιθετική απέναντί τους ή προς συμμαθητές της, ενώ έχει και κάποιες αδικαιολόγητες απουσίες. Η Ε. που είναι παρούσα, θυμώνει με τους καθηγητές της και δεν παραδέχεται τα λεγόμενά τους, αναφέροντας ότι πάντα

έρχεται διαβασμένη στα μαθήματα, αλλά κουράζεται από τον φόρτο της σχολικής ύλης. Κάποια στιγμή, η Ε. έρχεται αντιμέτωπη με την Μ. η οποία, κοιτώντας την απειλητικά, προσποιείται ότι είναι πολύ καλές φίλες. Οι γονείς των δύο κοριτσιών γνωρίζονται και φαίνεται να υπάρχει μια έλξη μεταξύ τους, οπότε κανονίζουν να συναντηθούν για καφέ εντός της εβδομάδας. Την επόμενη μέρα, η Μ. απειλεί την Ε. ότι αν επιτρέψει στον πατέρα της να βρεθεί με τη δική της μητέρα, θα της κάνει μεγάλο κακό.

Η Ε. επιστρέφει στο σπίτι με επιθετική διάθεση και, όταν ο πατέρας της τη ρωτάει αν θα ήθελε να τον συνοδεύσει στην καφετέρια που θα πάει με τη μητέρα της συμμαθήτριάς της, ξεσπά σε φωνές και του λέει ότι θέλει να αλλάξει σχολείο δίχως να δίνει περαιτέρω εξηγήσεις και κλείνεται στο δωμάτιό της. Μετά από δύο μέρες οι δύο γονείς θα βρεθούν για καφέ. Η Μ. βάζει τσιγάρα στην τσάντα της Ε. και όταν η δεύτερη πάει στο σπίτι, τα τσιγάρα πέφτουν μπροστά στον πατέρα της ο οποίος τη ρωτάει θυμωμένος πού τα βρήκε και γιατί έχει αλλάξει τόσο η συμπεριφορά της. Η Ε. δε δίνει εξηγήσεις για ακόμα μια φορά. Την επόμενη μέρα, η Μ. της λέει ότι εκείνη έβαλε τα τσιγάρα στη τσάντα της και για να σταματήσει να της προκαλεί προβλήματα, η Ε. θα πρέπει να απομακρύνει τον πατέρα της από τη μητέρα της, διαφορετικά θα την κάνει ρεζίλι στο διαδίκτυο.

Η Ε. αισθάνεται εξαντλημένη, καθώς νιώθει ότι δεν μπορεί να κάνει κάτι, ώστε να αποτρέψει τη συμπεριφορά της Μ., ενώ ντρέπεται που ο πατέρας της βρήκε τσιγάρα στην τσάντα της και φοβάται να του πει την αλήθεια, διότι πιστεύει ότι θα τον απογοητεύσει που τόσο καιρό δεν του μιλάει και έχει απομακρυνθεί από αυτόν. Κατά τη διάρκεια του διαλείμματος, η Ε. αισθάνεται ζάλη και λιποθυμά. Αμέσως της παράσχονται πρώτες βοήθειες και οι εκπαιδευτικοί τη στέλνουν στο σπίτι της. Καθώς η Ε. ξεκουράζεται στον καναπέ του σπιτιού, η 12χρονη αδελφή της την ακούει να παραμιλάει στον ύπνο της και φωνάζει τον πατέρα τους. Όταν η Ε. ξυπνά και βλέπει τον πατέρα της να την κοιτάζει, ξεσπά σε κλάματα και του λέει όλη την ιστορία.

Ο πατέρας της αμέσως ενημερώνει τη μητέρα της Μ., η οποία ζητάει από την κόρη της να μιλήσουν. Η Μ. αρχικά αρνείται την ιστορία της Ε. και απορεί γιατί η μητέρα της είναι με το μέρος της Ε. αντί με το δικό της. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, η Μ. ξεσπά και λέει στη μητέρα της ότι εκείνη φταίει για τον θάνατο του πατέρα της και ποτέ δεν της ζήτησε συγνώμη για αυτό. Την επόμενη μέρα η μητέρα της Μ. επισκέπτεται το σχολείο, για να μάθει με περισσότερες λεπτομέρειες την ακαδημαϊκή επίδοση και τη συμπεριφορά της κόρης της στο σχολείο, με αφορμή το περιστατικό με την Ε.. Οι καθηγητές την ενημερώνουν ότι υποψιάζονταν ότι κάτι περίεργο συνέβαινε το τελευταίο διάστημα, καθώς είχαν πιάσει την Μ. και τις φίλες της να κάνουν σκασιαρχείο, να καπνίζουν και να κάνουν

παρέα με εξωσχολικούς μεγαλύτερης ηλικίας. Η μητέρα της Μ. ενημέρωσε το σχολείο για την κατάσταση τόσο της ίδιας της Μ. όσο και για το περιστατικό με την Ε., και συμφώνησαν να βοηθήσουν την Μ. και να έρθουν σε επικοινωνία με την Ε. και τον πατέρα της, ώστε να βοηθήσουν και την Ε. και να αποφύγουν να αλλάξει σχολείο κάποιο από τα κορίτσια.

Ορισμένα σχόλια – παρατηρήσεις:

-Πίσω από τα περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού μπορεί να κρύβονται βαθύτερα αίτια που απαιτούν τη συνεργασία πολλών ατόμων, ακόμα και ειδικών.

-Πολλές φορές συμβαίνει τα περιστατικά σχολικής βίας να έρχονται στην επιφάνεια, αφού η βλάβη έχει φτάσει σε σοβαρό βαθμό. Γι' αυτό και, όπως θα δούμε πιο κάτω, ορισμένες από τις ενδείξεις για τον εντοπισμό των περιστατικών μπορεί να είναι οι ίδιες οι επιπτώσεις των βίαιων και εκφοβιστικών συμπεριφορών.

Ενότητα 2

Εντοπισμός περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού

Όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας (παιδιά, εκπαιδευτικοί, διοικητικά όργανα, κ.ά.) μπορεί να βρεθούν στη θέση του «θύματος» και του «νταή/εκφοβιστή» ή και να αλλάξουν ρόλους, ενώ το πιο συνηθισμένο είναι να γίνονται θεατές περιστατικών σχολικής βίας.

Η δυναμική των περιστατικών σχολικής βίας δεν αφορά μόνο στο «θύμα» και τον «εκφοβιστή». Τα περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού πραγματοποιούνται συνήθως με την παρουσία θεατών οι οποίοι είτε συμμετέχουν ενεργά με το μέρος του «νταή» ή με το μέρος του «θύματος», είτε αδιαφορούν. Συνοπτικά, οι βασικοί ρόλοι που φαίνεται να υπάρχουν σε περιστατικά σχολικής βίας είναι οι εξής:

- **Ο «νταής/εκφοβιστής»** που είναι ο αρχηγός και θέτει τους κανόνες
- **Ο/οι ακόλουθος/-οι του «νταή»** που παίρνουν ενεργό μέρος
- **Οι υποστηρικτές του «νταή»** που δεν παίρνουν ενεργό μέρος, αλλά είτε υποστηρίζουν τη συμπεριφορά του «νταή» είτε απλά διασκεδάζουν με αυτή
- **Το «θύμα»** που υφίσταται βία ή εκφοβιστική συμπεριφορά
- **Οι υποστηρικτές του «θύματος»** που αποδοκιμάζουν τη συμπεριφορά του «νταή» και είτε προσπαθούν να βοηθήσουν το «θύμα» είτε όχι.
- **Οι παρατηρητές-απλοί θεατές** οι οποίοι αδιαφορούν για το περιστατικό και για τους εμπλεκόμενους.

Παρατήρηση

Οι ρόλοι των εμπλεκόμενων στη σχολική βία είναι μεταβαλλόμενοι. Αυτό σημαίνει ότι τα ίδια άτομα μπορεί να έχουν διαφορετικούς ρόλους σε διάφορα περιστατικά βίας, εξού και συχνά μιλάμε για «εκφοβιστές-θύματα» (bully-victims). Επομένως, η ετικετοποίηση ορισμένων παιδιών ως «θύματα» ή ως «νταήδες» δεν εξυπηρετεί στην αντιμετώπιση του φαινομένου, και πιθανόν ούτε και στον εντοπισμό του, αλλά καλλιεργεί στερεότυπα τα οποία μπορεί να εμποδίζουν τον εκπαιδευτικό από το να εντοπίσει την πραγματικότητα.

Σε κάθε περίπτωση, οι «νταήδες» είναι χαρούμενοι που έχουν τη θέση του αρχηγού, βλέποντας τους υπόλοιπους ακόλουθους και

υποστηρικτές να χαίρονται και να επικροτούν τη συμπεριφορά τους. Αντίστοιχα, τα «θύματα» αδυνατούν να αλλάξουν τη δυναμική της κατάστασης, ιδιαίτερα όταν αυτή η κατάσταση δημιουργεί ένα πλαίσιο ασφάλειας για τους υπόλοιπους συμμαθητές οι οποίοι μπορεί να βλέπουν το «θύμα» ως «αποδιοπομπαίο τράγο», γεγονός που κρατάει μακριά τυχόν διαμάχες μεταξύ τους.

ΜΥΘΟΙ & ΑΛΗΘΕΙΕΣ

Αλήθεια: «Όλοι με πάνε, έχω πολλούς φίλους και είμαι δημοφιλής στο σχολείο. Μαζί με άλλους κάνουμε πλάκες και γελάμε».

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, πολλά παιδιά που εκφοβίζουν θεωρούν ότι κάνουν πλάκα, μη αντιλαμβανόμενα τις βλάβες που προκαλούν στα «θύματα». Το αν ένα περιστατικό είναι όντως ένα «αστείο» ή όχι, εξαρτάται από τον τρόπο που το προσλαμβάνει ο δέκτης μιας τέτοιας συμπεριφοράς.

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται κάποιες χαρακτηριστικές ενδείξεις τις οποίες βάσει ερευνών φαίνεται να έχουν τα παιδιά «νταήδες», τα παιδιά «θύματα» και ο περίγυρος. Οι ενδείξεις αυτές δε σημαίνει ότι προϋπάρχουν. Τέτοια χαρακτηριστικά ή συμπεριφορές μπορεί να αναπτυχθούν εξαιτίας της σχολικής βίας. Σε κάθε περίπτωση, η αναγνώρισή τους παρέχει βοήθεια στον εντοπισμό περιστατικών σχολικής βίας.

Ωστόσο, τέτοια χαρακτηριστικά ή συμπεριφορές ΔΕΝ θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως απόλυτοι δείκτες εντοπισμού φαινομένων σχολικής βίας. Κάτι τέτοιο ενδέχεται να οδηγήσει σε ένταση των στερεοτύπων και προκαταλήψεων με αρνητικές συνέπειες για τη σχολική κοινότητα. Η τυποποίηση των μαθητών ως «θύματα» ή ως

Παρατήρηση

Ο εκπαιδευτικός δε χρειάζεται και δε θα πρέπει να γίνεται αστυνομικός ή δικαστής ή προστάτης, γεγονός που ενδέχεται να τον αποσπά από τον διδακτικό ρόλο και το έργο του! Αντιθέτως, οι δεξιότητες αναγνώρισης και διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού θα πρέπει να αναπτυχθούν μέσα από μια ολιστική προσέγγιση η οποία να εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο του σχολικού χρόνου.

«νταήδες» μπορεί να στιγματίσει τα παιδιά και να απομακρύνει το σχολείο από την εφαρμογή ολιστικών προσεγγίσεων και στρατηγικών για την πρόληψη και αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.

2.1. Ο «νταής/εκφοβιστής»

Παρόλο που τα παιδιά που εκφοβίζουν μπορεί να έχουν ποικίλα χαρακτηριστικά, τα ερευνητικά δεδομένα παρουσιάζουν ορισμένες ενδείξεις που αφορούν τον μέσο όρο των περιστατικών. Στον πιο κάτω πίνακα παρουσιάζονται πιθανές ενδείξεις ότι ο/η μαθητής/τρια ασκεί βία ή εκφοβίζει.

Πίνακας 4: Χαρακτηριστικές ενδείξεις «Νταή/ Εκφοβιστή»

- Παιδιά με φυσικές και σωματικές δυνάμεις
- Παιδιά εξωστρεφή, κοινωνικά, με αυτοπεποίθηση
- Παιδιά ενεργητικά, ίσως υπερδραστήρια, αυθόρμητα και παρορμητικά
- Έκφραση γενικευμένης οργής
- Υιοθέτηση προτύπων επιθετικών συμπεριφορών, άτομα επιθετικά προς άλλους, επιθετικά στην επίτευξη στόχων
- Κυριαρχικά, επιβλητικά στην έκφραση της κοινωνικής τους θέσης
- Εκφράζουν θετικές απόψεις και αντιλήψεις σχετικά με τη χρήση βίας
- Συχνή εμπλοκή σε καυγάδες πάσης φύσεως
- Παιδιά επιρρεπή στην εκδήλωση αντικοινωνικών συμπεριφορών και στην παράβαση των κανόνων
- Ενδεχομένως κάνουν παρέα με άτομα (π.χ. συμμαθητές) με επιθετικές ή και βίαιες συμπεριφορές στο σχολείο
- Αντίληψη των προσωπικών «δυνάμεων»
- Ικανότητα αντίληψης του πιθανώς «ευάλωτου» του «θύματος»
- Χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης και αισθήματος αλληλεγγύης, ψυχρότητα και αδιαφορία προς τα «θύματα»
- Μειωμένοι ηθικοί ενδοιασμοί, δεν εκφράζουν ενοχές ή τύψεις
- Χαμηλό επίπεδο συνεργασίας
- Μέσος ή χαμηλός βαθμός αυτοεκτίμησης
- Μιλούν άσχημα για κάποιους συμμαθητές/συμμαθήτριές τους
- Παιδιά ετοιμόλογα, βρίσκουν δικαιολογίες για τις πράξεις τους

- Δεν αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους, ενοχοποιούν το παιδί-«θύμα» ή λένε ότι τους προκάλεσε
- Τείνουν να έχουν χαμηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις
- Παρουσιάζουν εύκολα νέα αντικείμενα και υπάρχοντα ως δικά τους
- Έχουν περισσότερα χρήματα από ό,τι συνήθως
- Λερωμένα ή σκισμένα ρούχα, μώλωπες ή γδαρσίματα από καβγάδες
- Οικογενειακό υπόβαθρο: συναισθηματική απόρριψη, επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των μελών της οικογένειας, πολύ αυστηρές ή βίαιες μέθοδοι πειθάρχησης και τιμωρίας

Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να έχει υπόψη του ότι ένα παιδί που εκφοβίζει μπορεί να έχει κάποιες αδυναμίες (π.χ. αδυναμία ελέγχου των παρορμήσεων, έλλειψη οριοθέτησης) ή να βιώνει έντονες αρνητικές καταστάσεις (π.χ. προβλήματα στο σπίτι, απώλειες, αίσθημα ότι είναι ανεπιθύμητος/-τη), ή μη ικανοποίηση των δικών του αναγκών (π.χ. αδιαφορία, έλλειψη σταθερής σχέσης με κάποιο άτομο-γονέα/κηδεμόνα, που να του προσφέρει ασφάλεια και εγγύτητα).

2.2. Το «θύμα»

Ως «θύμα» σχολικής βίας και εκφοβισμού ορίζεται το άτομο το οποίο εκτίθεται σε αρνητικές, βίαιες ή εκφοβιστικές συμπεριφορές και πράξεις άλλου ατόμου ή ομάδας ατόμων και είναι αδύναμο να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Γενικά, τα παιδιά-«θύματα» διαφέρουν με κάποιον τρόπο από την αναμενόμενη μέση εικόνα μαθητή (π.χ. έχουν κάτι διαφορετικό στην εμφάνισή τους, είναι μετανάστες, αλλόθρησκοι κ.λπ.) και είναι εύκολα αντιληπτό ότι δεν έχουν μεγάλο κύκλο υποστήριξης ή και είναι αδύναμα. Στον πιο κάτω πίνακα παρουσιάζονται πιθανές ενδείξεις ότι ο/η μαθητής/-τρια είναι «θύμα» σχολικής βίας και εκφοβισμού.

Πίνακας 5: Χαρακτηριστικές ενδείξεις «θύματος»

- Άτομα φυσικά ή και σωματικά πιο αδύναμα
- Ψυχοσωματικές ενδείξεις (π.χ. πονοκέφαλοι, δυσφορία, στομαχόπονοι, διαταραχές διατροφής, τραυλισμός, κλάμα κ.λπ.)
- Συνεσταλμένα, ήσυχα, υποχωρητικά παιδιά
- Μπορεί να μην είναι ευδιάθετα, να φαίνονται δυστυχισμένα ή ανήσυχα

- Με χαμηλή αυτοεκτίμηση, ευαίσθητα
- Εσωστρεφή και μοναχικά, δεν έχουν πολλούς φίλους, λιγότερο δημοφιλή, επιφυλακτικά, κοινωνική απομόνωση
- Εμφανές άγχος, νευρικότητα ή αίσθημα ανασφάλειας στις κοινωνικές τους συναλλαγές με άλλους μαθητές, τους εκπαιδευτικούς ή και τους γονείς
- Υπερασπίζονται τον εαυτό τους με δυσκολίες ή και καθόλου, υιοθετούν μια παθητική στάση
- Αδυναμία διαχείρισης επιθετικών συμπεριφορών
- Γίνονται επιθετικά για ασήμαντους λόγους
- Στα διαλείμματα προτιμούν να κάθονται μόνα ή να βρίσκονται κοντά στους δασκάλους ή στην οπτική τους ακτίνα
- Επιστρέφουν στο σπίτι με σκισμένα ρούχα, τραυματισμούς, μελανιές, ή κατεστραμμένα αντικείμενα
- Χάνουν προσωπικά αντικείμενα ή και χρήματα
- Φοβούνται να χρησιμοποιήσουν το κινητό τηλέφωνο, το διαδίκτυο και το email ή και τρομάζουν κάθε φορά που λαμβάνουν μήνυμα
- Φαινόμενο «ντόμινο», εκφοβίζουν άλλα παιδιά
- Ορισμένα «θύματα» αποδέχονται την κατάσταση στην οποία βρίσκονται και μετατρέπονται σε γελωτοποιούς της τάξης με σκοπό να γίνουν αποδεκτά
- Αρνούνται να πηγαίνουν στο σχολείο και να φεύγουν από αυτό μόνα
- Αρνούνται να πάνε στο σχολείο, με τη δικαιολογία ότι είναι άρρωστα
- Κάνουν απουσίες ή σκασιарχείο
- Δίνουν ανεπαρκείς ή χωρίς νόημα εξηγήσεις για τα αναφερόμενα πιο πάνω

Ευάλωτες ομάδες «θυμάτων»

Οι μαθητές/μαθήτριες με διαφορετικά χαρακτηριστικά και εμφάνιση (π.χ. βάρος, ύψος, χρώμα δέρματος, μαλλιών, προβλήματα όρασης, τρόπος ομιλίας) από την πλειονότητα του μαθητικού συνόλου ή και εξαιτίας της οικογενειακής τους κατάστασης (π.χ. μονογονεϊκή οικογένεια, διαζύγιο, ορφάνια) έχουν αυξημένες πιθανότητες να γίνουν στόχος περιστατικών σχολικής βίας ή εκφοβισμού από άλλους μαθητές/μαθήτριες. Επιπλέον, «θύματα» εκφοβισμού μπορεί να είναι μαθητές/μαθήτριες που, αν και δε διαφέρουν από την πλειονότητα, απλώς ανήκουν τη δεδομένη στιγμή σε πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες από τους

εκφοβιστές ή δεν έχουν υψηλή δημοτικότητα ή και κοινωνικότητα μεταξύ των συμμαθητών τους.

Τα κορίτσια μπορεί να βρεθούν σε αυξημένο κίνδυνο θυματοποίησης εξαιτίας του φύλου τους. Η σεξουαλική παρενόχληση μαθητριών από συνομήλικα αγόρια συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την ανάγκη επιβεβαίωσης της υπεροχής τους ως αρσενικά και την αποδοχή από τον κύκλο των συνομηλίκων τους, ενώ ενδεχομένως να συνδέεται και με τις αναπαραστάσεις που υιοθετούν από την οικογένεια σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων.

Μαθητές/μαθήτριες με αναπηρίες, ή με προβλήματα υγείας, ή με μαθησιακές δυσκολίες μπορεί, επίσης, να αποτελέσουν στόχο των «νταήδων» ή των υπόλοιπων μαθητών/μαθητριών. Άλλες ευάλωτες ομάδες θυμάτων είναι οι μαθητές/μαθήτριες διαφορετικών εθνικοτήτων, γλωσσικών ή πολιτισμικών μειονοτήτων. Τα παιδιά αυτά βιώνουν συνήθως διακρίσεις και κοινωνική απομόνωση. Επιπλέον, στόχοι σχολικής βίας και εκφοβισμού αποτελούν οι μαθητές/μαθήτριες με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό, που μπορεί ακόμα και να κακοποιηθούν σωματικά από συνομηλικούς τους.

Παρατήρηση

Οι φίλιες αποτελούν ισχυρό προστατευτικό πλαίσιο. Αν όμως το παιδί απορριφθεί από την ομάδα συνομηλίκων, τότε στιγματίζεται ως τέτοιο και είναι δύσκολο γι' αυτό να κερδίσει ξανά την αποδοχή των συνομηλίκων του.

2.3. Ο περίγυρος

Πέρα από τους «νταήδες» και τα «θύματα», στα περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού συμμετέχει και ο περίγυρος ως θεατές (bystanders) ή υποστηρικτές. Βάσει της διάκρισης των ρόλων που αναφέρθηκε πιο πάνω, οι θεατές διακρίνονται σε:

- Ακόλουθος/-οι του «νταή»
- Υποστηρικτές του «νταή»
- Υποστηρικτές του «θύματος»
- Παρατηρητές-απλοί θεατές

Ο ρόλος των θεατών και υποστηρικτών είναι εξαιρετικά σημαντικός, εφόσον δίχως αυτούς από τη μία τα περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού δε θα ενισχύονταν και από την άλλη τα περιστατικά αυτά δε θα γίνονταν γνωστά. Οι έρευνες (π.χ. ABC Europe's Antibullying Campaign, 2013· Μπελογιάννη, 2009) δείχνουν ότι κατά μέσο όρο τα δύο τρίτα των μαθητών γίνονται μάρτυρες περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού,

Παρατήρηση

Μια πολύ συχνή απάντηση των μαθητών-θεατών είναι «Εγώ δεν είδα τίποτα! Ήμουν με τον/την... στο... Δεν ξέρω κάτι.» Η έλλειψη προθυμίας και αποφασιστικότητας των μαθητών να εμπλακούν με ειρηνικά μέσα στην αποτροπή ή διακοπή των περιστατικών αναφέροντάς τα στους εκπαιδευτικούς ή στη διεύθυνση του σχολείου, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στον σχεδιασμό πολιτικών και μέτρων αντιμετώπισης του φαινομένου.

λίγοι όμως είναι αυτοί που θα βοηθήσουν το «θύμα» ή θα προσπαθήσουν να αποτρέψουν τον «νταή».

Συνήθως η συμμετοχή τους στο περιστατικό είναι παθητική («σιωπηλή πλειοψηφία»). Σε σχολεία με συχνά περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού, παρατηρείται ένα διάχυτο κλίμα φόβου και εκφοβισμού σε όλη τη μαθητική κοινότητα. Οι μαθητές-θεατές μπορεί να αποτελούν μια παράπλευρη «απώλεια», καθώς ενδέχεται να βιώνουν οι ίδιοι

συναισθήματα φόβου (να μην υποστούν οι ίδιοι βία και εκφοβισμό), ενοχών (που δεν μπορούν να κάνουν κάτι), λύπης και άγχους. Ιδιαίτερα στις περιπτώσεις αυτές, οι μαθητές-θεατές μπορεί να είναι απαθείς και αδιάφοροι σε περιστατικά βίας και εκφοβισμού ή ακόμα να αγνοούν τα περιστατικά, θεωρώντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα σταματήσουν. Σε άλλες περιπτώσεις, κάποιοι μαθητές-υποστηρικτές ενθαρρύνουν ή και ενισχύουν ενεργά τη συμπεριφορά του «νταή», ενώ άλλοι μαθητές-υποστηρικτές παίρνουν το μέρος του «θύματος».

Επίσης, οι γονείς/κηδεμόνες μπορεί να επικοινωνήσουν με το σχολείο, για να αναφέρουν περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού. Μάλιστα ενδέχεται να είναι ιδιαίτερα ανήσυχοι και ενοχλημένοι. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να μη γνωρίζουν αυτό ακριβώς που συμβαίνει στο παιδί τους, όμως να έχουν αντιληφθεί κάποια περίεργα σημάδια/ενδείξεις της σχολικής βίας. Συνήθως όμως επικοινωνούν καθώς παρατηρούν

αλλαγές στη σχολική επίδοση των παιδιών τους. Σε κάθε περίπτωση, οι ανησυχίες των γονέων θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από τους εκπαιδευτικούς και από τη διεύθυνση του σχολείου.

2.4. Α) Συνοπτική λίστα ενδείξεων εκδήλωσης περιστατικού σχολικής βίας και εκφοβισμού

Οι πιο κάτω ενδείξεις παρουσιάζουν μια τάξη με αυξημένες πιθανότητες εκδήλωσης σχολικής βίας ή εκφοβισμού ή και ενδεχομένως να υποδεικνύουν ότι λαμβάνει χώρα περιστατικό σχολικής βίας ή εκφοβισμού στην τάξη ή ότι σύντομα πρόκειται να συμβεί:

- Στην τάξη συνηθίζεται να γελούν εις βάρος κάποιου μαθητή.
- Οι μαθητές γελούν κοροϊδευτικά ή ειρωνεύονται, όταν ο μαθητής-στόχος μιλάει ή αν δώσει λάθος απάντηση.
- Στην τάξη συνηθίζεται να φωνάζουν κοροϊδευτικά επίθετα.
- Στην τάξη υπάρχουν μαθητές που δε δέχονται την κριτική.
- Ο μαθητής-στόχος φαίνεται χτυπημένος, αλλά αδυνατεί να δώσει πειστική εξήγηση για την κατάστασή του.
- Στην τάξη υπάρχουν μαθητές με απρόβλεπτη συμπεριφορά.
- Στην τάξη υπάρχουν μαθητές που αναζητούν περισσότερη εξουσία.
- Ο μαθητής-στόχος αναφέρει ότι έχει χάσει χρήματα, βιβλία ή άλλα προσωπικά αντικείμενα.
- Οι μαθητές συνηθίζεται να στέλνουν ακατάλληλα ή άσεμνα μηνύματα μεταξύ τους.
- Οι μαθητές συνηθίζεται να συκοφαντούν συμμαθητές τους διαδικτυακά.
- Στην τάξη υπάρχουν μαθητές με ελάχιστους ή κανένα φίλο.
- Στις ομαδικές εργασίες και ασκήσεις υπάρχει κάποιος μαθητής που δε βρίσκει ή μένει δίχως ταίρι ή εκτός ομάδας.
- Στις ομαδικές εργασίες υπάρχει κάποιος μαθητής τον οποίο οι συμμαθητές του αποφεύγουν ή και αρνούνται να επιλέξουν ως ταίρι ή μέλος της ομάδας.
- Στην τάξη υπάρχει διάχυτη ανησυχία ή και φόβος.
- Στο τέλος του μαθήματος ή όταν χτυπήσει το κουδούνι για διάλειμμα, κάποιος μαθητής μένει στην τάξη μόνος του ή περιμένει τον εκπαιδευτικό, για να βγει από την αίθουσα.

Κριτήρια αξιολόγησης της σοβαρότητας του περιστατικού:

- Διάρκεια εκδήλωσης βίας ή εκφοβιστικής συμπεριφοράς.
- Μέγεθος/αριθμός εμπλεκόμενων.
- Βλάβη (υλική, σωματική, ψυχική) του «θύματος».
- Αντιδράσεις του «θύματος».
- Βαθμός εμπλοκής των γονέων/κηδεμόνων.
- Βαθμός αναγνώρισης των βλαβών από τον «νταή».

Παρατήρηση

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός δεν αφορούν μόνο στους μαθητές. Υπάρχουν περιστατικά στα οποία εμπλέκονται είτε ως «εκφοβιστές» είτε ως «θύματα» και οι εκπαιδευτικοί!

2.4. Β) Συνοπτική λίστα ενδείξεων εμπλοκής μαθητή σε περιστατικό σχολικής βίας και εκφοβισμού

Οι πιο κάτω ενδείξεις υποδεικνύουν στον εκπαιδευτικό ότι κάτι συμβαίνει με τον/την μαθητή/-τρια (ίσως να εμπλέκεται σε περιστατικό σχολικής βίας) και θα πρέπει να δοθεί προσοχή:

- Αλλαγή στη συμπεριφορά του μαθητή, εκδήλωση επιθετικότητας.
- Αδικαιολόγητος αριθμός απουσιών από το σχολείο. Συχνό σκασιαρχείο.
- Αλλαγές στον κύκλο των φίλων και των παρεών. Ή δεν έχει φίλους.
- Συχνή αδιαθεσία ή ασθένεια.
- Απομόνωση κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων.
- Ο μαθητής συχνάζει μόνος του έξω ή κοντά στην αίθουσα των εκπαιδευτικών. Ο μαθητής αποφεύγει τις τουαλέτες.
- Ο μαθητής αποζητά το ενδιαφέρον του εκπαιδευτικού, προτιμά να περνά το διάλειμμα μαζί του.
- Ο μαθητής απομονώνεται ή αποκλείεται από τις ομαδικές δραστηριότητες.
- Μείωση στην ακαδημαϊκή επίδοση, αδυναμία συγκέντρωσης στο μάθημα, ξεχνά να κάνει τις εργασίες στο σπίτι.
- Είναι μαθητής που ανήκει σε ευάλωτη ομάδα ατόμων.

- Ο μαθητής εμφανίζει ψυχοσωματικές ενδείξεις (π.χ. τρόπος ομιλίας – τραύλισμα, ατονία στη φωνή, χλωμός) ή και ενδείξεις στη στάση του σώματος (π.χ. αποφυγή οπτικής επαφής, σκυφτός) σα να θέλει να μένει απαρατήρητος και οι ενδείξεις αυτές δεν οφείλονται σε κάποιο άλλο πρόβλημα ή αιτία.

Μελέτη περίπτωσης 4 – Τα φαινόμενα απατούν

Η πιο κάτω μελέτη περίπτωσης περιγράφει περιστατικό βίας και εκφοβισμού εις βάρος μαθήτριας Α΄θμιας εκπαίδευσης. Η ιδιαιτερότητα του περιστατικού έγκειται στο γεγονός ότι στο περιστατικό εμπλέκονται και άτομα που δεν ανταποκρίνονται στις συνηθισμένες ενδείξεις και χαρακτηριστικά του προφίλ των «νταήδων». Επιπλέον, το περιστατικό παρουσιάζει και μη θετική εμπλοκή των μαθητών-υποστηρικτών σε αυτό και καταγράφει πώς αυτή η εμπλοκή επηρεάζει την εξέλιξη του περιστατικού.

Η Κ. είναι 7 ετών και κατάγεται από ένα χωριό της Κρήτης. Τον τελευταίο χρόνο η ίδια και η οικογένειά της έχουν μετακομίσει στην Αθήνα, για να είναι δίπλα στην άρρωστη γιαγιά που θέλει ειδική φροντίδα από ένα κέντρο που βρίσκεται στην πρωτεύουσα. Μαζί με τον 10χρονο αδερφό της, Γ., φοιτούν στο δημοτικό σχολείο της περιοχής.

Δυστυχώς, η προφορά της Κ. σε συνδυασμό με τις χαμηλές μαθησιακές της ικανότητες και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει στο μάθημα, την έχουν καταστήσει στόχο λεκτικής βίας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ο αδερφός της Γ. αντιμετώπισε και ο ίδιος μικρότερης έκτασης προβλήματα με κάποιους συμμαθητές του, εξαιτίας της προφοράς του, όμως γρήγορα έδειξε τον δυνατό χαρακτήρα του και κατάφερε να γίνει ισότιμος φίλος με τους συμμαθητές του.

Το τελευταίο διάστημα η κατάσταση φαίνεται να έχει βγει εκτός ελέγχου, καθώς η Κ. μοιάζει συνεχώς θλιμμένη και ανήσυχη, ενώ περνάει τα διαλείμματα της έξω από την αίθουσα δασκάλων. Μερικές φορές η δασκάλα τη βρήκε να κάθεται μόνη της στην τάξη, φανερά στεναχωρημένη, ενώ συχνά αναφέρει ότι αισθάνεται άρρωστη και δεν έχει όρεξη να φάει ή ζητά να πάει στο σπίτι της. Κατά τη διάρκεια του μαθήματος, συμμετέχει ελάχιστα και όταν της δίνεται ο λόγος, η φωνή της ακούγεται αδύναμη και αγχωμένη. Αν πει κάτι λάθος ή με έντονη προφορά, γίνεται ο περίγελος της τάξης και οι συμμαθητές της την κοροϊδεύουν και γελούν εις βάρος της. Η δασκάλα παρατήρησε ότι στις ομαδικές εργασίες, οι συμμαθητές της αποφεύγουν να την επιλέγουν στην ομάδα τους, ενώ αν πει σε κάποιο συμμαθητή ή συμμαθήτρια να συνεργαστεί μαζί της, αυτοί

δυσανασχετούν, λέγοντας «Όχι με αυτή, κυρία...! Δεν ξέρει να μιλάει καλά, ούτε ξέρει τις απαντήσεις... Είναι...».

Η δασκάλα καταβάλλει προσπάθειες, ώστε η Κ. να ενσωματωθεί στην τάξη και να την αποδεχτούν οι συμμαθητές της. Παρόλα αυτά σε μια σχολική εκδρομή, ένας συμμαθητής της κολλάει μια τσίχλα στα μαλλιά της Κ. η οποία αρχίζει να κλαίει μπροστά σε μαθητές του σχολείου, ορισμένοι από τους οποίους επικροτούν την πράξη του αγοριού. Η δασκάλα επιπλήττει τον μαθητή ο οποίος αναφέρει ότι δεν ήταν δική του ιδέα, αλλά της Μ.. Η Μ. είναι συμμαθήτρια της Κ. στην ίδια τάξη, αρκετά κοινωνική, δυναμική, δημοφιλής μεταξύ των συμμαθητών της και με μεγάλη αυτοπεποίθηση, αλλά και αγαπητή στους δασκάλους για τις επικοινωνιακές της δεξιότητες και την άριστη σχολική της επίδοση. Η δασκάλα δεν πιστεύει το αγόρι και του εξηγεί ότι δεν είναι σωστό αυτό που έκανε.

Μετά από λίγο καιρό, η Κ. επιστρέφει στο σπίτι μετά το σχολείο με λερωμένη τη μπλούζα και τα τετράδιά της από χυμό. Όταν η μητέρα της ρωτάει τί συνέβη, η Κ. λέει ότι έπεσε πάνω της κατά λάθος η Ε., μια φίλη της Μ.. Παρόλα αυτά, ο Γ. καταλαβαίνει ότι η αδερφή του λέει ψέματα. Όταν είναι μόνοι τους, ο Γ. λέει στην Κ. να μη φοβάται και θα τακτοποιήσει εκείνος το θέμα. Έτσι την επόμενη μέρα, βρίσκει την παρέα της Μ. στο διάλειμμα και τους λέει ότι αν πειράξουν ξανά την αδερφή του, θα τους δειρίει. Τότε η Μ. πάει στη δασκάλα και λέει ότι η Κ. έβαλε τον αδερφό της να την απειλήσει χωρίς λόγο, επειδή ζηλεύει που είναι καλύτερη μαθήτρια από εκείνη. Η δασκάλα ρωτάει την Κ. αν αυτό είναι αλήθεια, όμως εκείνη το αρνείται.

Την επόμενη μέρα, ο Γ. περιμένει την Μ. να έρθει στο σχολείο και αρπάζει την τσάντα της και την πετάει στα σκουπίδια. Οι φίλες της Μ., βλέποντας την Κ. να παρακολουθεί το περιστατικό, αρχίζουν να την κοροϊδεύουν που δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό της και φέρνει τον αδερφό της. Η Κ. θυμωμένη βρίζει τα κορίτσια τα οποία την καταγγέλλουν στον διευθυντή, για να την εκδικηθούν. Ο διευθυντής καλεί την Κ. στο γραφείο και την επιπλήττει αυστηρά. Η κατάσταση συνεχίζεται μέχρι που η δασκάλα βλέπει μια μέρα την Μ. να τραβάει τα μαλλιά της Κ. την ώρα του μαθήματος και να γελά κοροϊδευτικά μαζί με τις φίλες της. Αφού τελειώσει το μάθημα, καλεί την Μ. και τη ρωτάει τους λόγους αυτής συμπεριφοράς της. Η Μ. της λέει ότι δεν το κάνει εσκεμμένα, απλά κάνουν ένα αστείο με τις φίλες της και τους αρέσει, διότι διασκεδάζουν με τους υπόλοιπους συμμαθητές και εξάλλου η Κ. δεν αντιδρά.

Η δασκάλα αντιλαμβανόμενη πλήρως το πρόβλημα καλεί τα κορίτσια να συμφιλιωθούν. Η Κ. συγχωρεί την Μ. με επιφυλακτικότητα. Ωστόσο, ο Γ. συνεχίζει να απειλεί την Μ. και τις φίλες της και τις προειδοποιεί να μην παρενοχλούν την

αδερφή του. Η κατάσταση συνεχίζεται με μικρότερης έκτασης περιστατικά, παρόλες τις προσπάθειες της δασκάλας.

Ορισμένα σχόλια – παρατηρήσεις:

- Δεν είναι απαραίτητο τα χαρακτηριστικά των εμπλεκομένων να ανταποκρίνονται στις συνηθισμένες ενδείξεις. Σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν αποκλίσεις από τον μέσο όρο (βλ. προφίλ Μ.).

- Οι διαφορετικοί ρόλοι μεταξύ των εμπλεκομένων σε ένα περιστατικό σχολικής βίας αλληλεπιδρούν σε διάφορα επίπεδα. Ακόμα και οι υποστηρικτές του «θύματος» μπορεί να πάρουν τον ρόλο του «εκφοβιστή» σε μια προσπάθεια να προστατεύσουν το «θύμα» από τον «νταή» (βλ. ρόλος του Γ.).

- Οι προσπάθειες του εκπαιδευτικού για αντιμετώπιση του περιστατικού μπορεί να είναι προσωρινά επιτυχείς. Η απουσία όμως συντονισμού και συνεργασίας της σχολικής κοινότητας για την αντιμετώπιση των περιστατικών δυσχεραίνει τις όποιες προσπάθειες των εκπαιδευτικών.

- Η άγνοια της διεύθυνσης του σχολείου για την πραγματική κατάσταση περιστατικών σχολικής βίας ενδέχεται να έχει αρνητικές συνέπειες ή ακόμα και να εντείνει το φαινόμενο (βλ. περιστατικό με διευθυντή).

Ενότητα 3

Πρόληψη και Διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού

Σε ένα περιστατικό σχολικής βίας και εκφοβισμού, τόσο το «θύμα» όσο και ο «νταής» χρειάζονται βοήθεια, ώστε να αποκατασταθεί ή να αναπτυχθεί η ομαλή και ειρηνική σχέση και επικοινωνία μεταξύ τους. Ο ρόλος του σχολείου, του εκπαιδευτικού και γενικότερα του προσωπικού του σχολείου είναι καταλυτικός για την εκτόνωση του φαινομένου.

Υπάρχουν δύο πεδία ανάπτυξης πολιτικών, στρατηγικών ή πρακτικών κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού:

- ⊕ Πρόληψη του φαινομένου
- ⊕ Διαχείριση των περιστατικών

Για να αντιμετωπισθεί το φαινόμενο χρειάζεται να έχουμε υπόψη μας ότι η σχολική κοινότητα αποτελείται από άτομα με διαφορετικό κοινωνικο-πολιτισμικό, οικογενειακό και ατομικό υπόβαθρο. Παρόλα αυτά, το σχολικό κλίμα θα πρέπει να βασίζεται σε κοινές αξίες και όρια σχετικά με την ανεκτικότητα και τον σεβασμό που θα διαποτίζουν κάθε σχολική δραστηριότητα.

Ένα σύνολο υποστηρικτικών υπηρεσιών και πρακτικών θα πρέπει να αναπτυχθεί για τη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού, καθώς και ένα σύνολο προσεγγίσεων που θα προστατεύουν αποτελεσματικά τα μέλη της σχολικής κοινότητας από τη βία και τον εκφοβισμό. Σε κάθε περίπτωση, τέτοιες υπηρεσίες και προσεγγίσεις θα πρέπει να έχουν ένα εύρος στοιχείων που να ανταποκρίνονται στις διαφορετικές και ποικίλες ανάγκες των μελών της σχολικής κοινότητας.

Παρατήρηση - Συμβουλές

* Οι μεμονωμένες ή σποραδικές πρακτικές δε φαίνεται να είναι τόσο αποτελεσματικές στη μείωση των επιπέδων βίας και εκφοβισμού, ενώ μπορεί ακόμα και να συντελέσουν στην έξαρση του φαινομένου μετά το τέλος της παρέμβασης. Κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί, όταν ομάδες και άτομα κατηγοριοποιηθούν ή στιγματιστούν ως ευάλωτα ή επικίνδυνα.

* Πολλά διαφορετικά είδη παρεμβάσεων και προληπτικών πρακτικών θα πρέπει να λειτουργούν συμπληρωματικά μεταξύ τους. Ορισμένες παρεμβάσεις χρειάζεται να στοχεύουν στη βελτίωση του γενικού σχολικού κλίματος ή στην ασφάλεια της σχολικής κοινότητας και άλλες να στοχεύουν στη διαμόρφωση ειρηνικών στάσεων, απόψεων και κινήτρων μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας και στην εκμάθηση στρατηγικών αντιμετώπισης του φαινομένου. Η ύπαρξη αυτού του εύρους παρεμβάσεων είναι πιο πιθανό να έχει περισσότερα ποσοστά επιτυχίας.

* Η διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας δεν αφορά μόνο τους άμεσα εμπλεκόμενους. Ένα σύνολο ενδιαφερομένων μερών είναι απαραίτητο για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου.

3.1. Στόχοι και προσεγγίσεις των μέτρων και πρακτικών

Οι στόχοι των μέτρων και πρακτικών κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού είναι ποικίλοι. Συνοπτικά οι στόχοι αυτοί μπορεί να αφορούν:

- ⊙ Την προώθηση ενός δημοκρατικού σχολείου
- ⊙ Την προστασία και τον σεβασμό των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Δικαιωμάτων του Παιδιού
- ⊙ Την προαγωγή και προστασία της ψυχικής υγείας
- ⊙ Την ενίσχυση της ασφάλειας στον σχολικό χώρο
- ⊙ Τη θέσπιση σχολικών κανόνων
- ⊙ Την ανάπτυξη κλίματος συνεργασίας στο σχολείο
- ⊙ Την επίτευξη γνωστικών στόχων και κοινωνικής διαπαιδαγώγησης (π.χ. κατανόηση κοινωνικών αξιών, ανάπτυξη σεβασμού)
- ⊙ Την ανάπτυξη μηχανισμών ενσωμάτωσης και συμμετοχής
- ⊙ Τον σεβασμό της πολυπολιτισμικότητας και της διαφορετικότητας
- ⊙ Την προαγωγή των αξιών της ειρήνης
- ⊙ Την προαγωγή της συναισθηματικής ωριμότητας (π.χ. συναισθηματική γνώση, ανάπτυξη ενσυναίσθησης)

- ◎ Την προαγωγή της επικοινωνίας και της ελεύθερης έκφρασης
- ◎ Τη βελτίωση του επιπέδου διδασκαλίας
- ◎ Την προαγωγή της σχολικής επιτυχίας
- ◎ Την αποτελεσματική αντιμετώπιση στοχευμένων περιστατικών βίας
- ◎ Την ανάπτυξη ικανοτήτων και δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών.

Για την επίτευξη αυτών των στόχων σε συλλογικό επίπεδο, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι πιο κάτω προσεγγίσεις οι οποίες αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη στρατηγικών κατά του φαινομένου:

3.1.1. Οικοσυστημική Προσέγγιση

Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή (Molnar & Lindquist, 1998· Ματσόπουλος, 2009), η σχολική βία και ο εκφοβισμός ερμηνεύεται μέσα σε ένα πλαίσιο αλληλεπίδρασης διαφόρων παραγόντων που συντελούν στη συντήρηση του φαινομένου. Πολλές φορές αυτοί οι παράγοντες δεν είναι εμφανείς. Στο πλαίσιο αυτό, οι στάσεις και οι αντιδράσεις των εκπαιδευτικών, των μαθητών και των γονέων απέναντι στη βία και στην επιθετικότητα παίζουν σημαντικό ρόλο, καθώς δύνανται να συντηρούν, να ενισχύουν ή να βοηθούν στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Η αντιμετώπιση των περιστατικών βίας και εκφοβισμού συσχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την αλλαγή των στάσεων και αντιδράσεων που τη συντηρούν στο πλαίσιο της σχολικής κοινότητας. Η αλλαγή του σχολικού κλίματος θα συμβάλει στην αντιμετώπιση του φαινομένου και ο ρόλος των μελών της σχολικής κοινότητας (διευθυντών, εκπαιδευτικών, μαθητών, γονέων) είναι καθοριστικός για την επίτευξη αυτής της αλλαγής.

3.1.2. Ολιστική Προσέγγιση του σχολείου (Whole school approach)

Η ολιστική προσέγγιση του σχολείου (Artinopoulou & Michael, 2014a, 2014b) βασίζεται στον ανοιχτό διάλογο, στην αμοιβαία εμπιστοσύνη και στη συμμετοχή όλων των μελών της σχολικής κοινότητας στην πρόληψη και αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού. Τέτοιες προσεγγίσεις λαμβάνουν υπόψη τις σχέσεις εξουσίας, τις διακρίσεις λόγω φύλου, ή κοινωνικο-πολιτισμικού υπόβαθρου, ή κοινωνικο-οικονομικής θέσης, ή σεξουαλικού προσανατολισμού, ή ιδεολογίας κ.λπ., καθώς και τη δομική ιεραρχία του σχολείου.

☞ Πώς μπορεί να υιοθετηθεί μια ολιστική προσέγγιση στο σχολείο από τη στιγμή που υπάρχει πλουραλισμός κοινωνικών και ατομικών χαρακτηριστικών και αναγκών;

Προσάρμοσε την πολιτική και τα μέτρα κατά της σχολικής βίας στις ανάγκες του σχολείου σου! Κάθε σχολείο και κάθε σχολική κοινότητα είναι μοναδική. Οι δυναμικές στο πλαίσιο αυτό μεταβάλλονται και αλληλεπιδρούν με διάφορους ενδο- και εξωσχολικούς παράγοντες. Για την επίτευξη μιας ολιστικής προσέγγισης, η διοίκηση του σχολείου πρέπει να κατανοεί τις ανάγκες της σχολικής κοινότητας. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάπτυξη πολιτικών και στρατηγικών κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού χρειάζεται να προσαρμόζεται στις εκάστοτε ανάγκες της σχολικής κοινότητας με τη συνεργασία όλων των μελών (εκπαιδευτικοί, μαθητές, γονείς, υπόλοιπο προσωπικό). Η υιοθέτηση πολιτικών και μέτρων προσαρμοσμένων στις εκάστοτε ανάγκες του σχολείου θεμελιώνεται στη βάση των αρχών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

3.1.3. Η «φωνή του παιδιού» (Children's voice)

Αυτή η προσέγγιση (Cremin, 2007· Johnson & Johnson, 1996a, 1996b) ενθαρρύνει τη δημιουργική και καταλυτική συμμετοχή των παιδιών στην καθημερινότητα του σχολείου, ενδυναμώνοντας τη φωνή του μαθητή (student voice) και την επιρροή του στη λήψη αποφάσεων και στη διαμόρφωση πολιτικών. Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στην ατομοκεντρική ψυχολογία (humanistic psychology) και στην ανθρωποκεντρική παιδεία που σέβονται τα δικαιώματα όλων των μελών της σχολικής κοινότητας, συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών στις βάσεις της δημοκρατίας.

Τα οφέλη αυτής της προσέγγισης είναι πολλαπλά:

- Ενδυνάμωση της προσωπικότητας των μαθητών
- Ανάπτυξη δεξιοτήτων και ικανοτήτων για τη διαχείριση, την αναφορά και την αντιμετώπιση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού
- Πιο εύκολη και αποτελεσματική αποδοχή και προθυμία στην εφαρμογή των μέτρων πρόληψης και αντιμετώπισης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού
- Εξασφάλιση ότι οι πολιτικές, στρατηγικές και πρακτικές αντιμετώπισης του φαινομένου καλύπτουν τις ανάγκες όλου του μαθητικού πληθυσμού του σχολείου.

Συμβουλή

Τα παιδιά είναι πιο πρόθυμα να αναφέρουν ένα περιστατικό σχολικής βίας και εκφοβισμού, όταν είναι βέβαια ότι υπάρχει ένα ικανό πλαίσιο στήριξης και διαχείρισης των περιστατικών, εντός του οποίου υπάρχει εμπιστοσύνη και προστασία και κυρίως η διασφάλιση ότι το πλαίσιο αυτό αποδίδει. Η έλλειψη πλαισίου εμπιστοσύνης και η μη αποδοτικότητα των μέτρων είναι αποτρεπτικοί παράγοντες για την αναφορά περιστατικών σχολικής βίας.

3.1.4. Σχολείο Φιλικό-προς-το-παιδί (Child Friendly School)

Η προσέγγιση αυτή αφορά στην ανάπτυξη φιλικών προς το παιδί πρακτικών και σχολικού κλίματος (UN SRSG on Violence against Children, 2011a· UNICEF, 2009). Στο πλαίσιο αυτό η αναγνώριση, προστασία και ασφάλεια των δικαιωμάτων των παιδιών αποτελούν ουσιαστικές πτυχές της σχολικής καθημερινότητας. Τα περιστατικά βίας και εκφοβισμού δεν αναλύονται μεμονωμένα, αλλά ως μέρος του ευρύτερου σχολικού περιβάλλοντος ή ακόμα και της ευρύτερης κοινότητας. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στο δικαίωμα των παιδιών στη μάθηση και στη δυνατότητα όλων των παιδιών να πηγαίνουν στο σχολείο. Η εφαρμογή πρακτικών κατά της σχολικής βίας γίνεται με βάση το αναπτυξιακό επίπεδο και τις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών.

Συμβουλή

Η ποινικοποίηση ή ιατρικοποίηση καταστάσεων και ατόμων δεν έχει θετικές επιδράσεις στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Αντιθέτως, τέτοιες προσεγγίσεις στιγματίζουν τους εμπλεκόμενους και ίσως να απομακρύνουν τους εκπαιδευτικούς από την αποτελεσματική διαχείριση των περιστατικών.

3.1.5. Προσέγγιση της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης

Η Επανορθωτική Δικαιοσύνη είναι μια «έννοια ομπρέλα» η οποία περιλαμβάνει ένα σύνολο αρχών, αξιών και πρακτικών που έχουν ως στόχο την επανόρθωση της βλάβης ή ζημιάς και την αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών (Αρτινοπούλου, 2010a, 2010b· Αρτινοπούλου et al., 2012). Στο πλαίσιο αυτό, η επίλυση των συγκρούσεων

εντάσσεται σε ένα πλαίσιο θετικής αναπλαισίωσης και περιβάλλεται από τις αρχές του σεβασμού, της ισότητας, των ίσων ευκαιριών, της ολιστικής προσέγγισης του προβλήματος, της ενδυνάμωσης, του αυτοελέγχου και αυτορρύθμισης. Για την επίτευξη των στόχων της, η εκπαίδευση σε πρακτικές της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης περιλαμβάνει την αναγνώριση των αρχών και αξιών της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης, τεχνικές επικοινωνίας και διαλόγου, εκπαίδευση μέσω της βιωματικής μάθησης, παιχνίδια ρόλων. Η χρήση των πρακτικών της στο σχολικό περιβάλλον συμβάλλει στη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας, στη βελτίωση της ποιότητας της επικοινωνίας μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας και στη σταδιακή ενσωμάτωση των αρχών της στο σχολικό ήθος και κουλτούρα.

3.1.6. Ανάπτυξη συνεργασίας με τους γονείς, τους μαθητές και την τοπική κοινωνία

Η ανάπτυξη κοινοτικών προσεγγίσεων και διαλόγου μεταξύ των μελών της κοινότητας, ιδιαίτερα των γονέων και των μαθητών, είναι σημαντικά στοιχεία για την αποτελεσματική αντιμετώπιση και πρόληψη του φαινομένου (UN SRSG on Violence against Children, 2011b). Αυτές οι προσεγγίσεις βασίζονται στη δημιουργία ενός πλαισίου και κλίματος αλληλεγγύης, συνύπαρξης και εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας και μεταξύ της σχολικής κοινότητας και των τοπικών αρχών και της κοινωνίας, καθώς και συνεργασία με άλλους φορείς.

3.2. Πλαίσιο και επίπεδα οργάνωσης

Ο βαθμός επιτυχίας μιας πολιτικής, στρατηγικής ή μέτρων του σχολείου κατά της σχολικής βίας συσχετίζεται με τον τρόπο οργάνωσης, τον βαθμό εμπλοκής και συνεργασίας των μελών της σχολικής κοινότητας, τη διάρκεια και τον βαθμό βιωσιμότητάς τους.

Τα σχολεία θα πρέπει να επιδιώκουν την ανάπτυξη μιας κουλτούρας υποστήριξης και συνεργασίας, όπου

Παρατήρηση

Τα σχολεία που έχουν αυξημένα ποσοστά επιτυχίας στην αντιμετώπιση της σχολικής βίας είναι αυτά στα οποία οι στάσεις απέναντι στο φαινόμενο αποτελούν αντικείμενο διαλόγου και οι στόχοι, οι προσδοκίες και τα αποτελέσματα έχουν συμφωνηθεί από το σύνολο των μελών της σχολικής κοινότητας.

δίνεται έμφαση στη διάχυση της ευθύνης και στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

3.2.1. Διαμόρφωση πολιτικών κατά της σχολικής βίας και εκφοβισμού

Η πολιτική του σχολείου είναι από, προς και για όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας. Οι πολιτικές των σχολείων αποτελούν μέσο επικοινωνίας με το Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων και τις Περιφερειακές Σχολικές Διευθύνσεις στο πλαίσιο ανταλλαγής απόψεων και καλών πρακτικών.

Για μια αποτελεσματική αντιμετώπιση και διαχείριση των περιστατικών σχολικής βίας, είναι σημαντικό τα μέλη της σχολικής κοινότητας να μοιράζονται ένα κοινό όραμα σε σχέση με την αντιμετώπιση και την πρόληψη του φαινομένου. Η διαμόρφωση πολιτικών κατά της σχολικής βίας αποτελεί στοιχείο-κλειδί, καθώς βοηθά το σύνολο των μελών να γνωρίζουν αποτελεσματικούς, δίκαιους, και

κοινά αποδεκτούς τρόπους διαχείρισης των περιστατικών. Επιπλέον, η ανάπτυξη πολιτικών κατά της σχολικής βίας συμβάλλει στη μετατόπιση των μέτρων από την απλή, μεμονωμένη διαχείριση περιστατικών στην ανάπτυξη στρατηγικών πρόληψης. Ο όρος πολιτική του σχολείου αφορά στις δράσεις τόσο της διεύθυνσης του σχολείου, όσο και των υπολοίπων μελών, με σκοπό τη βελτίωση του σχολικού περιβάλλοντος, την παροχή υψηλής ποιότητας διδασκαλίας και την αντιμετώπιση τυχόν προβλημάτων.

Βασικοί κανόνες και στοιχεία στη διαμόρφωση πολιτικών κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού στο πλαίσιο του σχολείου:

1. Μια σχολική κοινότητα περιλαμβάνει τους μαθητές, τους εκπαιδευτικούς, τη διοίκηση/διεύθυνση του σχολείου, τους γονείς/κηδεμόνες και άλλο προσωπικό που εργάζεται στον χώρο του σχολείου (π.χ. γραμματεία, καθαρίστριες, διαχειριστές κυλικείου).
2. Η αντιεκφοβιστική πολιτική είναι ιδιοκτησία όλων των μελών της σχολικής κοινότητας.
3. Κάθε μέλος της σχολικής κοινότητας έχει το δικαίωμα να εμπλακεί στη διαμόρφωση της εκάστοτε πολιτικής στη βάση της ελεύθερης έκφρασης.
4. Η πολιτική θα πρέπει να είναι ξεκάθαρη και ξεκάθαρα κατανοητή απ' όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας.

5. Η σχολική κοινότητα οφείλει να είναι ενήμερη και να ενημερώνεται από τη διεύθυνση σχετικά με τις διαδικασίες και τις πρακτικές διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού.
6. Η πολιτική θα πρέπει να ενσωματώνει όλες τις πτυχές της σχολικής ζωής. Όπως:
 - ⊕ Τους σκοπούς της εκπαίδευσης
 - ⊕ Τη συμπεριφορά των μαθητών εντός και εκτός της τάξης
 - ⊕ Τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών εντός και εκτός της τάξης
 - ⊕ Την πολιτική συνεργασίας εκπαιδευτικών και μαθητών με τη διεύθυνση
 - ⊕ Την πολιτική συνεργασίας του σχολείου με τους γονείς/κηδεμόνες
 - ⊕ Την παροχή και τους κανόνες χρήσης πηγών μάθησης και εκπαίδευσης
 - ⊕ Την παροχή υπηρεσιών και πόρων
7. Η πολιτική θα πρέπει να περιέχει όλες τις βασικές πληροφορίες σχετικά με την πρόληψη και διαχείριση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού. Δηλαδή:
 - ✓ Τον ορισμό και τις μορφές της σχολικής βίας και των επιθετικών και εκφοβιστικών συμπεριφορών
 - ✓ Τη στάση του σχολείου απέναντι στη σχολική βία και στον εκφοβισμό
 - ✓ Τα δικαιώματα και τις ευθύνες των μελών της σχολικής κοινότητας
 - ✓ Την υιοθέτηση στρατηγικών και μέτρων πρόληψης
 - ✓ Τον ρόλο της κάθε ομάδας μελών της σχολικής κοινότητας σε σχέση με την υλοποίηση της πολιτικής
 - ✓ Τους τρόπους αναφοράς περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού
 - ✓ Τις διαδικασίες διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού
 - ✓ Τις διαδικασίες ελέγχου και αξιολόγησης της πολιτικής

3.2.2. Σχεδιασμός δράσεων και στρατηγικών κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού

Στο πλαίσιο της αντικεκφοβιστικής πολιτικής του σχολείου, σχεδιάζονται δράσεις και στρατηγικές για την πρόληψη και διαχείριση των περιστατικών σχολικής βίας.

Σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα (Αρτινοπούλου, 2001), το πλαίσιο πρόληψης και διαχείρισης των περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού διακρίνεται σε τρία επίπεδα:

- i. **Επίπεδο πρωτογενούς πρόληψης** που αφορά στον γενικό πληθυσμό στο πλαίσιο του σχολικού περιβάλλοντος (Ασφαλές και υπεύθυνο σχολικό κλίμα)

- ii. **Επίπεδο δευτερογενούς πρόληψης** που αφορά στην παρέμβαση σε ευάλωτες ομάδες και στη διαχείριση παραγόντων υψηλού κινδύνου (Έγκαιρη αναγνώριση και παρέμβαση)
- iii. **Επίπεδο τριτογενούς πρόληψης** που αφορά στη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας με στόχο τη μείωση της υποτροπής (Αποτελεσματική διαχείριση κρίσεων)

Οι δράσεις και οι στρατηγικές μπορεί να εφαρμοστούν σε διάφορες ομάδες-στόχο: ατόμων (συγκεκριμένα άτομα), ομάδων (π.χ. ευάλωτες ομάδες), τάξης, συνόλου (π.χ. μαθητές, γονείς), σχολείου, κοινότητας.

Κατά τον σχεδιασμό των δράσεων και στρατηγικών θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα επίπεδα ικανοτήτων και δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών, καθώς και το αναπτυξιακό στάδιο των μαθητών.

👉 Πώς μπορεί να διασφαλιστεί ότι ο σχεδιασμός των δράσεων ανταποκρίνεται στο επίπεδο δεξιοτήτων μαθητών και εκπαιδευτικών;

Με τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών και των μαθητών στον σχεδιασμό των στρατηγικών και των δράσεων διασφαλίζεται όχι μόνο το επίπεδο δεξιοτήτων τους, αλλά και η θέλησή τους για συμμετοχή και εν μέρει η βιωσιμότητα αυτών των δράσεων.

Ο βαθμός επιτυχίας των στρατηγικών και των δράσεων πρόληψης και διαχείρισης της σχολικής βίας είναι συνάρτηση και του βαθμού συμμετοχής των εκπαιδευτικών στον σχεδιασμό και στην εφαρμογή τους. Η συμμετοχή των σχολικών διευθυντών απαιτεί να αφιερώσουν χρόνο και κόπο για τον σχεδιασμό, την εφαρμογή, αλλά και τη βιωσιμότητα της πολιτικής· σε κάποιες περιπτώσεις και για την εύρεση υλικών και οικονομικών πόρων (π.χ. χορηγίες).

A. Στρατηγικές και δράσεις πρόληψης

Κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση στρατηγικών και δράσεων πρόληψης, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη:

- 🔲 Ανασκόπηση των πολιτικών κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού

- ✚ Αξιολόγηση των αναγκών
- ✚ Αξιολόγηση των προτεραιοτήτων
- ✚ Καθορισμός στόχων
- ✚ Καθορισμός ομάδων-στόχων
- ✚ Εμπλοκή όλων των μελών της σχολικής κοινότητας
- ✚ Αξιολόγηση δεξιοτήτων και ικανοτήτων των εκπαιδευτικών
- ✚ Καθορισμός υπευθύνων υλοποίησης
- ✚ Καθορισμός ρόλου των μελών της σχολικής κοινότητας
- ✚ Καθορισμός μεθόδων αξιολόγησης

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην πρόληψη της σχολικής βίας και του εκφοβισμού:

- ⊙ Είναι γνώστες του ορισμού της σχολικής βίας και του εκφοβισμού και των μορφών εμφάνισης του φαινομένου
- ⊙ Είναι γνώστες του θεσμικού πλαισίου για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (Βλ. Παράρτημα «Θεσμικό Πλαίσιο»)
- ⊙ Έχουν ικανότητες στην αναγνώριση και στον εντοπισμό περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού
- ⊙ Παρεμβαίνουν σε περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού με σκοπό τη διαχείρισή τους
- ⊙ Αναζητούν τρόπους αντιμετώπισης του φαινομένου βάσει των αναγκών τους και των αναγκών των υπολοίπων μελών της σχολικής κοινότητας
- ⊙ Συμμετέχουν στην εκπαίδευση και στην ενημέρωση για την αντιμετώπιση της βίας και του εκφοβισμού στο σχολείο
- ⊙ Συμμετέχουν σε ομάδες εργασίας ή και αναλαμβάνουν τον συντονισμό δράσεων για την ενημέρωση της σχολικής κοινότητας σχετικά με τη σχολική βία και τον εκφοβισμό
- ⊙ Αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για τη διοργάνωση προγραμμάτων και δράσεων για την πρόληψη της σχολικής βίας
- ⊙ Σχεδιάζουν και συμμετέχουν στην εκπόνηση έρευνας για τη σχολική βία και τον εκφοβισμό
- ⊙ Συνεργάζονται με τα υπόλοιπα μέλη της σχολικής κοινότητας
- ⊙ Αναπτύσσουν σχέσεις εμπιστοσύνης με τους μαθητές

- ☉ *Συνεργάζονται με τη διεύθυνση του σχολείου στον εντοπισμό περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού και αναφέρουν πολύ σοβαρά περιστατικά στη διεύθυνση*

Ρόλος των διευθυντών του σχολείου στην πρόληψη της σχολικής βίας και του εκφοβισμού:

- ▣ *Αναλαμβάνουν τον ρόλο του εκπαιδευτικού (βλ. πιο πάνω)*
- ▣ *Είναι υπεύθυνοι για την ανάπτυξη θετικού σχολικού κλίματος και ήθους*
- ▣ *Φροντίζουν για τη δημιουργία και τη διατήρηση της ασφάλειας των μελών της σχολικής κοινότητας στο σχολικό περιβάλλον*
- ▣ *Εποπτεύουν τους χώρους του σχολείου*
- ▣ *Είναι υπεύθυνοι για την προώθηση της πρόληψης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού*
- ▣ *Αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για τη διοργάνωση σεμιναρίων κατάρτισης και εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών και του προσωπικού του σχολείου σε θέματα εντοπισμού και αντιμετώπισης περιστατικών σχολικής βίας, θέματα σεβασμού της διαφορετικότητας, θέματα προαγωγής της υγείας κ.λπ.*
- ▣ *Έχουν επικοινωνία και συνεργασία με όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας*
- ▣ *Έχουν κερδίσει τον σεβασμό των μελών της σχολικής κοινότητας*
- ▣ *Γνωρίζουν τις αρμοδιότητες, τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα όλων των μελών της σχολικής κοινότητας*
- ▣ *Φροντίζουν για την ίση συμμετοχή όλων των μελών της σχολικής κοινότητας στην εκπαιδευτική διαδικασία*
- ▣ *Εποπτεύουν τα άτομα και τις ομάδες εκπαιδευτικών και μαθητών που εφαρμόζουν προγράμματα και πρακτικές για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας*
- ▣ *Υποστηρίζουν την εφαρμογή προγραμμάτων, δράσεων και πρακτικών αντιμετώπισης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού*
- ▣ *Φροντίζουν για την ίση συμμετοχή όλων των μελών της σχολικής κοινότητας στην ανάπτυξη πολιτικών, στρατηγικών και δράσεων για την πρόληψη και αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού*

- ❑ Φροντίζουν για την ενημέρωση του προσωπικού σχετικά με αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο και διατηρούν ενημερωμένο σχετικό υλικό για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας
- ❑ Κάνουν έρευνα και εντοπίζουν (οικονομικούς και υλικούς) πόρους για την ανάπτυξη προγραμμάτων και δράσεων για την πρόληψη της σχολικής βίας
- ❑ Αναπτύσσουν συνεργασίες με την τοπική κοινωνία και φορείς
- ❑ Διατηρούν επικοινωνία και συνεργασία με τους σχετικούς κυβερνητικούς φορείς και το Υπουργείο
- ❑ Αξιολογούν την κατάσταση και την εξέλιξη των ενεργειών για την αντιμετώπιση του φαινομένου
- ❑ Είναι γνώστες του θεσμικού πλαισίου για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (Βλ. Παράρτημα «Θεσμικό Πλαίσιο»)

Προϋποθέσεις ανάπτυξης Σχολικού Ύθους

- ☑ Κλίμα συνεργασίας, αλληλεγγύης και εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας
- ☑ Διαχειρίσιμο μέγεθος σχολικού πληθυσμού και καλή αναλογία εκπαιδευτικών και μαθητών
- ☑ Χαμηλά ποσοστά μετακίνησης των εκπαιδευτικών και του προσωπικού
- ☑ Δικτύωση και συνεργασία με την κοινότητα, την τοπική κοινωνία και άλλα σχολεία
- ☑ Συμμετοχή σε διακρατικά και διεθνή προγράμματα έρευνας, ανταλλαγής καλών πρακτικών και συνεργασίας μεταξύ σχολείων (π.χ. Comenius, Darhne κ.λπ.)

B. Στρατηγικές διαχείρισης περιστατικών βίας και εκφοβισμού

Η αποτελεσματική διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού είναι εφικτή, όταν κάθε περιστατικό αντιμετωπίζεται με προσαρμογή των προσεγγίσεων, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση και τη μορφή της βίας και του εκφοβισμού, τις προσωπικότητες και τις ικανότητες των εμπλεκόμενων και τις αντιδράσεις του «θύματος».

Βήματα για τη διαχείριση περιστατικών βίας και εκφοβισμού:

1. Ανίχνευση του προβλήματος ή της σύγκρουσης
2. Άμεση παρέμβαση για διακοπή του περιστατικού
3. Ανίχνευση των εμπλεκομένων στο περιστατικό
4. Ενημέρωση για την πολιτική του σχολείου, τα δικαιώματα και τις ευθύνες των εμπλεκομένων ατόμων
5. (Αν κριθεί απαραίτητο, ενημερώνονται οι γονείς των μαθητών)
6. Έκφραση των απόψεων
7. Εντοπισμός των κινήτρων και των συμφερόντων των μερών
8. Εάν το ορίζει η πολιτική του σχολείου, επιβολή κύρωσης στον «νταή»
9. Αν δεν ορίζεται κάτι από την πολιτική του σχολείου, αναζήτηση πιθανών λύσεων
10. Αξιολόγηση των λύσεων ως προς την ικανοποίηση των αναγκών των μερών στο πλαίσιο των ορίων της πολιτικής του σχολείου

Κατά τη διάρκεια της διαχείρισης των περιστατικών, οι εκπαιδευτικοί ή η διεύθυνση του σχολείου θα πρέπει να ελέγχουν, ώστε στην όποια έκβαση στο περιστατικό:

*** Το «θύμα» δε φέρει οποιαδήποτε ευθύνη στην εκδήλωση της βίας**

*** Διασφαλίζεται η ασφάλεια του «θύματος» καθόλη τη διαδικασία, αλλά και μετά**

*** Ο «νταής/εκφοβιστής» αναγνωρίζει τις βλάβες και τις επιπτώσεις της/των πράξης/ων και της συμπεριφοράς του τόσο ως προς το «θύμα» όσο και ως προς τη σχολική κοινότητα**

*** Διασφάλιση του σεβασμού των δικαιωμάτων των εμπλεκομένων καθόλη τη διάρκεια των διαδικασιών και των εκβάσεων του περιστατικού**

*** Προωθείται η ανάπτυξη και χρήση δεξιοτήτων των εμπλεκομένων με εποικοδομητικούς τρόπους και μέσα**

*** Η χρήση των κυρώσεων, πειθαρχικών ποινών, αλλά και επιβραβεύσεων γίνεται με σύνεση και στο πλαίσιο, στα όρια και σύμφωνα με τις αρχές της πολιτικής του σχολείου.**

Επίσης, καλό είναι οι εκπαιδευτικοί/διευθυντές που διαχειρίζονται το περιστατικό να εξηγήσουν στους μαθητές-θεατές τον ρόλο τους στη πρόληψη και διαχείριση περιστατικών βίας και εκφοβισμού, ενημερώνοντάς τους για τις αρνητικές επιπτώσεις του φαινομένου στους εμπλεκόμενους, για τις συνέπειες της αδιαφορίας ή της παθητικότητας τους στην αντιμετώπιση του φαινομένου και για την ανάγκη συνεργασίας όλων των μελών της σχολικής κοινότητας στη διαχείριση των περιστατικών.

Δεξιότητες και τεχνικές στη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού:

- *Ενεργητική ακρόαση*
- *Εμπύχωση-ενθάρρυνση έκφρασης (και των δύο πλευρών)*
- *Αποκλιμάκωση της έντασης και διατήρηση ουδέτερου κλίματος (χρήση ουδέτερης γλώσσας και εκφράσεων, αποφυγή χρήσης χαρακτηρισμών με στιγματιστικό χαρακτήρα, ίση συμμετοχή/έκφραση των μερών)*
- *Ενσυναίσθηση*
- *Χρήση ανοιχτών ερωτήσεων, ώστε οι εμπλεκόμενοι να αναπτύξουν τη σκέψη τους και να εκφραστούν ελεύθερα και ειλικρινά*
- *Κατάλληλη γλώσσα σώματος (ενδιαφέρον), αποφυγή επιθετικότητας*
- *Δημιουργία εναλλακτικών λύσεων επωφελών (win-win) για τους εμπλεκόμενους*

3.2.3. Ανάπτυξη ολιστικής προσέγγισης

Η ανάπτυξη ολιστικών προσεγγίσεων για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού στοχεύει στην πολυεπίπεδη διαχείριση του φαινομένου, παρακάμπτοντας όσο το δυνατό τις γραφειοκρατικές διαδικασίες με τρόπο, ώστε οι πολιτικές, στρατηγικές δράσεις, και πρακτικές να εφαρμόζονται αυτόματα κατά τη διάρκεια της σχολικής καθημερινότητας.

ΜΥΘΟΙ & ΑΛΗΘΕΙΕΣ

Μύθος: «Δεν υπάρχει βία στο σχολείο μας»

Οι έρευνες δείχνουν ότι η σχολική βία και ο εκφοβισμός υπάρχουν ως φαινόμενο σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό σε όλα τα σχολεία. Η

εκδήλωση της βίας στο σχολείο είναι ανεξάρτητη από το κοινωνικό-οικονομικό και μορφωτικό/εκπαιδευτικό επίπεδο ή βαθμίδα, όμως η έκτασή της σχετίζεται με τους παράγοντες επίδρασης που αναφέρθηκαν πιο πάνω (βλ. υποκ. 1.3.). Επομένως, η χρήση πρακτικών, πολιτικών, μέτρων, προγραμμάτων και στρατηγικών για την πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και του εκφοβισμού στο σχολείο είναι απαραίτητη σε όλα τα σχολεία, όλων των βαθμίδων. Ακόμα και σε σχολεία με φαινομενικά μικρά ποσοστά σχολικής βίας και εκφοβισμού, η χρήση αυτών των μέτρων και πρακτικών, και η ύπαρξη σχετικής πολιτικής του σχολείου, λειτουργεί ως πρόληψη στην κλιμάκωση της βίας και στην αύξηση των ποσοστών.

Μύθος: «*Η αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού αφορά μόνο στη διαχείριση των 'δύσκολων μαθητών'*»

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός αποτελούν ευρύτερο πρόβλημα των σχέσεων και των δυναμικών που αναπτύσσονται στο σχολικό περιβάλλον. Όπως αναφέρεται και πιο πάνω, η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν αφορά μόνο το «θύμα» και τον «εκφοβιστή», αλλά μπορεί να επηρεάζεται από ένα σύνολο ενδο- και εξωσχολικών παραγόντων, αλλά και από τις στάσεις και αντιδράσεις των μελών της σχολικής κοινότητας. Ως εκ τούτου, η αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού αφορά όλη τη σχολική κοινότητα και απαιτεί τη διαχείριση όλων των παραγόντων που επιδρούν στην εμφάνιση του φαινομένου. Η διαχείριση των «δύσκολων μαθητών» αποτελεί μέρος του ευρύτερου πλαισίου αντιμετώπισης του φαινομένου.

Η ανάπτυξη μιας ολιστικής προσέγγισης στη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού θα πρέπει να περιλαμβάνει:

- ❖ *Φωνή στους μαθητές*
- ❖ *Αξιολόγηση των αναγκών των μελών της σχολικής κοινότητας*
- ❖ *Ανάπτυξη σχετικής πολιτικής*
- ❖ *Διασφάλιση της υγείας (σωματικής και ψυχικής) και ευημερίας των μελών της σχολικής κοινότητας*
- ❖ *Κατανομή αρμοδιοτήτων και διαχείρισης*
- ❖ *Διαμόρφωση σχολικού προγράμματος*
- ❖ *Συνεργασία με ειδικούς, γονείς/κηδεμόνες, τοπική κοινωνία*

- ❖ Καθορισμός των αρχών συνεργασίας με εξωσχολικούς φορείς
- ❖ Διαμόρφωση σχολικού κλίματος και φροντίδα του σχολικού περιβάλλοντος
- ❖ Εκπαίδευση της σχολικής κοινότητας
- ❖ Καταγραφή και αξιολόγηση

3.3. Μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης

Τα μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης μπορεί να αφορούν διαφορετικές ομάδες-στόχο: μαθητές, εκπαιδευτικούς, σχολική τάξη, σχολείο/διοίκηση, οικογένεια, φυσικό περιβάλλον, κοινότητα. Πιο κάτω παρουσιάζονται ορισμένα μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού, με αναφορά στο επίπεδο πρόληψης (πρωτογενές, δευτερογενές, τριτογενές), στις ομάδες στόχους και στους αρμόδιους για την υλοποίηση και τον συντονισμό τους.

3.3.1. Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο του Υπουργείου και των Σχολικών Διευθύνσεων

1) Διαμόρφωση Πολιτικής του Υπουργείου για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού

Βλ. πιο πάνω υποκ. 3.2.1.

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Υπουργείο

Η διαμόρφωση της πολιτικής του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων (Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ.) κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού είναι σημαντικό να γίνεται με τη συνεργασία των σχολικών διευθύνσεων οι οποίες παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για τη φαινομενολογία της σχολικής βίας, καθώς και με τη συνεργασία ειδικών επιστημόνων και φορέων (βλ. Παραρτήματα 2 και 3).

2) Σύσταση Επιστημονικής Επιτροπής ή και Δικτύου ή Παρατηρητηρίου για τη βία και τον εκφοβισμό στο σχολείο

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Σχολείο	Υπουργείο

Στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών του το Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων για την πρόληψη και αντιμετώπιση της σχολικής βίας και εκφοβισμού, υλοποιεί την Πράξη «Ανάπτυξη και λειτουργία δικτύου ενημέρωσης, επιμόρφωσης, πρόληψης και αντιμετώπισης των φαινομένων σχολικής βίας και εκφοβισμού» οι οποίες είναι ενταγμένες στους Άξονες Προτεραιότητας 1, 2 και 3 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», ΕΣΠΑ 2007-2013. Έργο του Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού είναι η καταγραφή, διερεύνηση, ανάλυση και αξιολόγηση των δεδομένων σχετικά με την φαινομενολογία της σχολικής βίας και εκφοβισμού, η παραγωγή προτάσεων και σχεδιασμών για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου σε πανελλαδικό επίπεδο, η σχετική επιμόρφωση των στελεχών εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών και η ευαισθητοποίηση της εκπαιδευτικής κοινότητας και της ευρύτερης τοπικής κοινωνίας. Ειδική «Ομάδα Διαχείρισης Έργου» (ΟΔΕ) έχει συσταθεί στο Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ. με αντικείμενο την ανάπτυξη δράσεων συνέργειας με άλλες πράξεις του Επιχειρησιακού Προγράμματος, και με σκοπό την αντιμετώπιση και πρόληψη της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, την καταγραφή των δράσεων και των καλών πρακτικών που υλοποιούνται από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς σχετικά με την πρόληψη και αντιμετώπιση της σχολικής βίας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Επιπλέον, στο πλαίσιο του Δικτύου έχει συσταθεί Κεντρική Επιστημονική Επιτροπή (ΚΕΕ) η οποία αποτελείται από ειδικούς στους τομείς της σχολικής βίας και εκφοβισμού, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων του παιδιού, της ψυχικής υγείας, και της εκπαίδευσης, και στόχο έχει την επιστημονική υποστήριξη της σχετικής Πράξης του Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ., ενώ βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία και συνεργασία με τις περιφερειακές

σχολικές διευθύνσεις και αντίστοιχους φορείς σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. (Βλ. Παράρτημα 3)

3) Σύσταση Ομάδας Αντιμετώπισης της Σχολικής Βίας στις Περιφερειακές Σχολικές Διευθύνσεις

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Σχολείο	Υπουργείο, Σχολικές Διευθύνσεις

Η σύσταση ολιγομελούς επιτελικής ομάδας στοχεύει στη διερεύνηση του φαινομένου και στον σχεδιασμό, στην υλοποίηση και στην αξιολόγηση στρατηγικών και μέτρων που εφαρμόζει το Υπουργείο. Τα μέλη της ομάδας αυτής έχουν σταθερή επικοινωνία με τα σχολεία της Περιφέρειας. Σε επίπεδο Υπουργείου έχει συγκροτηθεί «Επιτροπή Συντονιστών Δράσεων Πρόληψης» (Ε.ΣΥ.Δ.Π.) για κάθε Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. και Δ.Ε. (συνολικά 13 τριμελείς Ε.ΣΥ.Δ.Π.) και αποτελούνται από τον Περιφερειακό Δ/ντή Π.Ε. και Δ.Ε., τον Συντονιστή Δράσεων Πρόληψης της Περιφερειακής Διεύθυνσης Π.Ε. και Δ.Ε., και ένα άτομο, το οποίο έχει υποστηρικτικό ρόλο και παράλληλα ασκεί και χρέη γραμματειακής και επικοινωνιακής υποστήριξης. Ο ρόλος των Ε.ΣΥ.Δ.Π. είναι οργανωτικός, συντονιστικός και εποπτικός σε σχέση με τις σχολικές μονάδες της περιοχής ευθύνης τους. Οι αρμοδιότητες των Ε.ΣΥ.Δ.Π. αφορούν στην προώθηση στις σχολικές μονάδες των δυο βαθμίδων εκπαίδευσης προγραμμάτων πρόληψης ενάντια στη σχολική βία και τον εκφοβισμό, στην αξιοποίηση των συνεργασιών που μπορούν να αναπτυχθούν με όλους τους εμπλεκόμενους φορείς (Σχολικές Επιτροπές και Γραφεία Παιδείας των Ο.Τ.Α., Συνήγορο του Παιδιού, Ε.Ψ.Υ.Π.Ε., Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Διεθνή Αμνηστία κ.λπ.), στην οργάνωση σχετικών συναντήσεων, εκδηλώσεων και επιμορφώσεων των εκπαιδευτικών, των γονέων και των μαθητών, στην ανάπτυξη δικτύων υποστήριξης και συνεργασίας με τοπικούς, εθνικούς και διεθνείς φορείς και οργανώσεις, στη συλλογή στοιχείων για τη φαινομενολογία της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, στη σύνταξη σχετικών αναφορών και εκθέσεων σχετικά με τις δράσεις πρόληψης και στην τήρηση σχετικού αρχείου υλοποίησης της Πράξης.

Επιπλέον, Περιφερειακές Ομάδες Δράσεων Πρόληψης (ΠΟΔΠ) έχουν συσταθεί σε επίπεδο Περιφερειακής Διεύθυνσης Εκπαίδευσης από τον Περιφερειακό Δ/ντή Π.Ε. & Δ.Ε. Οι ΠΟΔΠ αποτελούνται από Προϊσταμένους Επιστημονικής & Παιδαγωγικής Καθοδήγησης Π.Ε. & Δ.Ε., Σχολικούς Συμβούλους Α/θμιας και Β/θμιας Εκπ/σης, Διευθυντές Π.Ε. & Δ.Ε και εκπαιδευτικούς. Ο ρόλος των ΠΟΔΠ είναι υποστηρικτικός και περιλαμβάνει υποστήριξη στον σχεδιασμό δράσεων πρόληψης και στην ανάπτυξη του δικτύου συνεργαζόμενων φορέων σε επίπεδο περιφέρειας, συνεργασία, ενημέρωση και εποπτεία των Ομάδων Δράσεων Πρόληψης (ΟΔΠ) που συγκροτούνται σε κάθε σχολική μονάδα καθώς και συνεργασία με την ΕΣΥΔΠ, τις καλές πρακτικές/σχέδια δράσης /δίκτυα που υλοποιούνται από τις ΟΔΠ.

4) Δημιουργία βάσης δεδομένων των ερευνών, πολιτικών και δράσεων σχετικά με τη σχολική βία και τον εκφοβισμό

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Υπουργείο

Η βάση δεδομένων λειτουργεί με σκοπό τη συγκέντρωση και αποθήκευση όλων των σχετικών και απαραίτητων στοιχείων σχετικά με τη σχολική βία και τον εκφοβισμό και τις ενέργειες πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου. Μ' αυτόν τον τρόπο, το Υπουργείο και οι σχολικές διευθύνσεις μπορούν να έχουν σφαιρική εικόνα, έλεγχο και καλύτερη οργάνωση των ενεργειών τους σε σχέση με το φαινόμενο. Η αποθήκευση των στοιχείων θα πρέπει να γίνεται ανά κατηγορία (π.χ. έρευνα/πολιτική/δράση) με σχετικές υποκατηγορίες (π.χ. δείγμα έρευνας: μαθητές Α'βθμιας/Β'θμιας εκπαίδευσης, εκπαιδευτικοί, σχολείο κ.λπ.), ανά χρονολογία, ανά περιοχή/περιφέρεια κ.λπ., ώστε η βάση δεδομένων να είναι εύχρηστη για κάθε ενδιαφερόμενο. Η βάση δεδομένων μπορεί να είναι προσβάσιμη και στο διαδίκτυο. Πέρα του Υπουργείου, κάθε σχολική μονάδα, ερευνητής και ειδικός επιστήμονας θα πρέπει να είναι ενήμερος και ευαίσθητοποιημένος, ώστε η βάση δεδομένων να παραμένει ενημερωμένη.

5) Επιμόρφωση των αρμοδίων στη λήψη αποφάσεων (decision makers) του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Υπουργείο	Υπουργείο

Σκοπός είναι η ολοκληρωμένη και επαρκής γνώση του φαινομένου και των επιπτώσεών του στην εκπαιδευτική διαδικασία, ώστε οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων να έχουν ένα σύνολο εφοδίων κατά τον σχεδιασμό των πολιτικών κατά της βίας. Ο σχεδιασμός και η οργάνωση των επιμορφωτικών σεμιναρίων μπορεί να γίνεται από την Επιστημονική Επιτροπή του Υπουργείου και σε συνεργασία με το Δίκτυο Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού.

6) Ενίσχυση μαθημάτων των Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών στα σχολεία

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Μαθητές	Υπουργείο

Ενίσχυση των μαθημάτων ψυχολογίας, κοινωνιολογίας, φιλοσοφίας στα σχολεία με σκοπό την αναβάθμιση των σχολικών προγραμμάτων προς την προσέγγιση «της αγωγής του πολίτη» («citizenship education»).

7) Ενίσχυση Υποστηρικτικών Υπηρεσιών

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Σχολείο	Υπουργείο

Ενίσχυση των υποστηρικτικών υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, όπως υπηρεσίες εκπαιδευτικής ψυχολογίας, υπηρεσίες συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού, υπηρεσίες αγωγής υγείας, με σκοπό την αναβάθμιση της παροχής υπηρεσιών προς εκπαιδευτικούς, μαθητές και γονείς. Υπάρχουσες δομές όπως τα ΚΕ.Δ.Δ.Υ. (Κέντρο Διάγνωσης Διαφοροδιάγνωσης και Υποστήριξης) και οι Συμβουλευτικοί Σταθμοί Νέων (ΣΣΝ) προσφέρουν χρήσιμες υπηρεσίες.

3.3.2. Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο του σχολείου

1) Διαμόρφωση Πολιτικής του σχολείου για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού

Βλ. πιο πάνω υποκ. 3.2.1.

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου, συμμετοχή όλων

Η διαμόρφωση της πολιτικής του σχολείου θα πρέπει να γίνει με τη συνεργασία όλων των μελών της σχολικής κοινότητας με τρόπο, ώστε να είναι αποδεκτή από όλους. Η συμμετοχή των μελών της σχολικής κοινότητας στη διαμόρφωση της πολιτικής κατά της σχολικής βίας αναπτύσσει το αίσθημα ευθύνης όλων των μελών, προάγοντας παράλληλα την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας και αλληλεγγύης.

2) Έρευνα για την φαινομενολογία της βίας και του εκφοβισμού στο σχολείο

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Στόχος είναι η μελέτη της συχνότητας εμφάνισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού, των μορφών τους, των χώρων και του χρόνου εκδήλωσης του φαινομένου, του προφίλ των «θυμάτων» και των «ντατήδων». Η έρευνα μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη χρήση ποσοτικών (π.χ. ερωτηματολόγια) και ποιοτικών (π.χ. συνεντεύξεις, παρατήρηση) μεθόδων έρευνας. Η έρευνα θα πρέπει να έχει αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού του σχολείου. Τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα της έρευνας θα πρέπει να παρουσιάζονται σε ειδική έκθεση η οποία θα φυλάσσεται σε σχετικό αρχείο και θα αποστέλλεται στο αρμόδιο όργανο, επιτροπή ή διεύθυνση του Υπουργείου.

3) Καθορισμός διαδικασίας και μέσων αναφοράς των περιστατικών

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου

Ένα βασικό πρώτο βήμα στη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας είναι η αναφορά τους, η γνωστοποίησή τους. Στο πλαίσιο αυτό το σχολείο διαμορφώνει πρωτόκολλο για την αναφορά περιστατικών, το οποίο θα πρέπει να περιλαμβάνει τον χρόνο και τα μέσα αναφοράς (π.χ. ειδικό έντυπο, ενημέρωση υπεύθυνου εκπαιδευτικού ή διεύθυνσης), τους υπεύθυνους διαχείρισης περιστατικών βίας, τις βασικές αρχές και τα δικαιώματα των μελών της σχολικής κοινότητας. Το πρωτόκολλο θα πρέπει να διανέμεται στο σχολείο και στις τάξεις, και να ενημερώνονται οι γονείς/κηδεμόνες των μαθητών.

4) Καθορισμός διαδικασιών διαχείρισης των περιστατικών

Βλ. πιο πάνω υποκ. 3.2.2. Β.

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου, συμμετοχή όλων

Στο πλαίσιο αυτό το σχολείο διαμορφώνει πρωτόκολλο διαχείρισης των περιστατικών, το οποίο θα πρέπει να περιλαμβάνει τους υπεύθυνους διαχείρισης περιστατικών βίας, τις βασικές αρχές και δικαιώματα των μελών της σχολικής κοινότητας, τις ενδο- και εξωσχολικές υπηρεσίες φροντίδας των θυμάτων, τις πιθανές συνέπειες και πειθαρχικά μέτρα για τους «νταήδες/εκφοβιστές», τον ρόλο των γονέων, τους σχετικούς φορείς (βλ. Παράρτημα 3).

5) Ομάδες Παρέμβασης για την αντιμετώπιση περιστατικών σχολικής βίας (Task Force)

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Όλα	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου, συμμετοχή όλων

Σκοπός των Ομάδων Παρέμβασης είναι ο εντοπισμός περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού, η ενημέρωση της σχολικής κοινότητας

σχετικά με το φαινόμενο και τους τρόπους αντιμετώπισής του και η υλοποίηση σχετικών δράσεων στο σχολείο. Κάθε μέλος της σχολικής κοινότητας (μαθητές, εκπαιδευτικοί, διευθυντές, σχολικός ψυχολόγος ή σύμβουλος) έχει το δικαίωμα συμμετοχής στις Ομάδες Παρέμβασης. Κάθε ομάδα συσκέπτεται σε τακτά χρονικά διαστήματα, για να συζητήσει για την κατάσταση στο σχολείο, για θέματα συμπεριφοράς των μελών της σχολικής κοινότητας καθώς και τρόπους βελτίωσης του σχολικού κλίματος. Κάθε μέλος της ομάδας αναλαμβάνει κάποιον ρόλο και κάποιες ευθύνες, τα οποία συμφωνούνται και καταγράφονται στην πρώτη και δεύτερη συνάντηση των μελών της ομάδας. Κάθε ομάδα έχει έναν συντονιστή ο οποίος είναι υπεύθυνος για τη διοργάνωση των συναντήσεων, τον συντονισμό των δράσεων και ενεργειών και την εποπτεία των μελών της ομάδας. Συντονιστής της ομάδας ορίζεται άτομο κοινής αποδοχής, ο οποίος διαθέτει πλούσιες επικοινωνιακές και οργανωτικές δεξιότητες.

Στο πλαίσιο υλοποίησης της Πράξης «Ανάπτυξη και λειτουργία δικτύου ενημέρωσης, επιμόρφωσης, πρόληψης και αντιμετώπισης των φαινομένων σχολικής βίας και εκφοβισμού», σχολική Ομάδα Δράσεων Πρόληψης (Ο.Δ.Π.) έχει συσταθεί σε κάθε σχολική μονάδα Α/θμιας και Β/θμιας εκπαίδευσης. Οι Ο.Δ.Π. αποτελούνται έκαστη από 2 μόνιμους εκπαιδευτικούς οι οποίοι ορίζονται από τον Σύλλογο Διδασκόντων της σχολικής μονάδας, μετά από σχετική αίτηση εκδήλωσης ενδιαφέροντος. Ο ρόλος των Ο.Δ.Π. είναι η εφαρμογή των δράσεων στο επίπεδο της σχολικής μονάδας καθόλη τη διάρκεια υλοποίησης της Πράξης. Επιπλέον, κάθε ΟΔΠ συνεργάζεται με την ΕΣΥΔΠ και την ΠΟΔΠ, βοηθά στη διεξαγωγή εκτιμήσεων σε επίπεδο σχολικής μονάδας σχετικά με τη φαινομενολογία της σχολικής βίας, υλοποιεί σχέδια δράσης και ενημερώνει και επιμορφώνει τους λοιπούς εκπαιδευτικούς της σχολικής μονάδας και διοργανώνει δραστηριότητες ευαισθητοποίησης των μελών της σχολικής και τοπικής κοινότητας.

6) Ενημέρωση σχολικής κοινότητας για την πολιτική αντιμετώπισης της σχολικής βίας και τις διαδικασίες αναφοράς και διαχείρισης περιστατικών

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
------------------	---------------	--------------------------------------

Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου
-------------------	-------------	---------------------------

Η ενημέρωση πραγματοποιείται με κάθε δυνατό μέσο (π.χ. ειδική εκδήλωση, γραπτώς/επιστολή, ιστοσελίδα/blog σχολείου) με τρόπο, ώστε όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας να πληροφορηθούν για το περιεχόμενο της πολιτικής.

7) Διοργάνωση ενημερωτικών εκδηλώσεων, ημερίδων για το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Τέτοιες δράσεις συμβάλλουν στην ανάπτυξη του διαλόγου γύρω από το φαινόμενο και τους τρόπους αντιμετώπισής του, καθώς και στην ανταλλαγή γνώσεων, απόψεων και ιδεών. Παράλληλα, συντελούν στη γνωστοποίηση του προβλήματος και στην ανάγκη αντιμετώπισής του με αποτελεσματικά μέσα.

8) Διοργάνωση Επιμορφωτικών σεμιναρίων των διευθυντών, των εκπαιδευτικών και του προσωπικού του σχολείου

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Εκπαιδευτικοί, διοίκηση, προσωπικό	Διεύθυνση σχολείου

Η διοργάνωση τέτοιων σεμιναρίων πραγματοποιείται σε συνεργασία με το Υπουργείο (βλ. υποκ. 3.3.1.), καθώς και σε συνεργασία με την τοπική κοινωνία και φορείς (βλ. υποκ. 3.3.7.). Ο σχεδιασμός και η οργάνωση των επιμορφωτικών σεμιναρίων μπορεί να γίνεται σε συνεργασία με το Δίκτυο Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού.

9) Επίβλεψη σχολικών χώρων

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Μαθητές	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Σκοπός του μέτρου είναι ο εντοπισμός περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού ή και πιθανών ενδείξεων εκδήλωσης τέτοιου περιστατικού ή εμπλοκής μαθητή σε τέτοιο περιστατικό (βλ. υποκ. 2.4. Α και Β). Εάν ο εκπαιδευτικός εντοπίσει περιστατικό βίας ή εκφοβισμού, εφαρμόζει την πολιτική κατά της σχολικής βίας που διατηρεί το σχολείο (βλ. υποκ. 3.2.1.), καθώς και τις στρατηγικές διαχείρισης τέτοιων περιστατικών (βλ. υποκ. 3.2.2. Β). Η επίβλεψη των σχολικών χώρων μπορεί να γίνεται σε συνεργασία με τις Ομάδες Παρέμβασης για την αντιμετώπιση περιστατικών σχολικής βίας (βλ. υποκ. 3.3.2., σημείο 5).

10) Δημιουργία βάσης δεδομένων, αρχείου καταγραφής περιστατικών σχολικής βίας

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Η καταγραφή των περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού αποτελεί μέσο διερεύνησης των δυναμικών μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας, αλλά και ελέγχου και αξιολόγησης των πολιτικών αντιμετώπισης του φαινομένου. Η καταγραφή στη βάση δεδομένων είναι χρήσιμο να περιλαμβάνει: τον αριθμό των περιστατικών, τη μορφή βίας και εκφοβισμού, τον χώρο και χρόνο εκδήλωσης, τον αριθμό και τα χαρακτηριστικά των εμπλεκόμενων (φύλο, ηλικία, τάξη/τμήμα), τις αιτίες και αφορμές του περιστατικού, τον χρόνο εντοπισμού, τις ενέργειες για αντιμετώπιση του περιστατικού, τα αποτελέσματα. Τα δεδομένα αποστέλλονται στις εκάστοτε Ε.ΣΥ.Δ.Π. κάθε Περιφερειακής Διεύθυνσης Π.Ε. και Δ.Ε.

11) Δημιουργία Αίθουσας Δημιουργικής Απασχόλησης

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Μαθητές	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Η αίθουσα χρησιμοποιείται με σκοπό την ψυχαγωγία και απασχόληση των μαθητών κατά τη διάρκεια ελεύθερου χρόνου ή και αφού οι μαθητές σχολάσουν, μέχρι να τους παραλάβουν οι γονείς, ενώ συμβάλλει στην πρόληψη του σκασιαρχείου. Ο χώρος επιβλέπεται πάντοτε από υπεύθυνο εκπαιδευτικό. Η αίθουσα παρέχει ερεθίσματα (π.χ. βιβλία, υλικά δημιουργίας και κατασκευών, οπτικοακουστικό υλικό κ.λπ.) που στοχεύουν στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και επικοινωνίας καθώς και στην ευαισθητοποίηση των μαθητών σε θέματα αντιμετώπισης των συγκρούσεων, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εκπαίδευσης.

12) Διαπολιτισμική εκπαίδευση

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές, Δευτερογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Η πολιτισμική επάρκεια αφορά στη γνώση των διαφορετικών ηθών, εθίμων, παραδόσεων, τελετουργιών, συμπεριφορών, υποστηρικτικών δικτύων, γλωσσικών διαλέκτων και των επικοινωνιακών τρόπων έκφρασης, και άλλων χαρακτηριστικών της κουλτούρας μιας ομάδας. Επιπλέον, αφορά στη γνώση της επίδρασης του ρατσισμού και των προκαταλήψεων απέναντι σε μία ομάδα. Μέσω της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, η σχολική κοινότητα έχει την ευκαιρία να αναπτύξει σε μεγάλο βαθμό ένα πλαίσιο πολιτισμικής επάρκειας και να εδραιώσει καλές σχέσεις μεταξύ των μελών του σχολείου και σχολικό ήθος, βελτιώνοντας το σχολικό κλίμα. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση πραγματοποιείται μέσω της αναγνώρισης και του σεβασμού των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων των ατόμων και της υιοθέτησης προσεγγίσεων που ανταποκρίνονται στην εθνική ποικιλομορφία του σχολείου. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση επιτυγχάνεται μέσω της ένταξης σχετικών θεματικών στο ωρολόγιο πρόγραμμα του

σχολείου, της διοργάνωσης σχετικών ημερίδων και εκδηλώσεων και συναντήσεων των μελών της σχολικής κοινότητας.

13) Διοργάνωση συναντήσεων των μελών της σχολικής κοινότητας

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Τριτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Σκοπός των συναντήσεων είναι ο διάλογος και η ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών σχετικά με περιστατικά σχολικής βίας, καθώς και η λήψη κοινά αποδεκτών αποφάσεων σχετικά με τη διαχείριση των περιστατικών σχολικής βίας και την επιβολή πειθαρχικών μέτρων. Όλα τα μέλη έχουν δικαίωμα συμμετοχής σε αυτές τις σχολικές συναντήσεις. Η κάθε συνάντηση συντονίζεται από τον διευθυντή ή άλλον υπεύθυνο εκπαιδευτικό του σχολείου. Σε κάθε συνάντηση υπάρχει πλάνο συζήτησης και προσυμφωνημένοι σαφείς όροι συμμετοχής (π.χ. χρόνος, πότε κάποιος παίρνει τον λόγο, τυχόν διαδικασίες ψηφοφορίας). Για κάθε συνάντηση διατηρούνται σε σχετικό αρχείο τα πρακτικά που περιλαμβάνουν και τυχόν αποφάσεις των συμμετεχόντων.

3.3.3. Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο της τάξης

(1) Διαμόρφωση Πρωτοκόλλου Κανόνων Συμπεριφοράς στην τάξη

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Όλα	Μαθητές, Εκπαιδευτικοί	Μαθητές, εκπαιδευτικοί

Το Πρωτόκολλο Κανόνων Συμπεριφοράς στην τάξη συντάσσεται από τους ίδιους τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς και τοιχοκολλάται σε εμφανές σημείο της τάξης. Όσοι εκπαιδευτικοί διδάσκουν σε κάθε τάξη συμμετέχουν στη διαμόρφωση των κανόνων. Κάθε Πρωτόκολλο περιέχει τον ορισμό και τους σκοπούς του πρωτοκόλλου, τους δημιουργούς, βασικές αρχές και κανόνες, τις επιπτώσεις και τη λήψη μέτρων για την παραβίαση αυτών των κανόνων και αρχών, τυχόν υπεύθυνους και τις αρμοδιότητές τους. Κατά τη δημιουργία του πρωτοκόλλου λαμβάνονται υπόψη τυχόν ιδιαιτερότητες μαθητών της τάξης με τρόπο μη στιγματιστικό ή

προσβλητικό. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να είναι αρωγοί και να ελέγχουν, ώστε το πρωτόκολλο να σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα και να προάγει την ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων. Οι εκπαιδευτικοί δε χρησιμοποιούν το πρωτόκολλο ως μέσο τιμωρίας. Το πρωτόκολλο δύναται να ανανεώνεται όποτε χρειάζεται και συμφωνηθεί από το σύνολο της τάξης.

(2) Αξιοποίηση του αναλυτικού προγράμματος

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Μαθητές	Εκπαιδευτικοί

Σκοπός είναι η εισαγωγή προληπτικών δράσεων και πρακτικών κατά τη διάρκεια των μαθημάτων και η χρήση σχετικού εκπαιδευτικού υλικού για την ευαισθητοποίηση των μαθητών και τη διαπαιδαγώγηση σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αγωγής υγείας, επίλυσης συγκρούσεων, κοινωνικών αξιών κ.λπ. Ο εκπαιδευτικός προωθεί την ανάπτυξη ευγενούς άμιλλας, αποφεύγοντας τη δημιουργία κλίματος ανταγωνισμού μεταξύ των μαθητών.

ΜΥΘΟΙ & ΑΛΗΘΕΙΕΣ

Μύθος: «Η σχολική βία και ο εκφοβισμός είναι άσχετα με την εκπαίδευση, τη διδασκαλία και το έργο του εκπαιδευτικού»

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός επηρεάζουν αρνητικά τις μαθησιακές ικανότητες και τις επιδόσεις των μαθητών, ενώ δημιουργούν αρνητικό κλίμα διδασκαλίας στην τάξη. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις η βία και ο εκφοβισμός ασκούνται κατά τη διάρκεια του μαθήματος είτε προς και από μαθητή, είτε προς και από τον εκπαιδευτικό. Ως εκ τούτου, η σχολική βία και ο εκφοβισμός έχουν άμεση σχέση με την εκπαίδευση, τη διδασκαλία και το έργο του εκπαιδευτικού. Μέσα από τη διδασκαλία, ο εκπαιδευτικός καλείται να διδάξει τις κοινωνικές αξίες και αρχές στους μαθητές μέσα από την προσέγγιση της «αγωγής του πολίτη» και να αποτρέψει την εμφάνιση βίας και εκφοβισμού ή και να διαχειριστεί τέτοια περιστατικά.

Περιεχόμενο μαθήματος σχετικά με τη σχολική βία και τον εκφοβισμό

- ☺ Εισαγωγή: Συζήτηση για τη σημασία της ενημέρωσης και της ευαισθητοποίησης σχετικά με τη σχολική βία και τον εκφοβισμό.
- ☺ Ορισμός και μορφές σχολικής βίας και εκφοβισμού μέσα από καταγισμό ιδεών
- ☺ Συζήτηση για τις αιτίες και τις αφορμές εκδήλωσης φαινομένων σχολικής βίας και εκφοβισμού μέσα από καταγισμό ιδεών, εμπειρίες (καλύτερα εμπειρίες στις οποίες οι μαθητές/μαθήτριες ήταν θεατές, όχι εμπλεκόμενοι/ες) και παρατήρηση.
- ☺ Συζήτηση για τις επιπτώσεις της σχολικής βίας και του εκφοβισμού. Έμφαση στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης και των δεξιοτήτων αναγνώρισης συναισθημάτων. Πραγματοποίηση σχετικών ασκήσεων.
- ☺ Δημιουργία Πρωτοκόλλου κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (ή Πρωτοκόλλου Κανόνων Συμπεριφοράς στην τάξη)
- ☺ Ενημέρωση και συζήτηση για την πολιτική του σχολείου κατά της βίας και του εκφοβισμού, τις διαδικασίες αναφοράς και διαχείρισης σχετικών περιστατικών.
- ☺ Ενημέρωση και συζήτηση για τους τρόπους και τις πρακτικές διαχείρισης και ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων και διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού.

Σημείωση: Οι εκπαιδευτικοί που θα ασχοληθούν με το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, θα πρέπει να είναι προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν τυχόν αντιστάσεις που θα εκδηλώσουν οι μαθητές (π.χ. «Είναι μόνο αστεία, όχι εκφοβισμός», «Μα το αξίζει!», «Είναι δικό του λάθος»). Αυτές οι αντιστάσεις εξυπηρετούν τη διατήρηση της συνοχής της ομάδας, η οποία στηρίζεται εν μέρει στην περιθωριοποίηση κάποιων ατόμων που διαφέρουν από τα χαρακτηριστικά της ομάδας ή ξεπερνούν τα όριά της. Στο πλαίσιο αυτό, στόχος του μαθήματος και του εκπαιδευτικού είναι επιπλέον η αλλαγή της δυναμικής της ομάδας, ώστε οι μαθητές να ενώσουν τις δυνάμεις τους για την αντιμετώπιση του φαινομένου, την υπεράσπιση των «θυμάτων» και την αντίσταση στις εκφοβιστικές συμπεριφορές των «νταήδων» με σκοπό την επαναφορά τους στην ομάδα.

3.3.4. Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο του μαθητικού πληθυσμού

1- Συμμετοχή και συνεργασία των μαθητών στον σχεδιασμό πολιτικών και στρατηγικών κατά της σχολικής βίας

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Μαθητές	Διεύθυνση

Η συμμετοχή των μαθητών στον σχεδιασμό και στην ανάπτυξη πολιτικών και στρατηγικών στο σχολείο ενδυναμώνει τη φωνή των παιδιών και συντελεί στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του φαινομένου.

Η συμμετοχή των μαθητών στην ανάπτυξη πολιτικών και στρατηγικών θα πρέπει να στηρίζεται στις αρχές της ισότητας και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων:

- Η συμμετοχή των μαθητών βασίζεται σε σαφή και συμφωνημένο δεοντολογικό πλαίσιο που διασφαλίζει την προστασία των μαθητών και την εχεμύθεια και προστασία των δεδομένων.
- Υπάρχει σεβασμός ως προς τη συμμετοχή των μαθητών
- Υπάρχει υποστηρικτικό πλαίσιο
- Ύπαρξη μηχανισμών ακρόασης (π.χ. κουτί απόψεων, πλατφόρμα, ομάδες εργασίας, έρευνα)
- Όλοι οι μαθητές έχουν ίσες ευκαιρίες συμμετοχής ανεξάρτητα από τη «θέση» τους στην τάξη ή στο σχολείο
- Η συμμετοχή των μαθητών αξιολογείται

2- Προγράμματα και δράσεις ανάπτυξης και ενίσχυσης γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Μαθητές	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Τέτοια προγράμματα και δράσεις αφορούν στην εκπαίδευση των μαθητών και στην ενίσχυση των γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων τους, της συναισθηματικής αγωγής, καθώς και στην προώθηση της συνεργατικής μάθησης και της αγωγής του πολίτη. Ενδεικτικά, ο «Ευρωπαϊκός Οδηγός Καλών Πρακτικών» (European Antibullying Network, 2014) και το «Παιδαγωγικό και διδακτικό εγχειρίδιο για τη διδασκαλία της

προκοινωνικότητας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση» περιέχουν διάφορα παραδείγματα σχετικών προγραμμάτων (βλ. υποκ. 3.5.1.).

3- Προγράμματα παρέμβασης σε ομάδες-στόχο

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Τριτογενές	Μαθητές	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Τέτοια προγράμματα στοχεύουν στην αντιμετώπιση, διαχείριση ή και θεραπεία συγκεκριμένων προβλημάτων ή θεμάτων των ατόμων που εμπλέκονται συχνά σε περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού, είτε ως «θύματα» είτε ως «νταήδες». Οι παρεμβάσεις αυτές περιέχουν εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, στη διαχείριση του θυμού, εκπαίδευση σε τεχνικές χαλάρωσης, σε τεχνικές αυτοπροστασίας και διαχείρισης της βίας και του εκφοβισμού κ.λπ. Το ABC Διαδραστικό Εκπαιδευτικό Εργαλείο για την αντιμετώπιση του Σχολικού Εκφοβισμού (βλ. υποκ. 3.5.2.), το «Πρόγραμμα Πρόληψης κατά του Εκφοβισμού του Dan Olweus», το σχολικό πρόγραμμα «Κίνα», το πρόγραμμα πρόληψης «STOP! Στην Ενδοσχολική Βία», το πρόγραμμα πρόληψης «ΚΑΤΑ-νοώντας τον Σχολικό Εκφοβισμό» (βλ. υποκ. 3.5.3.), αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα.

4- Προγράμματα ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Δευτερογενές	Μαθητές	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Αυτά τα προγράμματα αφορούν στην εκπαίδευση των μαθητών σε τεχνικές ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων, όπως ενεργητική ακρόαση, ενσυναίσθηση, επίλυση προβλημάτων, υποστήριξη εμπλεκόμενων σε περιστατικά βίας και εκφοβισμού. Παράλληλα, οι συμμετέχοντες στα προγράμματα αυτά αναπτύσσουν δεξιότητες επικοινωνίας, συμμετοχικής μάθησης και ανάληψης ευθυνών. Η εφαρμογή της μεθόδου της Σχολικής Διαμεσολάβησης, της μεθόδου του Α. Ρίκας, και η μέθοδος «Δεν κατηγορώ»

(βλ. υποκ. 3.5.5.) αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα που χρησιμοποιούνται σε προγράμματα ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων.

5- Προγράμματα και Δράσεις Υποστήριξης Συνομηλίκων (Peer Support)

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Δευτερογενές	Μαθητές	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί, μαθητές

Οι δράσεις αυτές περιλαμβάνουν την εφαρμογή πρακτικών μεταξύ συνομηλίκων, όπως διαμεσολάβηση συνομηλίκων και συμβουλευτική συνομηλίκων, μέσω των οποίων εκπαιδευμένοι μαθητές ενδυναμώνουν συνομηλίκους τους ή τους βοηθούν στην επίλυση των συγκρούσεων. Βασικές προϋποθέσεις για την εφαρμογή και την επιτυχία αυτών των δράσεων είναι η επαρκής εκπαίδευση των μαθητών και η επαρκής εποπτεία από ειδικά καταρτισμένους εκπαιδευτικούς. Η ύπαρξη δικτύων υποστήριξης συνομηλίκων έχει αποδειχτεί ότι συμβάλλει στη δημιουργία θετικού σχολικού κλίματος και ήθους. Παραδείγματα τέτοιων προγραμμάτων είναι η Σχολική Διαμεσολάβηση ή Διαμεσολάβηση Συνομηλίκων, η μέθοδος Υποστήριξης Συνομηλίκων (βλ. υποκ. 3.5.5.), η ηλεκτρονική πλατφόρμα YouSmile (βλ. υποκ. 3.5.6.).

6- Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Δευτερογενές	Μαθητές	Υπουργείο, Διεύθυνση σχολείου, Ειδικοί σύμβουλοι

Η πρόσβαση των μαθητών σε υπηρεσίες και σε ειδικούς συμβούλους επαγγελματικού προσανατολισμού συμβάλλει στη μείωση των ποσοστών σχολικής αποτυχίας.

7- Παρεμβάσεις για μαθητές-θεατές

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Τριτογενές	Μαθητές	Διεύθυνση σχολείου, Εκπαιδευτικοί

Στόχος αυτών των παρεμβάσεων είναι η ευαισθητοποίηση των μαθητών-θεατών στις επιπτώσεις της σχολικής βίας και του εκφοβισμού στους εμπλεκόμενους και στον ρόλο τους στην αποτροπή εκδήλωσης τέτοιων περιστατικών. Στο πλαίσιο των παρεμβάσεων, οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί συμμετέχουν σε ανοικτό διάλογο σχετικά με την οπτική των μαθητών-θεατών σε περιστατικά σχολικής βίας και αποτελεσματικούς τρόπους για την ενδυνάμωση του ρόλου των μαθητών-θεατών στην αποτροπή εκδήλωσης περιστατικών βίας. Παραδείγματα τέτοιων παρεμβάσεων είναι τα θεατρικά έργα «Η Ιστορία του Βίκτωρα και της Μαρίας» και «Η Φάρμα του Διαδικτύου (Βλ. υποκ. 3.5.2.), καθώς και η «ABC Europe's Antibullying Campaign» (Βλ. υποκ. 3.5.4.). Επιπλέον, το Φεστιβάλ Ολυμπίας για Παιδιά και Νέους θα μπορούσε να συμβάλει σημαντικά μέσω της προβολής σχετικών ταινιών κατάλληλων για παιδιά και νέους.

3.3.5. Προτάσεις μέτρων στο επίπεδο των εκπαιδευτικών

1. Επιμόρφωση και κατάρτιση των εκπαιδευτικών

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Εκπαιδευτικοί	Υπουργείο, Διεύθυνση σχολείου

Διοργάνωση και διεξαγωγή εκπαιδευτικών σεμιναρίων και προγραμμάτων κατάρτισης των εκπαιδευτικών σε θέματα αγωγής υγείας, διαχείρισης κρίσεων και συγκρούσεων, ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού και του εφήβου, κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης, δυναμικής των ομάδων, κοινωνικών δεξιοτήτων, αντιμετώπιση σχολικής βίας και εκφοβισμού. Ο σχεδιασμός και η οργάνωση των επιμορφωτικών σεμιναρίων μπορεί να γίνεται σε συνεργασία με το Δίκτυο Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού.

2. Δημιουργία ομάδων υποστήριξης και εποπτείας

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Εκπαιδευτικοί	Υπουργείο, Διεύθυνση σχολείου, Ειδική επιστήμονες

Στόχος των ομάδων υποστήριξης και εποπτείας των εκπαιδευτικών είναι η προώθηση της συνεργασίας και της ψυχικής υγείας στον χώρο εργασίας των εκπαιδευτικών. Οι ομάδες αυτές παρέχουν συμβουλευτική και κλινική επίβλεψη και εποπτεία για τους εκπαιδευτικούς. Οι ομάδες αυτές μπορούν να δημιουργούνται ανά σχολείο, κοινότητα/δήμο ή και περιφέρεια. Κάθε ομάδα συντονίζεται από ειδικό εξωτερικό επιστήμονα (π.χ. σύμβουλο, ψυχολόγο) ή ειδικά καταρτισμένο εκπαιδευτικό. Στο πλαίσιο συμμετοχής στις ομάδες αυτές, οι εκπαιδευτικοί ανταλλάσσουν απόψεις, εμπειρίες, ιδέες και προβληματισμούς σχετικά με τις μεθόδους διδασκαλίας, τη συμπεριφορά μαθητών, συναδέλφων εκπαιδευτικών ή και της διεύθυνσης του σχολείου.

3.3.6. Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο της οικογένειας

(1) Συνεργασία μεταξύ σχολείου, εκπαιδευτικών και οικογένειας

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Γονείς/κηδεμόνες	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Στο πλαίσιο αυτό, οι γονείς/κηδεμόνες ενημερώνονται για την πολιτική του σχολείου κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού και προσκαλούνται να γίνουν αρωγοί στην προσπάθεια αντιμετώπισης του φαινομένου μέσω της συνεργασίας και της συμμετοχής τους σε δράσεις και προγράμματα αντιμετώπισης της σχολικής βίας. Οι γονείς/κηδεμόνες ενημερώνονται και δίνουν τη συγκατάθεσή τους για τη συμμετοχή των παιδιών τους σε σχετικά προγράμματα και δράσεις.

(2) Συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογενειών των εμπλεκόμενων μαθητών σε περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Τριτογενές	Γονείς/κηδεμόνες	Διεύθυνση σχολείου, εκπαιδευτικοί

Συναντήσεις και ανάπτυξη συνεργασίας μεταξύ του σχολείου και των γονέων/κηδεμόνων των μαθητών που εμπλέκονται σε περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού. Σκοπός είναι η ενημέρωση των

γονέων/κηδεμόνων, η τυχόν ψυχοκοινωνική υποστήριξη, η ανταλλαγή απόψεων και ιδεών σχετικά με τη διαχείριση των περιστατικών.

3.3.7. Προτάσεις μέτρων στο πλαίσιο συνεργασίας με την τοπική κοινωνία και τους φορείς

1) Παροχή υπηρεσιών

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Δευτερογενές, Τριτογενές	Μαθητές, εκπαιδευτικοί	Διεύθυνση σχολείου

Συνεργασία με φορείς και με επιστήμονες ψυχικής υγείας σχετικά με την ψυχοκοινωνική υποστήριξη ευάλωτων ομάδων μαθητών και τη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού με παραπομπή περιστατικών, όταν κρίνεται αναγκαίο. Επίσης, συνεργασία για τη σχετική ενημέρωση ή κατάρτιση των εκπαιδευτικών.

2) Συνεργασία με την τοπική κοινωνία

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου

Σκοπός είναι η συντονισμένη και ολιστική αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, η εύρεση υλικών και οικονομικών πόρων και χορηγιών για την υλοποίηση δράσεων και προγραμμάτων και η διοργάνωση κοινών εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των πολιτών σχετικά με το φαινόμενο και τις επιπτώσεις του στην κοινωνία.

3) Συνεργασία με τις τοπικές Αρχές

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Τριτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου

Συνεργασία με την Αστυνομία, τις ιατρικές υπηρεσίες και τις νομικές υπηρεσίες της κοινότητας με σκοπό την παροχή συμβουλευτικής και βοήθειας στη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας. Δημιουργία πρωτοκόλλων συνεργασίας.

4) Συνεργασία με τα ΜΜΕ

Επίπεδο πρόληψης	Ομάδες-στόχος	Υπεύθυνοι υλοποίησης/ συντονισμού
Πρωτογενές	Όλοι	Διεύθυνση σχολείου

Σκοπός της συνεργασίας είναι η ενημέρωση του κοινού σχετικά με το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού και την υλοποίηση δράσεων και προγραμμάτων για την αντιμετώπισή του. Στόχοι είναι η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού και η πρόσκληση προς τους πολίτες να γίνουν αρωγοί στις προσπάθειες αντιμετώπισης του φαινομένου. Στο πλαίσιο αυτό, τα σχολεία και οι περιφερειακές σχολικές διευθύνσεις ετοιμάζουν δελτία τύπου, συνεντεύξεις και δημοσιογραφική κάλυψη των δράσεων, των εκδηλώσεων και των προγραμμάτων που υλοποιούνται σχετικά με τη σχολική βία και την αντιμετώπισή της. Δημιουργείται πρωτόκολλο συνεργασίας, το οποίο μεταξύ άλλων καθορίζει το πλαίσιο εχεμύθειας και προστασίας των προσωπικών δεδομένων.

3.4. Δυσκολίες και ανάγκες στην υλοποίηση των μέτρων πρόληψης και αντιμετώπισης

Η εφαρμογή των μέτρων πρόληψης και αντιμετώπισης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού απαιτεί τη συνεργασία των μελών της σχολικής κοινότητας και την κάλυψη των εκάστοτε πόρων και αναγκών για την υλοποίησή τους. Στο πλαίσιο αυτό, ενδέχεται να προκύψουν ποικίλες δυσκολίες και εμπόδια, που αφορούν:

Την οργάνωση των μέτρων:

Έλλειψη υλικών και οικονομικών πόρων

Έλλειψη χρόνου

Έλλειψη εργατικού δυναμικού

Έλλειψη δομών

Έλλειψη γνώσεων

Την πρακτική εφαρμογή των μέτρων:

Οι συμμετέχοντες δεν τηρούν τους κανόνες

Εγείρονται θέματα ασφάλειας

Υπάρχουν άτομα που δημιουργούν προβλήματα στην ομάδα

Έλλειψη συντονισμού

Έλλειψη συνεργασίας

Δημιουργία συγκρούσεων

Απουσία κοινά αποδεκτών κανόνων και αρχών

Τη βιωσιμότητα των μέτρων:

Έλλειψη υλικών και οικονομικών πόρων

Έλλειψη χρόνου

Έλλειψη εργατικού δυναμικού

Έλλειψη συντονισμού

Έλλειψη συνεργασίας

Έλλειψη αξιολόγησης και ανατροφοδότησης

☞ «Ωραία όλα αυτά, αλλά πού να βρούμε χρόνο, για να κάνουμε τόσα πράγματα; Ή θα κάνουμε μάθημα, ή θα κάνουμε τους αστυνομικούς, ή θα κάνουμε δράσεις και προγράμματα. Πόσα να προλάβουμε! Ο χρόνος μας τελειώνει, όταν χτυπήσει το κουδούνι». Πώς μπορεί τελικά ο εκπαιδευτικός ή ο διευθυντής μιας σχολικής μονάδας να εφαρμόσει μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού σε μια ολιστική βάση;

Είναι κατανοητό ότι οι διευθυντές και οι εκπαιδευτικοί αναλαμβάνουν ένα σύνολο ευθυνών οι οποίες υπερφορτώνουν το πρόγραμμα διδασκαλίας, με αποτέλεσμα κάποιες φορές να λειτουργούν εις βάρος της ποιότητας της εκπαίδευσης. Για τον λόγο αυτό οι διευθύνσεις των σχολείων σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς, καθώς και το Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ., πρέπει να προσπαθούν να βρίσκουν τρόπους εφαρμογής που να μη λειτουργούν εις βάρος άλλων

καθηκόντων τους. Το κλειδί της επιτυχίας έγκειται, μεταξύ άλλων, και στα πιο κάτω σημεία:

- ⊕ Δημιουργήστε επικοινωνιακές συνεργασίες μεταξύ των συναδέλφων και της διεύθυνσης του σχολείου, έτσι ώστε να αλληλοκαλύπτεται η εφαρμογή των μέτρων ανάλογα με το διδακτικό πρόγραμμα του κάθε εκπαιδευτικού και του σχολείου. Στο πλαίσιο αυτό, είναι καλό να μην αναλαμβάνετε μόνοι σας την υλοποίηση κάποιου μέτρου, αλλά με τη συνεργασία τουλάχιστον ενός συναδέλφου ή με την ύπαρξη κάποιου υποστηρικτικού πλαισίου.
- ⊕ Ακούστε και εμπιστευθείτε τους μαθητές. Στο σύνολο του μαθητικού πληθυσμού, λίγοι είναι αυτοί οι μαθητές που εμποδίζουν το έργο σας. Όλοι οι υπόλοιποι είναι πρόθυμοι να συνεργασθούν με τους εκπαιδευτικούς και τη διεύθυνση του σχολείου στην εφαρμογή των μέτρων. Με τη συμμετοχή των μαθητών σε ένα πλαίσιο ισότητας και τη συνεργασία προς την επίτευξη των στόχων (δηλ. την αντιμετώπιση της σχολικής βίας), και όχι σχέσεων εξουσίας, οι μαθητές αποτελούν χρήσιμο δυναμικό και απορροφούν μεγάλο μέρος της υλοποίησης των μέτρων, γλιτώνοντας κόπο και χρόνο από τους εκπαιδευτικούς και τη διεύθυνση.
- ⊕ Αφήστε χώρο συμμετοχής και στους «δύσκολους μαθητές» χωρίς διακρίσεις. Θα εκπλαγείτε από τις ικανότητες και δεξιότητές τους. Μόνο και μόνο η συμμετοχή τους συμβάλλει στην αντιμετώπιση του φαινομένου.
- ⊕ Δημιουργήστε συμμαχίες με τους γονείς/κηδεμόνες.
- ⊕ Στοχεύετε και φροντίζετε την καλή οργάνωση των μέτρων πριν προχωρήσετε στην εφαρμογή τους. Μια καλή οργάνωση εξοικονομεί χρόνο και κόπο σε μετέπειτα στάδια εφαρμογής. Εξάλλου η εφαρμογή πολλών από τα μέτρα ουσιαστικά αφορούν στη δημιουργία μιας κουλτούρας συνεργασίας και αλληλεγγύης στο σχολείο στο πλαίσιο των υφιστάμενων διαδικασιών.
- ⊕ Εντοπίστε κοινά σημεία των στόχων των μέτρων και των στόχων του μαθήματος και ενσωματώστε ή προσαρμόστε τα μέτρα στο πλαίσιο του μαθήματος δίχως να παρεκκλίνετε πολύ από τη διδακτική ύλη.
- ⊕ Εν τέλει, συμφωνήστε σε κοινή βάση με το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό και τη διεύθυνση του σχολείου τον χρόνο που μπορείτε να αφιερώνετε και τα καθήκοντα που μπορείτε να αναλάβετε βάσει των γνώσεων και δεξιοτήτων σας στο πλαίσιο αυτό.

Μελέτη περίπτωσης 5 – Παράδειγμα διαχείρισης περιστατικού βίας και χουλιγκανισμού

Αυτή η μελέτη περίπτωσης παρουσιάζει ένα καλό παράδειγμα διαχείρισης περιστατικού σχολικής βίας και εκφοβισμού. Παράλληλα, ασχολείται με ένα επίκαιρο θέμα βίας, αυτό του χουλιγκανισμού, ο οποίος συναντάται αρκετά συχνά στα σχολεία, ενώ αποτελεί αφορμή για την εκδήλωση άλλων περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού. Επιπλέον, μέσα από το περιστατικό φαίνεται και ο ρόλος που μπορεί να παίξουν οι φορείς και η τοπική κοινωνία και οι Αρχές.

Ο διευθυντής του Λυκείου ζητάει από τον υπεύθυνο της ομάδας παρέμβασης του σχολείου και τον σχολικό σύμβουλο να αναλάβουν μια ομάδα πέντε νεαρών αγοριών, όπως ορίζει η πολιτική κατά της βίας που έχει υιοθετήσει το σχολείο. Οι νεαροί προκαλούν επανειλημμένα περιστατικά βίας και επιθετικής συμπεριφοράς και επεισόδια χουλιγκανισμού εντός και εκτός σχολείου, με συμμαθητές, αλλά και μαθητές από άλλα σχολεία της περιοχής. Χαρακτηριστικό είναι το τελευταίο περιστατικό κατά το οποίο η παρέα των αγοριών κανόνισαν συνάντηση έξω από το σχολείο με άλλη ομάδα μαθητών από γειτονικό σχολείο αμέσως μετά τη λήξη των μαθημάτων και προχώρησαν σε βίαιες επιθέσεις μεταξύ τους. Αφορμή για το περιστατικό στάθηκε ο ποδοσφαιρικός αγώνας μεταξύ των ομάδων που υποστηρίζουν οι δύο παρέες την προηγούμενη νύχτα. Το περιστατικό είχε ως αποτέλεσμα τον ελαφρύ τραυματισμό κάποιων και από τις δύο παρέες, αλλά και την επέμβαση της Αστυνομίας για τη λήξη της σύγκρουσης.

Στο πλαίσιο αυτό, ο υπεύθυνος της ομάδας παρέμβασης και ο σχολικός σύμβουλος διαμόρφωσαν ειδικό χώρο με σκοπό τη διεξαγωγή εβδομαδιαίων συναντήσεων με την ομάδα αγοριών. Αντικείμενο των συναντήσεων είναι η συζήτηση σχετικά με τα περιστατικά στα οποία εμπλέκονται, οι αιτίες και τρόποι βελτίωσης της συμπεριφοράς τους. Κατά τη διάρκεια των συναντήσεων, φάνηκε ξεκάθαρα ότι τα αγόρια δεν αναγνώριζαν τη συμπεριφορά τους ως βίαιη και εκφοβιστική, αλλά ως μια δυνατή φιλία στην οποία ο ένας προστατεύει τον άλλο, ότι κι αν συμβεί. Οι πρώτες συναντήσεις αφιερώθηκαν στη δημιουργία ενός πλαισίου ασφάλειας και ελεύθερης έκφρασης και ακολούθως στη διαχείριση κρίσεων με σκοπό οι νεαροί να συλλογιστούν τη συμπεριφορά τους και να μάθουν στρατηγικές ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων.

Μετά από κάποιες συναντήσεις και με τη συγκατάθεση των νεαρών, οι νεαροί συμφώνησαν να συναντήσουν μέλη του δικτύου συμβουλευτικής συνομηλίκων του σχολείου. Στο πλαίσιο των συναντήσεων του δικτύου, οι νεαροί συζήτησαν με συνομηλίκους τους τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς τους, αλλά και τρόπους που θα μπορούσαν να επανορθώσουν για κάποιες περιπτώσεις. Οι

νεαροί συμφώνησαν να διενεργηθούν διαμεσολαβήσεις μεταξύ των ιδίων και συμμαθητών τους, αλλά και καθηγήτριας, άτομα με τα οποία είχαν συγκρουσθεί σε περιστατικά βίας και εκφοβισμού. Οι συναντήσεις διαμεσολάβησης με όσους από τους συμμαθητές-«θύματα» συμφώνησαν και την καθηγήτρια πραγματοποιήθηκαν από εκπαιδευμένους διαμεσολαβητές της υπηρεσίας διαμεσολάβησης συνομηλίκων του σχολείου. Μέσα από το σύνολο των δράσεων, οι νεαροί αντιλήφθηκαν τις συνέπειες και τις βλάβες που είχε προκαλέσει η συμπεριφορά τους και συμφώνησαν να επανορθώσουν με ποικίλους τρόπους (ανάλογα με το περιστατικό). Οι νεαροί αισθάνθηκαν ικανοποίηση από τη συμμετοχή τους στις δράσεις και στις συναντήσεις και ένιωσαν υπερήφανοι για τις δεξιότητές τους στον διάλογο και στη διαπραμάτευση. Επιπλέον, συμφώνησαν να συναντηθούν σε δομημένο πλαίσιο με την παρέα μαθητών του γειτονικού σχολείου με τους οποίους είχαν συγκρουσθεί και προβεί σε πράξεις βίας και χουλιγκανισμού, με σκοπό όλοι μαζί να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα ευγενούς άμιλλας στον αθλητισμό. Στη συνάντηση συμμετείχαν υπεύθυνοι καθηγητές της ομάδας παρέμβασης των δύο σχολείων, οι εμπλεκόμενοι μαθητές, σύμβουλοι συνομηλίκων, σχολικός σύμβουλος και εκπρόσωπος του τοπικού αστυνομικού τμήματος. Η συνάντηση ολοκληρώθηκε με επιτυχία. Οι παρέες των μαθητών συμφώνησαν σε συνεργασία με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες στη διοργάνωση σχετικής εκδήλωσης μεταξύ των σχολείων με τη συμμετοχή ειδικών και ποδοσφαιριστών. Επιπλέον, οι νεαροί εξέφρασαν την επιθυμία να εκπαιδευτούν ως διαμεσολαβητές, για να βοηθούν τους συνομηλίκους τους στην ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων.

3.5. Καλές πρακτικές

Οι καλές πρακτικές στο πλαίσιο αντιμετώπισης του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού μπορεί να είναι προγράμματα, εκδηλώσεις, παραγωγή υλικού κ.λπ. και μπορεί να στοχεύουν στα εξής:

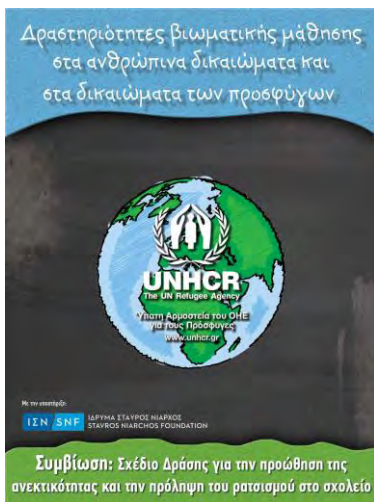
- ❖ Ευαισθητοποίηση
- ❖ Εκπαίδευση και ανάπτυξη δεξιοτήτων
- ❖ Πρόληψη και παρέμβαση
- ❖ Πολιτική και υποστήριξη
- ❖ Δικτύωση, επικοινωνία και συνεργασία
- ❖ Έρευνα και αξιολόγηση

Πιο κάτω παρουσιάζονται καλές πρακτικές που μπορούν να εφαρμοσθούν σε διάφορα επίπεδα (σχολείο, τάξη, μαθητικός πληθυσμός κ.λπ.).

3.5.1. Εκπαιδευτικά Εργαλεία και Οδηγοί

Εγχειρίδιο «Δραστηριότητες Βιωματικής Μάθησης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τα Δικαιώματα των Προσφύγων» (Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), Νοέμβριος 2014)

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων	Τάξη	Μαθητές Α΄θμιας και Β΄θμιας εκπαίδευσης

Το εγχειρίδιο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του συγχρηματοδοτούμενου προγράμματος «Συμβίωση: Σχέδιο Δράσης για την προώθηση της ανεκτικότητας και την πρόληψη του ρατσισμού στο σχολείο» το οποίο υλοποιήθηκε με δωρεά από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος και αποτελεί συλλογή αποσπασμάτων και βιωματικών δραστηριοτήτων από εκδόσεις διεθνών, περιφερειακών και εθνικών φορέων και οργανισμών. Το εγχειρίδιο περιλαμβάνει ένα εύρος θεματικών και δραστηριοτήτων σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, με ξεχωριστές ενότητες για την Α΄θμια και

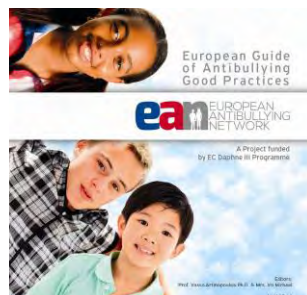
Β΄θμια εκπαίδευση. Το εγχειρίδιο έχει μεταφραστεί στα Ελληνικά, βρίσκεται στην ιστοσελίδα

http://www.unhcr.gr/fileadmin/Greece/Extras/education_symbiosis/Symbiosis_project_manual_final.pdf και είναι προς διάθεση σε κάθε ενδιαφερόμενο δωρεάν.

Ευρωπαϊκός Οδηγός Καλών Πρακτικών (European Antibullying Network, 2014)

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων	Υπουργείο, σχολείο, τάξη, άτομα	Μαθητές, εκπαιδευτικοί, διευθυντές

Ο Οδηγός δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού διακρατικού προγράμματος Daphne III European Antibullying Network, με συντονιστή το «Χαμόγελο του Παιδιού» και περιλαμβάνει καλές πρακτικές από κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο Οδηγός είναι στα Αγγλικά, βρίσκεται στην ιστοσελίδα του προγράμματος <http://www.antibullying.eu/el> και είναι προς διάθεση σε κάθε ενδιαφερόμενο δωρεάν.

Παιδαγωγικό και διδακτικό εγχειρίδιο για τη διδασκαλία της προκοινωνικότητας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πρόληψη & παρέμβαση	Τάξη, μαθητές	Μαθητές Α΄θμιας εκπαίδευσης

Το εγχειρίδιο αυτό δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του

Ευρωπαϊκού διακρατικού προγράμματος Daphne III «ProSAVE – Prosociality Against Violence and Exclusion» και περιλαμβάνει γνώσεις, μεθόδους διδασκαλίας και εργαλεία εκπαίδευσης στη θετική κοινωνική συμπεριφορά. Το εγχειρίδιο έχει μεταφραστεί και στα Ελληνικά.

«Δραστηριότητες στην Τάξη για την Πρόληψη του Εκφοβισμού και της Βίας μεταξύ των Μαθητών – Εγχειρίδιο Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης» (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε., 2010)

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
-------------------	-------------------	---------------

- Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πρόληψη & παρέμβαση	Τάξη, μαθητές	Μαθητές Α΄θμιας εκπαίδευσης
---	---------------	-----------------------------

Το εγχειρίδιο εκδόθηκε από την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος ΔΑΦΝΗ ΙΙΙ. Η έκδοση περιέχει θεωρητικές γνώσεις σχετικά με τον σχολικό εκφοβισμό, μεθοδολογικές οδηγίες, καθώς και 11 βιωματικά εργαστήρια τα οποία μπορούν να εφαρμόσουν οι εκπαιδευτικοί στην τάξη.

3.5.2. Οπτικοακουστικό υλικό

ABC Διαδραστικό Εκπαιδευτικό Εργαλείο για την αντιμετώπιση του Σχολικού Εκφοβισμού

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων	Τάξη	Μαθητές

Το Διαδραστικό Εκπαιδευτικό Εργαλείο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού διακρατικού έργου DAPHNE III «Europe's Antibullying Campaign» – Ευρωπαϊκή Καμπάνια κατά του Σχολικού Εκφοβισμού. Το εργαλείο στοχεύει στην κατανόηση του φαινομένου του Σχολικού Εκφοβισμού μέσω της άμεσης συμμετοχής των μαθητών σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Συνοπτικά, το εργαλείο αποτελείται από 2 βίντεο, από τα οποία το ένα παρουσιάζει ένα περιστατικό σωματικής, ψυχολογικής και λεκτικής βίας στο σχολείο και το άλλο ένα περιστατικό διαδικτυακού εκφοβισμού. Το υλικό είναι με τέτοιο τρόπο σχεδιασμένο, ώστε δίνεται η ευκαιρία στους συμμετέχοντες να παρακολουθήσουν την κάθε ιστορία μέσα από την οπτική όλων των πρωταγωνιστών: «εκφοβιστής», «θύμα» και παρατηρητής, επιλέγοντας κάθε φορά ο καθένας την οπτική υπό την οποία επιθυμεί να παρακολουθήσει, αλλά και την εξέλιξη της ιστορίας μέσα από συγκεκριμένες «αντιδράσεις των πρωταγωνιστών». Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού αναδεικνύεται καθόλη τη διάρκεια εφαρμογής του διαδραστικού εργαλείου. Το εργαλείο είναι διαθέσιμο διαδικτυακά στην ιστοσελίδα www.e-abc.eu

Θεατρικό έργο «Η Ιστορία του Βίκτωρα και της Μαρίας»

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση	Τάξη	Μαθητές, εκπαιδευτικοί

Το θεατρικό έργο δημιουργήθηκε από τον καθηγητή Τάσο Αγγελόπουλο και υλοποιείται από την «Πειραματική Σκηνή της Τέχνης» η οποία το εφαρμόζει μέσα στις σχολικές τάξεις. Σκοπός του έργου είναι η ευαισθητοποίηση των μαθητών για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και επιχειρείται μέσα από την παρουσίαση όλων των οπτικών (του «θύματος», του «νταή» και των παρατηρητών).

Θεατρικό έργο «Η Φάρμα του Διαδικτύου»

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση	Τάξη	Μαθητές, γονείς, εκπαιδευτικοί

Το θεατρικό έργο δημιουργήθηκε από τους Γεώργιο Κορμά και Βερόνικα Σαμαρά στο πλαίσιο του Ελληνικού Κόμβου Ασφαλούς Διαδικτύου «Safer Internet», με την υποστήριξη του Υπουργείου Παιδείας, του Υπουργείου Πολιτισμού και της εταιρείας Google. Στόχος του έργου είναι η ευαισθητοποίηση σχετικά με τον ηλεκτρονικό/διαδικτυακό εκφοβισμό και τους τρόπους αντιμετώπισής του. Το έργο είναι διαθέσιμο δωρεάν στην ιστοσελίδα: www.saferinternet.gr

3.5.3. Προγράμματα παρέμβασης

Πρόγραμμα Πρόληψης κατά του Εκφοβισμού του Dan Olweus

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πρόληψη & παρέμβαση - Έρευνα & αξιολόγηση	Σχολείο, τάξη, άτομο	Μαθητές όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης

Το πρόγραμμα αυτό, γνωστό ως Olweus Bullying Prevention Program, δημιουργήθηκε και εφαρμόστηκε από τον Νορβηγό καθηγητή Dan Olweus (1993) και αποτελεί το πρώτο παγκοσμίως ολοκληρωμένο πρόγραμμα κατά του εκφοβισμού. Πλέον το πρόγραμμα αυτό έχει υιοθετηθεί και εφαρμόζεται σε ολόένα και περισσότερες χώρες, ενώ άλλα

προγράμματα χρησιμοποιούν τις βασικές αρχές και τα βασικά χαρακτηριστικά του. Το πρόγραμμα βασίζεται στην ολιστική προσέγγιση και στοχεύει στην αναδόμηση του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος και στη δημιουργία σχολικού κλίματος με την υποστηρικτική εμπλοκή των ενηλίκων και τη συστηματική διαχείριση περιστατικών σχολικού εκφοβισμού.

Το πρόγραμμα εφαρμόζεται από τους εκπαιδευτικούς, τη διεύθυνση και το σχολικό προσωπικό και περιέχει δράσεις σε τρία επίπεδα (σχολείο, τάξη, άτομο), μεταξύ των οποίων: διεξαγωγή έρευνας, εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, των διευθυντών και του σχολικού προσωπικού, επίβλεψη των χώρων του σχολείου, συναντήσεις και συζητήσεις με γονείς, εκπαιδευτικούς και σχολικό προσωπικό, κανόνες της τάξης κατά του εκφοβισμού, συναντήσεις και συζητήσεις με μαθητές, στοχευμένες συζητήσεις με «θύματα» και «εκφοβιστές». Βασική πτυχή του προγράμματος αποτελεί ο συνεχής έλεγχος και η επίβλεψη του σχολικού χώρου και οι αυξημένες συνέπειες κατά της εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

Σχολικό Πρόγραμμα KiVa της Christina Salmivalli

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πρόληψη & παρέμβαση - Έρευνα & αξιολόγηση	Σχολείο, τάξη, άτομο	Μαθητές όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης

Αυτό το πρόγραμμα παρέμβασης δημιουργήθηκε στη Φινλανδία από την Christina Salmivalli και τους συνεργάτες της από το Turku University. Το πρόγραμμα βασίζεται στην ολιστική προσέγγιση του σχολείου και επικεντρώνεται στην προληπτική δράση και στην πρώιμη παρέμβαση, καθώς και στη διαφύλαξη της ευημερίας στο σχολείο μέσω της συμμετοχής των μαθητών και των δομικών προσαρμογών. Στο πλαίσιο αυτό, η αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού πραγματοποιείται σε τρία επίπεδα (σχολείο, τάξη, μαθητές), με επικέντρωση στο επίπεδο της τάξης. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει δράσεις όπως: δημιουργία ατζέντας κατά της σχολικής βίας με την εμπλοκή όλων των μελών της σχολικής κοινότητας, δημιουργία ομάδων υπεύθυνων εκπαιδευτικών, δράσεις ευαισθητοποίησης στην τάξη, προώθηση της

ανάληψης ευθυνών από τους μαθητές ως υπερασπιστές του «θύματος», συζητήσεις με «θύματα» και «νταήδες» σύμφωνα με τη μέθοδο του Pikas, εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και των διευθυντών, αξιολόγηση αποτελεσματικότητας του προγράμματος.

Πρόγραμμα Πρόληψης “STOP! ΣΤΗΝ ΕΝΔΟΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ”

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πρόληψη & παρέμβαση	Τάξη	Μαθητές Α΄θμιας εκπαίδευσης

Το πρόγραμμα πρόληψης «STOP! ΣΤΗΝ ΕΝΔΟΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ» δημιουργήθηκε από την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας Παιδιού και Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.) και απευθύνεται σε μαθητές της Δ΄, Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού. Στόχοι του προγράμματος είναι η κατανόηση του φαινομένου, η μείωση και η πρόληψη της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, η ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών, η βελτίωση του σχολικού κλίματος και της ασφάλειας στο σχολικό περιβάλλον και η συνεργασία των μελών της σχολικής κοινότητας. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή εφαρμογή του προγράμματος είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, οι οποίοι λαμβάνουν σχετικό εγχειρίδιο του προγράμματος μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης. Το εγχειρίδιο περιέχει θεωρητικές γνώσεις και πρακτικές μεθόδους (π.χ. βιωματικά εργαστήρια) που μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι εκπαιδευτικοί στην τάξη. Το πρόγραμμα πραγματοποιείται στο πλαίσιο της ευέλικτης ζώνης του σχολικού προγράμματος, ενώ προσφέρονται υποστηρικτικές δράσεις, όπως συμβουλευτική καθοδήγηση των εκπαιδευτικών στο χώρο του σχολείου, ενημέρωση γονέων κ.λπ. Περισσότερες πληροφορίες για το πρόγραμμα υπάρχουν στην ιστοσελίδα: www.antibullying.gr

Πρόγραμμα Πρόληψης για τη Β΄θμια Εκπαίδευση «ΚΑΤΑ-νοώντας τον Σχολικό Εκφοβισμό»

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πρόληψη & παρέμβαση	Τάξη	Μαθητές Β΄θμιας εκπαίδευσης

Το πρόγραμμα πρόληψης «ΚΑΤΑ-νοώντας το Σχολικό Εκφοβισμό» δημιουργήθηκε από την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας Παιδιού και Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.), απευθύνεται σε μαθητές Γυμνασίων και βασίζεται στη Θεωρία της Εν-νόησης (Mentalization). Στόχος του προγράμματος είναι η αντιμετώπιση του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού στα επίπεδα της πρωτογενούς και δευτερογενούς πρόληψης στη βάση των αρχών της θεωρίας της Εν-νόησης (mentalization). Το πρόγραμμα επικεντρώνεται στην εκπαίδευση και στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών, στους οποίους παρέχεται εγχειρίδιο με θεωρητικές γνώσεις σχετικά με τη θεωρία της εν-νόησης, την αντιμετώπιση του εκφοβισμού και άλλες θεματικές, καθώς και σχετικές βιωματικές ψυχοεκπαιδευτικές δραστηριότητες. Παράλληλα, παρέχονται υποστηρικτικές και θεραπευτικές υπηρεσίες ψυχικής υγείας από το Κέντρο Υποστήριξης και Ψυχοθεραπείας «Νεφέλη», το οποίο διαθέτει ειδική μονάδα ψυχολογικής υποστήριξης μαθητών σε κίνδυνο (highrisk) ή άμεσα εμπλεκόμενων σε περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού. Περισσότερες πληροφορίες για το πρόγραμμα υπάρχουν στην ιστοσελίδα: <http://epsype-mbt.blogspot.gr/>

3.5.4. Πρωτοβουλίες ευαισθητοποίησης

ABC Europe's Antibullying Campaign

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πρόληψη & παρέμβαση - Δικτύωση, επικοινωνία & συνεργασία	Σχολείο	Μαθητές, εκπαιδευτικοί, άλλοι επαγγελματίες

Η πρωτοβουλία “E-abc” πραγματοποιείται από τον Ιανουάριο του 2013 στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος Daphne, με συντονιστικό φορέα «Το Χαμόγελο του Παιδιού». Σκοπός της πρωτοβουλίας είναι η ανάλυση του φαινομένου της σχολικής βίας και εκφοβισμού, η ευαισθητοποίηση των παιδιών σχετικά με τους εμπλεκόμενους σε περιστατικά εκφοβισμού και τρόπους αντιμετώπισης του φαινομένου. Στο πλαίσιο αυτό, οι δράσεις στοχεύουν κυρίως σε μαθητές και εκπαιδευτικούς, καθώς και σε άλλους επαγγελματίες που έρχονται σε

επαφή με περιστατικά σχολικής βίας. Περισσότερες πληροφορίες και σχετικό υλικό υπάρχουν στην ιστοσελίδα: <http://www.e-abc.eu/>

European Antibullying Network (EAN)

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πολιτική & υποστήριξη - Δικτύωση, επικοινωνία & συνεργασία	Σχολείο, άτομα, φορείς	Μαθητές, εκπαιδευτικοί, άλλοι επαγγελματίες

Το EAN δημιουργήθηκε με την υποστήριξη του Ευρωπαϊκού προγράμματος Daphne III, με συντονιστή το «Χαμόγελο του Παιδιού» και με τη συμμετοχή 17 φορέων από 12 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στόχος του δικτύου είναι η «δημιουργία ενός κοινού ευρωπαϊκού πλαισίου πολιτικής και εργαλείων παρέμβασης». Στο πλαίσιο του έργου του EAN, έχουν δημιουργηθεί Οδηγός καλών πρακτικών (βλ. πιο πάνω υποκ. 3.5.1.), βίντεο ευαισθητοποίησης και το EAN Strategy Position Paper. Περισσότερες πληροφορίες και σχετικό υλικό υπάρχουν στην ιστοσελίδα: <http://www.antibullying.eu/el>

3.5.5. Στρατηγικές και εργαλεία παρέμβασης

Σχολική Διαμεσολάβηση ή Διαμεσολάβηση Συνομηλίκων

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Πρόληψη & παρέμβαση	Σχολείο, άτομα	Μαθητές, εκπαιδευτικοί

Η σχολική διαμεσολάβηση (school mediation) ή διαμεσολάβηση συνομηλίκων (peer mediation) αποτελεί μια εναλλακτική πρακτική ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων με βάση τις αρχές και τις αξίες της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Ως διαμεσολάβηση συνομηλίκων ορίζεται η διαδικασία ειρηνικής επίλυσης μιας σύγκρουσης μεταξύ δύο ή περισσότερων διαφωνούντων μαθητών με τη βοήθεια ενός τρίτου και ουδέτερου μαθητή – του διαμεσολαβητή, μέσα από μια δομημένη διαδικασία, με την ενεργητική συμμετοχή και την άμεση επικοινωνία των

μερών και με σκοπό την εύρεση μιας εποικοδομητικής επίλυσης της διαφωνίας.

Στο πλαίσιο αυτό δίνεται έμφαση στην έκφραση των αναγκών και συναισθημάτων των ατόμων τα οποία έχουν ενεργητική συμμετοχή στη διαδικασία, η οποία στοχεύει, μεταξύ άλλων και στην ικανοποίηση του αισθήματος κέρδους των δύο πλευρών (win-win). Η διαμεσολάβηση εφαρμόζεται ήδη σε πολλά σχολεία στην Ελλάδα. Το βιβλίο της καθηγήτριας Β. Αρτινοπούλου (2010b) «*Η Σχολική Διαμεσολάβηση. Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*» (εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη) αποτελεί έναν καλό εισαγωγικό οδηγό για όσους ενδιαφέρονται για την εφαρμογή αυτής της πρακτικής. Παράλληλα, αξιόλογο έργο σε αυτό το πεδίο έχει κάνει και ο Συνήγορος του Παιδιού: <http://www.0-18.gr/gia-megaloyis/bia-sto-scholeio>

Μέθοδος του Anatol Pikas (Shared Concern method)

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Πρόληψη & παρέμβαση	Άτομο	Μαθητές όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης

Η μέθοδος αυτή δημιουργήθηκε από τον Σουηδό ψυχολόγο Anatol Pikas και αφορά στη διαδικασία παρέμβασης σε «θύματα» και «νταήδες». Η μέθοδος βασίζεται στην εξατομικευμένη προσέγγιση μέσω συζητήσεων με κάθε άτομο, αλλά και σε ομαδικές συζητήσεις. Η μέθοδος αποτελείται από έξι στάδια:

A) Ανίχνευση περιστατικού εκφοβισμού: πληροφορίες για τους εμπλεκόμενους, το περιστατικό, τις συνέπειες στο «θύμα».

B) Εντοπισμός των άμεσα εμπλεκόμενων και των υποστηρικτών στο περιστατικό. Ατομικές συναντήσεις με κάθε άτομο και ευαισθητοποίηση ως προς τις επιπτώσεις του περιστατικού και ως προς τη συμμετοχή στην επίλυση και αποκατάσταση των βλαβών.

Γ) Συζήτηση με το «θύμα» μετά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων με τους «νταήδες». Ενημέρωση «θύματος» ότι οι «εκφοβιστές» είναι πρόθυμοι να συνεργαστούν.

Δ) Ατομικές συναντήσεις με τους «εκφοβιστές» για επανέλεγχο της πρόοδου αποκατάστασης των βλαβών. Εφόσον υπάρχει πρόοδος,

διοργανώνεται ομαδική συνάντηση με τη συμμετοχή των εμπλεκόμενων στο περιστατικό.

Ε) Πρόσκληση για συμμετοχή του «θύματος» στην τελική συνάντηση. Διασφάλιση της ικανοποίησής του. Δημοσιοποίηση της λήξης του περιστατικού και της εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

Στ) Στην περίπτωση που το «θύμα» προκάλεσε με κάποιον τρόπο την εκφοβιστική συμπεριφορά, ο συντονιστής εργάζεται ως διαμεσολαβητής με σκοπό τα μέρη να καταλήξουν σε συμφωνία σχετικά με τον τρόπο συμπεριφοράς τους.

Μέθοδος «Δεν κατηγορώ» (The No Blame Approach)

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Πρόληψη & παρέμβαση	Άτομο, ομάδα	Μαθητές όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης

Η μέθοδος αυτή βασίζεται στις αρχές της μεθόδου του Α.Ρίκας (βλ. πιο πάνω) και έχει τα εξής βασικά χαρακτηριστικά: αποφυγή επίρριψης ευθυνών, ενθάρρυνση της ενσυναίσθησης, διάχυση της ευθύνης, επίλυση του προβλήματος. Συνοπτικά, η μέθοδος αποτελείται από 7 στάδια:

1. Συζήτηση με το «θύμα» για τις επιδράσεις της βίας/εκφοβισμού
2. Διοργάνωση ομαδικής συνάντησης με τους εμπλεκόμενους και άλλους μαθητές-υποστηρικτές
3. Περιγραφή και ανάλυση του προβλήματος από τον συντονιστή
4. Διάχυση της ευθύνης. Αποφυγή τιμωρίας, συνεργασία για επίλυση του προβλήματος
5. Καταιγισμός ιδεών για την επανόρθωση των επιπτώσεων
6. Λήξη συνάντησης. Ο συντονιστής τονίζει την κοινή ευθύνη των συμμετεχόντων για την επίλυση του προβλήματος.
7. Συνάντηση ανατροφοδότησης

Μέθοδος Υποστήριξης Συνομηλίκων

(βλ. πιο πάνω υποκ. 3.3.4., σημείο 5)

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων	Μαθητές	Μαθητές όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης

- Πρόληψη & παρέμβαση - Έρευνα & αξιολόγηση		
--	--	--

Η μέθοδος περιλαμβάνει την εκπαίδευση μαθητών στην υποστήριξη συνομηλίκων και τη διοργάνωση σχετικών συναντήσεων με συνομηλίκους. Οι δράσεις εποπτεύονται από ενήλικα συντονιστή (π.χ. εκπαιδευτικό). Μέσα από τις δράσεις αυτές, στόχος είναι η ενδυνάμωση της αλληλεγγύης και της συνεργασίας μεταξύ των μαθητών στο σχολείο, η βελτίωση του σχολικού κλίματος και της ασφάλειας στο σχολείο και η ενδυνάμωση της κοινωνικής ευθύνης. Το σύστημα υποστήριξης συνομηλίκων βασίζεται στον διάλογο μεταξύ συνομηλίκων με σκοπό την ενεργή συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων. Η δημιουργία σχημάτων Υποστήριξης Συνομηλίκων ακολουθεί τα εξής βήματα:

1. Διεξαγωγή έρευνας για τη φαινομενολογία της βίας και του εκφοβισμού στο σχολείο
2. Διοργάνωση συναντήσεων με το εκπαιδευτικό, διοικητικό και σχολικό προσωπικό και τους γονείς, σχετικά με την εφαρμογή της μεθόδου και για την ανταλλαγή απόψεων
3. Διανομή ερωτηματολογίου εκδήλωσης ενδιαφέροντος για συμμετοχή στο σχήμα.
4. Διοργάνωση εκπαίδευσης στην ανάπτυξη επικοινωνιακών δεξιοτήτων και ενεργητικής ακρόασης, για συμμετέχοντες μαθητές, γονείς και προσωπικό.
5. Καθορισμός υπευθύνων για την εποπτεία και την υποστήριξη των μαθητών-συμβούλων σε συνεχή βάση.
6. Ενημέρωση σχολικής κοινότητας για την εφαρμογή του σχήματος. Υποστηρικτικές δράσεις.

3.5.6. Χρήση Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας

Τηλεφωνική Γραμμή Βοήθειας

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Πρόληψη & παρέμβαση - Δικτύωση, επικοινωνία & συνεργασία	Εκτός σχολείου	Μαθητές, εκπαιδευτικοί, γονείς

Αυτή η πρακτική έχει πολλαπλά οφέλη καθώς είναι άμεση, δωρεάν, με εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό και λειτουργεί σε πλαίσιο εχεμύθειας. Τέτοιες Γραμμές Βοήθειας είναι (ενδεικτικά):

- **Εθνική Τηλεφωνική Γραμμή SOS 1056**, πανελλαδικά, όλο το 24ωρο, 7 ημέρες την εβδομάδα [μέλος του Διεθνούς Δικτύου Τηλεφωνικών Γραμμών για την προστασία των παιδιών (Child Helplines International)]
- «**Γραμμή-Σύνδεσμος**» **801 801 1177 της ΕΨΥΠΕ** (τηλεφωνική γραμμή βοήθειας για παιδιά και εφήβους, <http://www.tilefonikigrammi.gr/>)
- **Γραμμή βοήθειας 11188, Τμήμα Ηλεκτρονικού Εγκλήματος Ελληνικής Αστυνομίας**, Πρωτοβουλία Cyberkid [Μία πρωτοβουλία του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας, που υλοποιείται από τη Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, με τη χορηγία της εταιρείας παροχής υπηρεσιών κινητής, σταθερής τηλεφωνίας και internet «WIND ΕΛΛΑΣ»]

Ηλεκτρονική πλατφόρμα επικοινωνίας και ψυχαγωγίας παιδιών YouSmile

Κατηγορίες Στόχων	Επίπεδο εφαρμογής	Ομάδες-στόχος
- Πρόληψη & παρέμβαση - Δικτύωση, επικοινωνία & συνεργασία	Εκτός σχολείου	Μαθητές

Η πλατφόρμα αυτή είναι πρωτοβουλία από «Το Χαμόγελο του Παιδιού» με σκοπό την ενημέρωση των παιδιών για την κακοποίηση, για τα δικαιώματά τους και για τους φορείς στους οποίους μπορούν να απευθυνθούν, για να ζητήσουν βοήθεια, μέσα από τη διαδραστική επικοινωνία μεταξύ τους, την ανάπτυξη της δημιουργικής σκέψης και την έκφραση ιδεών. Η πλατφόρμα περιλαμβάνει:

- **YouSmile.gr**: ενημερωτική ιστοσελίδα
- **YouSmiletv**: διαδικτυακή τηλεόραση
- **YouSmileradio**: διαδικτυακό ραδιόφωνο
- **YouSmilelearn**: διαδραστική - διαδικτυακή πλατφόρμα τηλε-διδασκαλίας και ενημέρωσης

Περισσότερες πληροφορίες υπάρχουν στην ιστοσελίδα: www.yousmile.gr

Ιστοσελίδες ενημέρωσης, υποστήριξης, δικτύωσης και επικοινωνίας

▪ Κατηγορίες Στόχων	▪ Επίπεδο εφαρμογής	▪ Ομάδες-στόχος
- Ευαισθητοποίηση - Εκπαίδευση & ανάπτυξη δεξιοτήτων - Δικτύωση, επικοινωνία & συνεργασία	Σχολείο, τάξη, άτομα	Μαθητές, εκπαιδευτικοί, γονείς

Διάφορες ιστοσελίδες αποτελούν πηγές πληροφόρησης, υποστήριξης, δικτύωσης και επικοινωνίας. Τέτοιες ιστοσελίδες είναι:

- «Δάσκαλος» (για εκπαιδευτικούς & μαθητές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης) <http://www.daskalos.edu.gr/>
- Διαδικτυακή Πύλη «School.gr» <http://www.school.gr/>
- Διαδίκτυο και Διδασκαλία <http://www.netschoolbook.gr/>
- Δικτυακή Εκπαιδευτική Πύλη του Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ. <http://www.e-yliko.gr/default.aspx>
- Εκπαιδευτική διαδικτυακή πύλη «Έδρα Εκπαίδευσης» <http://www.edra.gr/>
- Ελληνικός Κόμβος Ασφαλούς Διαδικτύου «Safer Internet» <http://www.saferinternet.gr/>
- Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο <http://www.sch.gr/>
- Πύλη για την Παιδεία «Γέφυρες Παιδείας» <http://www.simotas.org/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα 1 – Σημεία Ελέγχου

Παράρτημα 2 – Οδηγός θεσμικού πλαισίου

Παράρτημα 3 – Φορείς με αρμοδιότητα σε θέματα σχολικού εκφοβισμού

Παράρτημα 1 – Σημεία Ελέγχου

Οι πιο κάτω πίνακες περιέχουν «σημεία ελέγχου» (Check points) τα οποία μπορούν να αποτελέσουν οδηγό οργάνωσης και αξιολόγησης στο πλαίσιο της πρόληψης και διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού.

«Σημεία Ελέγχου για το σχολείο»	Βαθμός επίτευξης
<ul style="list-style-type: none">☑ Υπάρχει σαφής πολιτική κατά της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.☑ Η πολιτική του σχολείου είναι κατανοητή και εφαρμόζεται απ' όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας.☑ Η πολιτική του σχολείου σχεδιάστηκε με τη συμβολή όλων των μελών της σχολικής κοινότητας.☑ Το σχολείο σέβεται τη διαφορετικότητα των μελών της σχολικής κοινότητας.☑ Το σχολείο ενημερώνει και ευαισθητοποιεί τα μέλη του σχετικά με το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού σε συνεχή βάση και όχι απλώς ως μέρος μιας δράσης.☑ Το σχολείο επιθεωρεί, αξιολογεί και ανανεώνει την πολιτική και τα μέτρα κατά της σχολικής βίας ανάλογα με τις ανάγκες του.☑ Το σχολείο διαθέτει ποικιλία πόρων για την υλοποίηση της πολιτικής και των μέτρων κατά της σχολικής βίας.☑ Υπάρχει καθορισμένη διαδικασία αναφοράς περιστατικών σχολικής βίας. Παρέχονται μέσα (π.χ. κουτί αναφοράς, email, υπεύθυνοι) που	

διευκολύνουν τη διαδικασία αναφοράς των περιστατικών.

- ☑ Διεξάγεται έρευνα για το σχολικό κλίμα, τη σχολική βία και την ασφάλεια στο σχολείο.
- ☑ Τα μέλη της σχολικής κοινότητας αισθάνονται ασφαλή στο σχολείο.
- ☑ Υπάρχουν διαδικασίες αξιολόγησης της πολιτικής και των μέτρων διαθέσιμες για τη διεύθυνση και τους εκπαιδευτικούς. Ποιες;
- ☑ Η «φωνή των μαθητών» λαμβάνεται υπόψη κατά τον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση των μέτρων κατά της σχολικής βίας.
- ☑ Υπάρχουν Ομάδες Παρέμβασης για τη διαχείριση περιστατικών σχολικής βίας.
- ☑ Το σχολείο ενημερώνει τα μέλη του σχετικά με τις διαδικασίες διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας.
- ☑ Το σχολείο διαθέτει σχετική βάση δεδομένων.
- ☑ Το σχολείο διοργανώνει σχετικές ημερίδες και εκδηλώσεις.
- ☑ Το σχολείο διοργανώνει συναντήσεις των μελών της σχολικής κοινότητας.
- ☑ Το σχολείο εφαρμόζει σχετικές δράσεις και προγράμματα, ιδιαίτερα ειρηνικής επίλυσης συγκρούσεων.
- ☑ Το σχολείο φροντίζει για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση των μελών του.
- ☑ Το σχολείο ενημερώνει και συνεργάζεται με τους γονείς/κηδεμόνες.
- ☑ Το σχολείο διαθέτει υποστηρικτικές υπηρεσίες (π.χ. συμβουλευτική) για τα «θύματα», τους «νταήδες» και τους γονείς αυτών.
- ☑ Το σχολείο συνεργάζεται με φορείς και με την τοπική κοινωνία.
- ☑ Το σχολείο συνεργάζεται με τις τοπικές αρχές.

- Το σχολείο συνεργάζεται με τα ΜΜΕ, αν κριθεί αναγκαίο.

«Σημεία Ελέγχου για τους εκπαιδευτικούς»	Βαθμός επίτευξης
<ul style="list-style-type: none">☒ Ο εκπαιδευτικός διαθέτει επαρκή χρόνο.☒ Ο εκπαιδευτικός συμμετέχει σε εκπαιδευτικά σεμινάρια.☒ Ο εκπαιδευτικός αναλαμβάνει την υλοποίηση ή και τον συντονισμό δράσεων και προγραμμάτων.☒ Υπάρχει συνεργασία μεταξύ των συναδέλφων εκπαιδευτικών.☒ Ο εκπαιδευτικός γνωρίζει και ακολουθεί την πολιτική του σχολείου, τα μέτρα και τις διαδικασίες διαχείρισης των περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού.☒ Ο εκπαιδευτικός συνεργάζεται με τους μαθητές, χωρίς διακρίσεις.☒ Ο εκπαιδευτικός συμβάλλει στη διαμόρφωση πρωτοκόλλου κανόνων συμπεριφοράς στην τάξη.☒ Ο εκπαιδευτικός συνεργάζεται με τους γονείς.☒ Ο εκπαιδευτικός εφαρμόζει μέτρα πρόληψης του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού στο πλαίσιο της τάξης και της διδασκαλίας.☒ Ο εκπαιδευτικός ενσωματώνει το θέμα της πρόληψης και της αντιμετώπισης της σχολικής βίας στο περιεχόμενο του μαθήματος.☒ Ο εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί εγχειρίδια και οδηγούς για την αντιμετώπιση του φαινομένου και για την εκπαίδευση στην ειρηνική επίλυση συγκρούσεων.☒ Ο εκπαιδευτικός αναλαμβάνει σχετικές πρωτοβουλίες και εφαρμόζει καλές πρακτικές.	

- ☑ Ο εκπαιδευτικός συμμετέχει στην επίβλεψη των σχολικών χώρων.
- ☑ Ο εκπαιδευτικός βοηθά στην έρευνα και στην καταγραφή των περιστατικών.
- ☑ Ο εκπαιδευτικός συντονίζει ομάδες υποστήριξης συνομηλίκων.
- ☑ Ο εκπαιδευτικός παρέχει υποστήριξη σε «θύματα» και «νταήδες» ανάλογα με τις ανάγκες τους.
- ☑ Ο εκπαιδευτικός σέβεται τη διαφορετικότητα των μελών της σχολικής κοινότητας.
- ☑ Ο εκπαιδευτικός συμμετέχει σε συναντήσεις των μελών της σχολικής κοινότητας.
- ☑ Ο εκπαιδευτικός συμμετέχει σε ομάδες υποστήριξης και εποπτείας εκπαιδευτικών.

Παράρτημα 2 – Οδηγός θεσμικού πλαισίου

Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων:

Εγκύκλιος Υλοποίησης των Πράξεων «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης φαινομένων Σχολικής βίας και εκφοβισμού στους Άξονες Προτεραιότητας 1, 2 και 3» του ΕΠ «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» (Υ.ΠΑΙ.Θ. 28-04-2014, Αρ. πρωτ. 4077): <http://stop-bullying.sch.gr/wp-content/uploads/2014/05/iu0A9-Z7-signed.pdf>

Εγκύκλιος Υλοποίησης των Πράξεων «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης φαινομένων Σχολικής βίας και εκφοβισμού (ΣΒΕ) στους Άξονες Προτεραιότητας 1, 2 και 3» του ΕΠ «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», σχολικού έτους 2014-2015 (Υ.ΠΑΙ.Θ. 3-10-2014, Αρ. πρωτ. 9103): http://stop-bullying.sch.gr/wp-content/uploads/2014/10/9103_sbe_egkiklios_praksis.pdf

Εγκύκλιος Υπουργείου Παιδείας 2011, Αρ.Πρωτ.18890/Γ2 «Αποτύπωση καλών πρακτικών σχολικών μονάδων Δ.Ε. για την πρόληψη και αντιμετώπιση της βίας και επιθετικότητας μεταξύ μαθητών»: http://www.minedu.gov.gr/publications/docs2011/egkyklios_prolhps_h_anti_metwpish_biasepithetikothmathhtwn_110214.pdf

Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων «Βασικές Αρχές Κανονισμού Λειτουργίας των Σχολείων Π. & Δ. Ε.»

Σχετικοί νόμοι:

ΦΕΚ 550/2013 Σύσταση και συγκρότηση Κεντρικής Επιστημονικής Επιτροπής (ΚΕΕ) στο πλαίσιο των Πράξεων «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού» http://stop-bullying.sch.gr/wp-content/uploads/2014/08/fek_systashs_kee.pdf

Τροποποίηση της υπ' αριθμ. πρωτ. 10736/24-9-2013 (ΦΕΚ 550/Υ.Ο.Δ.Δ./7-11-2013, ΑΔΑ: ΒΛ1Ε9-Φ3Α) Υπουργικής απόφασης περί «Σύστασης και συγκρότησης Κεντρικής Επιστημονικής Επιτροπής (ΚΕΕ)» http://stop-bullying.sch.gr/wp-content/uploads/2014/08/fek_tropopoiisis_kee.pdf

ΦΕΚ 416/2014 Σύσταση και συγκρότηση Ομάδων Εργασίας με διακριτικό τίτλο «ΕΣΥΔΠ» στο πλαίσιο των πράξεων «Ανάπτυξη και Λειτουργία Δικτύου Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού», στον Άξονα Προτεραιότητας 1,2 και 3, του ΕΠ «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» http://stop-bullying.sch.gr/wp-content/uploads/2014/08/fek_sustashs_esydp.pdf

Εκπόνηση επιμορφωτικού εκπαιδευτικού ενημερωτικού υλικού και προγράμματος σπουδών επιμόρφωσης

Παραδοτέο 1.4. Οδηγός διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας & εκφοβισμού

ΦΕΚ 1340/2002 - Φ.353.1/324/105657/Δ1 ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΩΝ, ΔΙΕΥΘΥΝΤΩΝ, ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ, ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ
<http://edu.klimaka.gr/nomothesia/fek/1309-fek-1340-2002-kathikonta-armodiotites-stelechoi-ekpaideysis.html>

Τροποποιήσεις ΦΕΚ 1340/2002 με ΦΕΚ 1180/2010 και ΦΕΚ 820/2014:
<http://edu.klimaka.gr/nomothesia/kathhkontologio/2064-kathikonta-armodiotites-stelexh-ekpaidevshs-sylogos-didaskontwn.html>

Ν. 2101/1992 Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού

Ν. 3500/2006 Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις, ιδιαίτερα άρθρο 23 «Υποχρεώσεις των εκπαιδευτικών»

Ν. 3860/2010 Βελτιώσεις της ποινικής νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες, πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων

Ευρωπαϊκό πλαίσιο:

Ευρωπαϊκός Χάρτης για Δημοκρατικά Σχολεία χωρίς Βία

<http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/previous%20projects/EuropeanSchoolCharter/>

Παράρτημα 3 – Φορείς με αρμοδιότητα σε θέματα σχολικού εκφοβισμού (αλφαβητικά)

ΑΡΣΙΣ - Κοινωνική Οργάνωση Υποστήριξης Νέων <http://www.arsis.gr/>

Διεθνές Παρατηρητήριο για τη Βία στο Σχολικό Περιβάλλον www.ijvs.org

Δίκτυο για την πρόληψη και Καταπολέμηση της Σωματικής Τιμωρίας στα Παιδιά <http://www.somatikitimoria.gr/>

Δίκτυο κατά της Βίας στο Σχολείο <http://www.antibullyingnetwork.gr/>

Δίκτυο Πρόληψης και Αντιμετώπισης των Φαινομένων Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού <http://stop-bullying.sch.gr/>

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου <http://www.nchr.gr/>

Ελληνική Εθνική Επιτροπή της UNICEF <http://www.unicef.gr/index.htm>

Ελληνικό Τμήμα της Διεθνούς Αμνηστίας <http://www.amnesty.org.gr/>

Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής <http://www.epipsi.gr/>

Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου <http://www.epsype.gr/>

Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για τη Σχολική Βία www.obsviolence.com

Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού <http://www.ich.gr/en/>

«Hope for Children» UNCRC Policy Center <http://www.hfcbatbullying.info/>

Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας <http://www.kethi.gr/>

Κέντρο Μέριμνας Οικογένειας Παιδιού <http://www.kmop.gr/index.php/el/>

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο <http://www.pi-schools.gr/>

Πρωτοβουλία Cyberkid <http://www.cyberkid.gov.gr/>

Συνήγορος του Πολίτη, Κύκλος για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Συνήγορος του Παιδιού <http://www.0-18.gr/>

Τμήμα Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος Ελληνικής Αστυνομίας, http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=8194&Itemid=378&lang

Χαμόγελο του Παιδιού www.hamogelo.gr

Βιβλιογραφική τεκμηρίωση

Ελληνόγλωσση

- ABC Europe's Antibullying Campaign (2013). *Διαδραστικό Εκπαιδευτικό Εργαλείο για την αντιμετώπιση του Σχολικού Εκφοβισμού*. Χρηματοδοτούμενο πρόγραμμα από το EC Daphne III Programme – D.G. Justice. Αθήνα: Χαμόγελο του Παιδιού.
- Αντωνίου, Α.-Σ. (2003). Όταν ο μαθητής αρνείται το σχολείο. *Ιατρικά*, 46, 10–12.
- Αντωνίου, Α.-Σ. (2004). Επιθετικότητα και παρεκκλίνουσα συμπεριφορά. *Ιατρικά*, 98, 14–16.
- Αντωνίου, Α.-Σ. (2008). *Ψυχολογία ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*. Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Καμπόλη, Γ. (2014). Πως σχετίζεται ο σχολικός εκφοβισμός με την κατάθλιψη και την τάση αυτοκτονίας σε παιδιά και εφήβους. Στο Σ. Κούτρας (Επιμ.), *Η Ψυχική Υγεία των Παιδιών στην Κοινωνία της Κρίσης - Ο Ρόλος των Γονέων και των Εκπαιδευτικών* (σελ. 102–121). Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Κουτσούκου, Η. (2011). Μορφές βίας και επιθετική συμπεριφορά στα τηλεοπτικά προγράμματα - Προτάσεις προστασίας της ψυχικής υγείας των ανήλικων τηλεθεατών στην Ελλάδα. *Παιδαγωγικός Λόγος, Τόμος ΙΣΤ', 2*, 11–22.
- Αντωνίου, Α.-Σ., Ντόφη Β. & Παππά, Ο.-Μ. (2013). *Ο ρόλος των βιολογικών και ψυχολογικών παραγόντων στην αιτιολογία της επιθετικής συμπεριφοράς κατά την παιδική ηλικία*. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου: Παιδική Ηλικία-Κοινωνιολογικές, Πολιτισμικές, Ιστορικές και Παιδαγωγικές Διαστάσεις, 11-14 Απριλίου (Επιμ. Χ. Μπαμπούνης, σελ. 1102–1109). Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Ξυπολιτά, Ε. (2014). Διαταραχή μετατραυματικού στρες σε παιδιά και εφήβους. Στο Σ. Κούτρας (Επιμ.), *Η Ψυχική Υγεία των Παιδιών στην Κοινωνία της Κρίσης - Ο Ρόλος των Γονέων και των Εκπαιδευτικών* (σελ. 21–41). Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Πολυχρόνη, Φ. (2006). Καταστάσεις στρες σε παιδιά και εφήβους. Στο Μπεζέ, Λ. & Λουμάκου, Μ. (Επιμ.), *Τα Δικαιώματα του Παιδιού* (σελ. 99–114). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Αρτινοπούλου, Β. (2008). Τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να φοιτούν σε ασφαλές περιβάλλον. *Ελευθεροτυπία* 29/03/2008.
- Αρτινοπούλου, Β. (επιστ. υπευθ.) (2009). *Σχολικός Εκφοβισμός: Η εικόνα της Ιωνιδείου Σχολής*. Ερευνητική έκθεση, Αθήνα.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010α). *Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιικών συστημάτων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010b). *Η Σχολική Διαμεσολάβηση. Εκπαιδύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού* (Συνεργασία: Χρ. Καλαβρή, Η. Μιχαήλ). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γάκη, Α. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Σύγχρονες μορφές διαδικτυακής παρενόχλησης σε παιδιά και εφήβους- Προτάσεις αντιμετώπισης του φαινομένου*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20-22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.
- Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου(2010), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία*, (διεύθυνση έκδοσης:Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ε.Ψ.Υ.Π.Ε., (2010). *Ενδοσχολική Βία και Εκφοβισμός. Αιτίες, Επιπτώσεις, Αντιμετώπιση*. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΑΦΝΗ II «Needs Assessment and Awareness Raising Program for Bullying in Schools».Ε.Ψ.Υ.Π.Ε. «ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ – ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ». ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΑΦΝΗ III.
- Εγχειρίδιο για την Ανάπτυξη Σχεδίου Δράσης για Αντιμετώπιση της Εκφοβιστικής Συμπεριφοράς* (2009). Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Daphne III «Σχεδιασμός τεκμηριωμένων στρατηγικών και δράσεων αντιμετώπισης του εκφοβισμού λαμβανομένης υπόψη της κοινωνικο-εθνικής ποικιλότητας σε μαθητικούς πληθυσμούς και αξιολόγηση των επιδράσεών τους».
- Καραβόλτσου, Α.Α. (2013). *Συνοπτικό Εγχειρίδιο Αντιμετώπισης Σχολικού Εκφοβισμού Εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*. Διπλωματική εργασία για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Προαγωγή και Αγωγή Υγείας, στο Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εργαστήριο Υγιεινής & Επιδημιολογίας της Ιατρικής Σχολής.
- Κεδράκα, Κ. & Τσαγκαράκης, Μ. (2000). *Γονείς: Όταν τα πράγματα... δεν πάνε καλά!* Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Μακρή-Μπότσαρη, Ε. (Επιμ.), (2007). *Θέματα διαχείρισης προβλημάτων σχολικής τάξης*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., Τεπέρογλου, Α. & Τσίγκανου, Ι. (2003). *Ανισότητες στην Εκπαίδευση. Μια Σχολιασμένη Βιβλιογραφία*, (σε συνεργασία με: Χ. Βασιλόπουλο, Α. Καπέλλα, Μ. Χάτσιου). Βιβλιογραφία Κοινωνικών Επιστημών για τη σύγχρονη Ελληνική κοινωνία, Κείμενα Εργασίας 2003/3, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Ματσόπουλος, Α. (2009). Επιθετικότητα και βία στα σχολεία: στρατηγικές αντιμετώπισης, *The Art of Crime*, 11. <http://old.law.uoa.gr/crime-research/via-schools.pdf>
- Μαυροσκούφης, Δ. (2007-2008). Στρατηγικές για τη διαχείριση συγκρουσιακών καταστάσεων και προβληματικών συμπεριφορών στη σχολική τάξη. Στο: Β. Αρτινοπούλου, *Κοινωνική Διαμεσολάβηση* (φάκελος σημειώσεων). Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μέλλου, Ευ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2013). *Η επίδραση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του ηλεκτρονικού εκφοβισμού στην ψυχική υγεία παιδιών και εφήβων*. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου: Παιδική Ηλικία-Κοινωνιολογικές, Πολιτισμικές, Ιστορικές και Παιδαγωγικές Διαστάσεις, 11-14 Απριλίου (Επιμ. Χ. Μπαμπούνης, σελ. 1145–1151). Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών.
- Μιχαήλ, Η. (2008). Σχολικός Εκφοβισμός: πραγματικότητα ή υπερβολή; Στο Α. Κεμερλίογλου (Επιμ.), *Ανακαλύπτοντας την Ψυχή του Παιδιού μου*. Αθήνα: Πορφύρα.
- Molnar, A. & Lindquist, B. (1998). *Προβλήματα Συμπεριφοράς στο Σχολείο. Οικοσυστημική Προσέγγιση*, μετ. Α. Καλαντζή-Αζίζι, 7^η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ. & Τσέργας, Ν. (2000). *Όταν τα πράγματα στο σχολείο αγριεύουν*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Μόσχος, Γ. (2010). *Συμπερασματικές σκέψεις και προτάσεις. Επιτροπή Μελέτης Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας της ΕΕΔΑΑ*. http://www.0-18.gr/downloads/Synopsi%20Protaseon%20G.%20Moschos%20gia%20EEM OEB_Mais%202010.pdf
- Μπεζέ, Λ. (Επιμ.), (1998). *Βία στο Σχολείο, Βία του Σχολείου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπελογιάννη, Μ.Π. (2009). Δρομολογώντας το ασφαλές σχολείο, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 128 Α', 175–200.
- Οίweis, D. (2009). *Εκφοβισμός και Βία στο Σχολείο. Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε* (Επιστ. επιμ. Γ. Τσιάντης). Αθήνα: Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.).

- Παγούνη, Μ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Σχολικός εκφοβισμός με θύματα μαθητές με ειδικές ανάγκες*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20-22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.
- Πανούσης, Γ. (1995). Η βία στα σχολεία: Double Face. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 84, 79–81.
- Πανούσης, Γ. (Επιμ.), (2008). *Επικίνδυνα παιδιά ή παιδιά σε κίνδυνο; Πρωταγωνιστές και θύματα της νεανικής εγκληματικότητας* (συλλογικό έργο). Αθήνα: Lector.
- Παπαχαράλαμπος, Τ. (1995). Η βία δεν έχει θέση στο νέο σχολείο. Ο ρόλος του Δασκάλου. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 84, 88–92.
- Παραδεισιώτη, Α. & Τζιόγκουρος, Χ. (2008). *Η εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο. Εγχειρίδιο για τους εκπαιδευτικούς*. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΑΦΝΗ II «Needs Assessment and Awareness Raising Program for Bullying in Schools», Λευκωσία: Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας, Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Υπηρεσίες Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Εφήβων Υπουργείου Υγείας.
- Πλούμπη, Αικ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Αγχώδεις διαταραχές, αυτοκτονικός ιδεασμός και χρήση ουσιών σε παιδιά και εφήβους και η σχέση τους με τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20-22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.
- Rigby, K. (2008). *Σχολικός Εκφοβισμός. Σύγχρονες απόψεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Συνήγορος του Πολίτη (2014). «*Ετήσια Έκθεση 2014*», Εθνικό Τυπογραφείο.
- Συνήγορος του Πολίτη (2013). «*Ετήσια Έκθεση 2013*», Εθνικό Τυπογραφείο.
- Συνήγορος του Πολίτη (2012). «*Ετήσια Έκθεση 2012*», Εθνικό Τυπογραφείο.
- Συνήγορος του Πολίτη (2009). «*Σχολικοί Κανονισμοί και Δημοκρατική Διοίκηση στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*», Έγγραφο προς το Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, Α.Π. 266/20.10.09. <http://www.0-18.gr/gia-megaloyis/nea/abscholikoi-kanonismoi-kai-dimokratiki-dioikisi-sti-deyterobathmia-ekpaideysibb>
- Σώκου, Κ. (2003). *Η Προαγωγή της Ψυχικής και Κοινωνικής Υγείας ως Πολιτική Πρόληψης της Βίας στο Σχολείο*. Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού. http://assets.in.gr/dGenesis/assets/Content202/Attachment/dgEntity_33212.doc.

- Τζαμακούλα, Γ.Σ., Ευαγγέλου, Β., Ασημάκη, Π., Χατζηφωτίου, Σ. & Χλιακουτάκη, Ι.Ε. (2009). Η Σεξουαλική Παρενόχληση ως φαινόμενο θυματοποίησης μεταξύ μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, *Ποινική Δικαιοσύνη & Εγκληματολογία*, 1, 35–47.
- Τσιάντης, Ι. (2007). Το Φαινόμενο της Ενδοσχολικής Βίας. *Ένεκα Λόγου*, 17, 6–7. Αθήνα: Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας Παιδιού και Εφήβου.
- Τσίγκανου, Ι. (2004). *Εικόνες και αναπαραστάσεις βίας στο ελληνικό σχολείο*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Υπουργείο Παιδείας του Οντάριο (2006). *Νταηλίκι, Οδηγός για Γονείς μαθητών Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου* (για την ελληνική γλώσσα). Οντάριο: Ο Τυπογράφος της Βασίλισσας. http://www.nsalteris.gr/periexomenamenou/diaxeirisisxolikis_taxis/ntailiki.pdf.
- Φακιολάς, Ν. & Αρμενάκης, Α. (1995). Παραβατικότητα και επιθετικότητα εφήβων μαθητών. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 81, 42–50.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1985). *Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χαντζή, Χ., Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. (2000). Άσκηση βίας από μαθητές προς μαθητές στο χώρο του δημοτικού σχολείου. *Παιδί και Έφηβος*, 2(1), 97–111.
- Χατζηγεωργίου, Σ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Ο ρόλος συγκεκριμένων χαρακτηριστικών προσωπικότητας (νευρωτισμού, εσωστρέφειας) στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20-22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.
- Χηνάς, Π. & Χρυσάφιδης, Κ. (2000). *Επιθετικότητα στο σχολείο. Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Ξενογλώσση

- ABC Europe's Antibullying Campaign (2012). *European Bullying Research, Final report*. Funded by EC Daphne III Programme – D.G. Justice.
- Artinopoulou, V. (2001). *School violence in Greece: Research Overview and Coping Strategies* in Debarbieux E. and C. Blaya. *Violence in Schools: Ten Approaches in Europe*. Paris, *ESF*.

- Artinopoulou, V. (2010). «School Violence and Cyber-bullying in Greece» στη συνάντηση Ευρωπαίων ειδικών ‘European Expert Meeting on Bullying and Cyberbullying’, European Commission (Brussels, 25/2/2010).
- Artinopoulou, V. & Michael, I. (Eds), (2014a). *EAN Strategy Position Paper*. European Antibullying Network, funded under the EC Daphne III Programme. http://www.antibullying.eu/sites/default/files/wk3_ean_strategy_position_paper_explanatorypaper_final.pdf
- Artinopoulou, V. & Michael, I. (Eds), (2014b). *European Guide on Antibullying Good Practices*. European Antibullying Network, funded under the EC Daphne III Programme. http://www.antibullying.eu/sites/default/files/wk2_guide_of_good_practices_final2_v2.pdf.
- Artinopoulou, V., Michael, I. & Kalavri, Ch. (2012). Formal and Informal Restorative Justice Practices for Juveniles in Greece; Difficulties and challenges in practice. *Youth Voice Journal*, 3(1), 5–18. <http://youthvoicejournal.com/2012/05/18/artinopoulou-v-et-al-2012-formal-and-informal-restorative-justice-practices-for-juveniles-in-greece/>
- Bickmore, K. (2011). Policies and Programming for Safer Schools: Are "Anti-bullying" Approaches Impeding Education for Peacebuilding? *Educational Policy*, 25 (4), 648–687.
- Cremin, H. (2007). *Peer Mediation*. Open University Press.
- Daphne II Programme to combat violence against children, young people and women http://ec.europa.eu/justice_home/funding/2004_2007/daphne/funding_daphne_en.htm#
- Daphne III Programme http://ec.europa.eu/justice_home/funding/daphne3/funding_daphne3_en.htm
- Daphne Toolkit. Resources for combating violence against children, young people and women. <http://www.daphne-toolkit.org>, http://ec.europa.eu/justice_home/daphne-toolkit
- Department for Education (2014). *Preventing and Tackling Bullying. Advice for Headteachers, staff and governing bodies*. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/409061/preventing_and_tackling_bullying_october2014.pdf
- Developing on The Children’s Plan (2009). *Safe from Bullying. Training Resources*. Department for Children, Schools, and Families <http://www.beyondbullying.com/uploads/84a37a90144e5f390326541.pdf>

- Fair Play at School – Fair Play in Society (2007). *Towards A School without Bullying! A Manual for Teachers and Head Teachers*. Daphne II Programme: Fair Play At School – Fair Play In Society.
- Graig, W., Pepler, D. & Blais, J. (2007). Responding to Bullying. What Works? *School Psychology International*, 28(4), 465–477. Sage Publication.
- Houndoumadi, A. & Pateraki, L. (2001). Bullying and Bullies in Greek Elementary Schools: pupils' attitudes and teachers'/parents' awareness. *Educational Review*, 53(1), 19–26.
- International Journal of Violence and Schools (IJVS). <http://www.ijvs.org/3-6218-International-Journal-of-Violence-and-Schools-Journal-International-sur-la-Violence-et-l-Ecole.php>
- Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (1995). 'Teaching Students to be Peacemakers: Results of Five Years of Research', *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 1(4), 417–438, Lawrence Erlbaum Associates.
- Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (2006). Teaching Students to be Peacemakers. University of Minnesota. http://www.researchgate.net/profile/David_Johnson50/publication/234664590_Teaching_Students_To_Be_Peacemakers_A_Meta-Analysis/links/00b4952b9f7f412a15000000.pdf
- Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (1996a). Teaching All Students How to Manage Conflicts Constructively: The Peacemakers Program. *The Journal of Negro Education*, 65(3), Educating Children in a Violent Society, Part I, 322–33.
- Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (1996b). Conflict Resolution and Peer Mediation Programs in Elementary and Secondary Schools: A Review of the Research. *Review of Educational Research*, 66(4), 459–506.
- Johnson, D.W., Johnson, R., Dudley, B., Ward, M. & Magnuson, D. (1995). The Impact of Peer Mediation Training on the Management of School and Home Conflicts. *American Educational Research Journal*, 32(4), 829–844.
- Kidscape: <http://www.kidscape.org.uk>
- Maine Governor's Children's Cabinet (2006). *Maine's Best Practices in Bullying and Harassment Prevention. A Guide for schools and communities*. <http://www.maine.gov/education/bullyingprevention/guide.pdf>
- Morrison, B. (2002). Bullying and Victimization in Schools: a Restorative Justice Approach, *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, No 219, Australian Institute of Criminology.
- Morrison, B. (2007). Schools and restorative justice. In G. Johnstone and D.W. Van Ness (eds.), *Handbook of Restorative Justice*. UK: Willan Publishing. National

- Healthy Schools Programme (2008). *Anti-Bullying Guidance for Schools*. UK: National Healthy Schools Programme
- Olweus, D. (2001). *Bullying at school: tackling the problem*. http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/434/Bullying_at_school:_tackling_the_problem.html
- Olweus, D. (2005). *Bullying at school: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell.
- Office of the Special Representative of the Secretary General on Violence against Children (2012). *Tackling Violence in Schools: A global perspective. Bridging the gap between standards and practice*. <http://srs.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/publications/Tackling%20Violence%20in%20Schools%20final.pdf>
- Pateraki, L. & Houndoumadi, A. (2001). "Bullying Among Primary School Children in Athens, Greece", *Educational Psychology*, 21(2), 167–175.
- Rigby, K. (1996). *Bullying in Schools: and what to do about it*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48, 583–590.
- Rigby, K. & Johnson, B. (2004). Innocent bystanders. *Teacher*, September, 38–40.
- Rigby, K. & Johnson, B. (2006). Expressed readiness of Australian schoolchildren to act as bystanders in support of children who are being bullied. *Educational Psychology*, 26(3), 425–440.
- Skiba, R. & Fontanini, A. (n.d.). Early Identification and Intervention, Bullying Prevention. What Works in Preventing School Violence (fact sheet). Safe & Responsive Schools. <http://www.indiana.edu/~safeschl/SrsBullying.pdf>
- Skiba, R., Boone, K., Fontanini, A., Wu, T., Strussell, A. & Peterson, R. (n.d.). *Preventing School Violence: A Practical Guide to Comprehensive Planning*. Safe and Responsive Schools Project, Indiana Education Policy Center. <http://www.indiana.edu/~safeschl/psv.pdf>
- Skiba, R. and Peterson, R. (n.d.). *Creating a Positive Climate, Peer Mediation*. What Works in Preventing School Violence (fact sheet). Safe & Responsive Schools. <http://www.studentsupportcenter.org/resources/students/PeerMediation.pdf>
- UNESCO, *Non-Violence Education*. http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=2183&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- UNICEF (2009). *Manual. Child Friendly Schools*, UNICEF. http://www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf

UN SRSG on Violence against Children (2011a). *Tackling Violence in Schools: a global perspective*. Prepared for the High-Level Expert Meeting on “Tackling Violence in Schools”, Oslo, Norway, 27-28 June 2011.

UN SRSG on Violence against Children (2011b). *Tackling violence in schools. Final report of the meeting*. High-Level Expert meeting co-organised by the Government of Norway, the Council of Europe and the UN Special Representative of the Secretary-General on Violence against Children, Oslo, 27-28 June 2011.

Wright, J. (2004). *Preventing Classroom Bullying: What Teachers Can Do*. <http://www.jimwrightonline.com/pdfdocs/bully/bullyBooklet.pdf>

* Ανάκτηση διαδικτυακών πηγών Δεκέμβριος 2014